

Avviklingen av partipressen

En studie av avisen Østlendingen og norske partiavis-historier
1970 – 2004

Per Overrein

Institutt for sosiologi og statsvitenskap
NTNU

Forord

Som andre hovedoppgaver har dette arbeidet tatt tid, og det har involvert en rekke personer som har bidratt til at arbeidet ble ferdig. For det første vil jeg gi takk til min veileder Ola Listhaug på Institutt for Sosiologi og Statsvitenskap ved NTNU, som har gitt meg raske og gode tilbakemeldinger på mine tekster. Det forliggende arbeidet har heller ikke sett ut slik det gjør uten innspill, samtaler og diskusjoner med førsteamanuensis Roar Madsen NTNU, stud polit Gunnar Grut og forsker ved NTNU Dagfinn Hertzberg. Våre årlige fag- og fiskeseminarer har satt sitt preg på teksten.

Jeg vil også takke Norsk Pressehistorisk forening for stipendet som jeg fikk, og de samtaler jeg har hatt med personer i dette fagmiljøet. De faglige og tekstmessige innspillene som tidligere distriktssjef ved NRK- Trøndelag Arnulf Grut har gitt, har vært til stor nytte. Jeg skylder også å takke leder ved samfunnsfagseksjonen ved HiST-ALT, høgskolelektor Margret Hovland, som sammen med førsteamanuensis Paul Tage Halberg ved seksjonen har lagt til rette for at jeg har kunne gjøre arbeidet ferdig.

Jeg vil også takke min samboer Daghild Dybdal for korrekturlesing samt den støtten jeg har fått i arbeidet forøvrig, og min datter Ane for hennes tålmodighet. Sluttkorrekturen ble i all hast fordelt mellom Dag Rossvang, Lotte Thoresen, Bente Helgetun og Jan Grønningseter, som på kort varsel påtok seg jobben, en stor takk også til dem.

Trondheim mai 2005

Per Overrein

Innholdsfortegnelse

1. Pressens løsrivelse fra partibånd	6
1. 1. Partipressen i en institusjonell endringssammenheng.....	6
1. 1. 1. Avishistoriene og casestudien.....	9
1. 1. 2. Forståelser og tilnærminger til avpartifiseringen.....	10
1. 2. Hypoteser om avpartifisering.....	12
1. 2. 1. Journalistenes rolle.....	14
1. 2. 2. Motstand og tilpasning blant journalistene.....	15
1. 2. 3. Kan avisers grunnsyn endres innenfra?.....	17
1. 2. 4. Hvilken betydning hadde journalistene?	18
1. 4. Svekkelsen av partiene og folks partiidentitet.....	19
1. 4. 1. Partiene svekkes.....	20
1. 4. 2. Den faktiske partisvekkelsen	22
1. 4. 3. Det relative styrkeforholdet mellom partiene og pressen endres.....	23
1. 5. Kapitaliseringens rolle	24
1. 5. 1. Pressestøtte og kapitalisering.....	24
1. 5. 2. Kapitalbehovet sprenger partienes rammer	26
1. 5. 3. Fremmet pressestøtten avpartifisering?.....	27
1. 5. 4. Momsfritak på avisene	29
1. 5. 5. Kapitalisering og avpartifiseringens siste fase.....	30
1. 5. 6. Betydningen av kapitaliseringen.....	31
1. 6. Mediemarkedet og monopoliseringens rolle	31
1. 6. 1. Markedsorienterte perspektiver på avviklingen av partipressen.....	32
1. 6. 2. Et nytt syn på parti og presse vokser fram.....	35
1. 6. 3. NRK- fjernsynets rolle i avpartifisering	36
1. 7. Hypotesenes relevans for en avpartifiseringsstudie.....	39
2. Empirisk, teoretisk og metodisk grunnlag	40
2. 1. Tidligere forskning og partipressen	41
2. 1. 1. Metodiske og kontekstuelle forskningsbidrag	47
2. 1. 2. Strukturell og funksjonell tilnærming til partipressen.....	48
2. 1. 3. Ulike betydninger av partipressebegrepet	49
2. 1. 4. Aktører og strukturer.....	51
2. 2. Casestudien av Østlendingen.....	52
2. 3. Design og metode på det avishistoriske feltet	55
2. 3. 1. Studiefeltets problemstilling.....	57
2. 3. 2. Utvalgsriterier og utvalgsproblem.....	57
2. 3. 3. Lokalisering og antallet avishistorier	59
2. 3. 4. Koding og klassifisering av studiematerialet.....	60
2. 3. 5. Avishistorienes innhold, noen betraktninger	60
2. 4. Metodiske føringer for oppgavens målsetting	65
3. Når ble partipressen avviklet?	66
3. 1. Partipressen og fremveksten av massedemokratiet	66
3. 1. 1. Demokratitradisjon, partiidentitet og pressen.....	69
3. 2. Partienes presseorganisasjoner	71
3. 2. 1. Arbeiderpressen	71
3. 2. 2. Høyrepressen	73
3. 2. 3. Senterpressen	75
3. 3. Registrering av ”politisk tendens” opphører	76
3. 3. 1. Når ble partipressen avviklet?.....	78

3. 4. Noen avsluttende betraktninger	80
4. Omtale av årsakene til avpartifisering i norske partiavis- historier 1970 - 2004	82
4. 1. Organiseringen av drøftingen	83
4. 1. 2. Avishistoriene om partiavisrollen og avpartifiseringen	84
4. 1. 3. Utvalget av avishistoriske tekster	85
4. 1. 4. Omtalen av partiavisperioden	86
4. 1. 5. Historiene om de borgerlige avisene "skjuler" partiavisperioden mest	88
4. 1. 6. Tidfestingen av avpartifiseringen	89
4. 2. Avishistoriene og årsakene til partipressens avvikling	90
4. 3. Tesen om journalister/redaktører som sentrale pådrivere for avpartifisering	92
4. 3. 1. "Harmonisk" avpartifisering – uten "journalistopprør"?	94
4. 3. 2. Journalistenes rolle versus strukturelle forhold og rammevilkår	97
4. 3. 3. Ideologiske premissleverandører - men mindre viktige for partiløsrivelsen?	99
4. 4. Tesen om partisvekkelse som sentral årsak til avpartifisering	100
4. 4. 1. Partiorganisasjonen er lite synlig	102
4. 4. 2. Venstreavisene	103
4. 4. 3. Arbeiderpartiavisene og A-pressen	104
4. 4. 4. Partisvekkelsesforståelsen – en oppsummering	105
4. 5. Kapitaliseringsforståelsen av avpartifisering	107
4. 5. 1 Søkelys på noen A-presseaviser	107
4. 5. 2. Tilfellet Nordlys	110
4. 5. 3. Et blikk på de økonomisk relativt uavhengige avisene	111
4. 5. 3. A-pressen og kapitaliseringen	112
4. 6. Mediekonkurranse- og monopoliseringsforståelsen av avpartifiseringen	113
4. 6. 1. Mediekonkurranse og monopolisering i det høyredominerte Bærum	115
4. 6. 2. Telemarksavisa og Østfold- Posten	116
4. 6. 3. Nordlys – har konkurranseforholdene en begrenset forklaringskraft?	117
4. 6. 4. Sparsomt om monopolisering	118
4. 6. 5. Aviskonkurranse og monopolisering – en oppsummering	119
4. 7. Oppsummeringer	120
4. 7. 1 Noen føringer for utvikling av en avpartifiseringsmodell	122
5. Avis og parti skiller lag – Østlendingen blir partiavhengig	123
5. 1. Fra politisk eierskap til konsernstyring	124
5. 1. 1. Partiet redder avisen – partibåndene styrkes	125
5. 1. 2. Partidugnad og ny giv for partieierskapet	127
5. 1. 3. Fondsandeler uten direkte innflytelse	129
5. 1. 4. Et redaktørprofeti om partipressens fall	129
5. 1. 5. Senterpartibindingene kommer på dagsordenen	130
5. 1. 6 Senterpartiet var kraftig svekket	132
5. 1. 7. Et VG- samarbeid blir avist	133
5. 1. 8. Markedstilpasning gir vedtekts - og strukturendring	135
5. 1. 9. Fra annonsesamarbeid til vanskelig alenegang	138
5. 1. 10. Inn i markedets logikk	139
5. 1. 11. Fra idealistisk kapital til markedskapital – avisen blir solgt	141
5. 1. 12. Konserneierskap uten kraftfull partiprottest	144
5. 2. Fra partiorgan til kommentator	146
5. 2. 1. Sterkest partistøtte ved stortingsvalg	148
5. 2. 2. Forvitring av partistøtten	149
5. 3. Når skjedde avpartifiseringen?	151
5. 3. 1. Østlendingen som funksjonelt partiorgan	151

5. 3. 2. Østlendingens redaktørregimer	152
5. 3. 3. Østlendingen som strukturelt partiorgan - formelle partibånd	154
5. 4. Drøfting av hypotesene	157
5. 4. 1. Journalistenes (og redaktørenes) motstand mot partipressesystemet var årsaken til bruddet med partiet	158
5. 4. 2. Svekkelsen av partiet og svekkelsen av folks partiidentitet var årsaken til bruddet med partiet	161
5. 4. 3. Kapitalisering av avisdriften, som et resultat av teknologiske, økonomiske og mediefaglig utvikling, var årsaken til bruddet med partiet	162
5. 4. 4. Mediekonkurransen og monopolisering av avismarkedet var årsaken til bruddet med partiet	164
5. 5. Konklusjon	166
6. Partipressens avvikling – en sammenfatning	167
6. 1. Grunnlaget for en modell	168
6. 1. 1. Partipressens normative karakter	170
6. 1. 2. Demokratiforskning og pressen	170
6. 1. 3. Partipressen - det ”greske torg”?	173
6. 2. Hva avviklet partipressen?	174
6. 2. 1. Hvorfor var partiene så lite synlig i avpartifiseringen?	176
6. 2. 2. Betydningen av kapitaliseringen	178
6. 2. 3. Aviskonkurranseaspektet	180
6. 3. Aktører eller strukturer?	183
6. 4. Faser i avviklingen av partipressen	188
6. 4. 1. Strukturrasjonalisering og statsintervensjon	189
6. 4. 2. Journalistisk yrkesbevissthet og partisvekkelse	189
6. 4. 3. Journalismen og markedsintervensjon	190
6. 5. Noen sluttbemerkninger	191
Litteraturliste	192

Tabeller og figurer

Tabell 1. Avisenes politiske tilknytning	78
Tabell 2. Norske partiavishistorier utgitt i årene 1970-2004	84
Tabell 3. Oversikt over sentrale sider ved avishistoriene	91
Tabell 4. Senterpartindeks for lederartikler i Østlendingen ved valg 1973 til 1999	147
Tabell 5. Forholdet mellom oppgavens sentrale begreper (idealtypisk klassifisert)	168
Figur 1. En tentativ modell over avpartifiseringen	184
Tabell 6. Faser i avviklingen av partipressen	187

1. Pressens løsrivelse fra partibånd

Før andre verdenskrig og frem til 1970-tallet, var det få som stilte spørsmål omkring partienes eiendomsrett og styring av avisene, selv om flere også var partiløse. Redaktøren var et lojalt partimedlem som ble satt til å forvalte partiets kollektive eiendom, en eiendom som ble betraktet som sentral for å vinne politisk innflytelse.

”... det var ikke bare avisa og redaktøren som skulle ha klar politisk tilhørighet. (...) Avisen hadde knyttet til seg en lønnsmedarbeider i Fron som helt klart ikke tilhørte Arbeiderpartiet. Den alminnelige oppfatningen (...) var at man til nød kunne godkjenne ikke-partifolk som korrespondenter, men som et styremedlem sa: ”Når det gjelder kommunestyre- og skolestyre bør det kun være bevisste partifolk som refererer”. Altså ikke bare partifolk, men bevisste!” (Larsen 1998: 90).

Denne beretningen fra avishistorien til Dagningen på Lillehammer gir et levende bilde av hvor sterke bånd det var mellom partiet og avisen og hvordan partipressen ble forvaltet. Partipressetradisjonen stod sterkt og kom til å holde seg lenge innen Arbeiderpartiet, men de prinsipielle sidene ved denne tradisjonen var det enighet om på tvers av partiene.

Denne partitilknytningen, som nå er avviklet, har vært en vesentlig del av det politiske flerpartisystemet i Norge. Avisene fikk en betydelig samfunnsrolle da de knyttet seg til partiene og ble *meningsbærende*, men i løpet av de siste 30 årene har forholdet mellom parti og presse blitt sterkt endret. Samtidig har det skjedd store økonomiske og politiske forandringer i synet på pressen.

Denne hovedoppgaven i statsvitenskap er todelt. For det første vil den inneholde en kritisk drøfting av hvordan norske avishistorier har fremstilt avviklingen av partipressen. Deretter vil den inneholde en casestudie av avisen *Østlendingen*, som, på bakgrunn av fire hypoteser, søker å gi svar på hvorfor avisens bånd til Senterpartiet ble brutt. Oppgavens målsetting er på bakgrunn av disse to undersøkelsene og relevant medievitenskap å framstille en modell for hvorfor partipressen i Norge ble avviklet.

1. 1. Partipressen i en institusjonell endringssammenheng

Avisens utvikling og synet på pressedrift kan ikke sees isolert, men må settes inn i en større institusjonell endringssammenheng. Hvordan teknologiske systemer, sosiale institusjoner og ideologiske endringer har utfordret de nasjonale rammene for pressedrift må analyseres. I boken *Farvel til folkestyret* (Tranvik og Selle 2003) beskrives en utvikling der de vi forholder oss annerledes til staten og til hverandre på grunn av store endringer i

”...globale teknologisystemer (internettet), nasjonale institusjoner (sivilsamfunnet) og ideologiske endringer (ny-liberalisme og postmodernisme)... ” (Tranvik og Selle 2003: 197).

Påstanden kan sees på som opplagt, samtidig som det er mulig å hevde at disse trekkene ved samfunnsutviklingen kom etter at pressen hadde startet løsrivelsen fra partiene. Men så enkelt er det trolig ikke. Vi har i flere tiår hatt en utvikling der grunnleggende kommunikasjonsmønstre (ny teknologi og nye organisasjonsformer) har utviklet samfunnet i retning av større homogenisering og vi har fått mindre pluralisme i det sosiale og politiske systemet. Dette fenomenet omtaler Tommy Tranvik og Per Selle som en utvikling bort fra *standardisert pluralisme* der sosiale grupper (arbeidere, kapitalister, bønder, fagforeninger, vestlendinger osv) innad i organisasjonen ble utstyrt med ulike persepsjonsfiltre som mottok den samme informasjonen. Men de ulike gruppene fortolket og forsto samfunnet forskjellig (Tranvik og Selle 2003: 205). Dette etablerte bestemte forutsetninger for hvordan det norske demokratiet skulle fungere. Motsetningene mellom de sosiale gruppene ble opprettholdt, samtidig som de fant seg til rette innenfor det samme politiske systemet. Samfunnet ble ikke oppfattet som en grå masse av individer, men som satt sammen av sosiale klasser og lag som søkte sine interesser. Men når samfunnets grunnleggende kommunikasjonsmønstre ble endret fikk vi en utvikling der homogeniseringen skjedde på tvers av de relativt selvstendige samfunnsgruppene og vi fikk en tendens til *udifferensiert standardisering*. Dette betyr at samme type informasjon i sterkere grad betyr det samme for ulike sosiale grupper, noe som igjen svekker tilhørigheten innad i de forskjellige gruppene. Følelsen av at våre interesser og behov var forskjellige og sto i konflikt med andre sosiale grupper, ble svekket. Dermed ble behovet for større ideologiske prosjekter som understreket tilhørighet og mobiliserte for ”våre” interesser svakere (Tranvik og Selle 2003: 206f).

Denne utviklingen fikk også konsekvenser for partipressen, og i boken *Farvel til folkestyret* blir det hevdet at når det ble uklart for partiene hvilke samfunnsgrupper de snakket til, ble det ikke like viktig å kontrollere stabile kommunikasjonskanaler ut til folket. Sannsynligheten var stor for at leserne ikke stemte på partiet likevel. Kontrollen over partiavisene ble dermed lite funksjonelt (Tranvik og Selle 2003: 221).

Denne beskrivelsen ser avpartifiseringen i et funksjonelt perspektiv¹ og som en del av dype strukturelle endringer i samfunnet over et lengre tidsrom. Den fester oppmerksomheten ved svekkingen av de sosiale samfunnskategoriene og partienes evne til å representere dem. Dermed var det heller ikke nødvendig (eller funksjonelt) å kontrollere en partipresse.

¹ Et av problemene ved funksjonsanalyser er at virkningene av et bestemt sosialt fenomen kan være utilsiktet eller ikke erkjent av aktørene (Martinussen 2000: 255). Denne oppgaven vil i størst mulig grad søke å identifisere aktørers bevisste valg, men samtidig erkjennes funksjonsanalyseperspektivets ikke-intensjonale sider.

Dette overordnede blikket på samfunnsutviklingen er nødvendig å ta med seg når avviklingen av partipressen skal bli forstått. Men de strukturelle betingelsene danner likevel bare et bakteppe for å forstå utviklingen og det er nødvendig å se på de ulike aktørenes rolle hvis vi skal forstå avviklingens sammensatte prosesser.

Bindingen til partiene begynte fra 1970- tallet å bli kontroversiell blant journalister og redaktører, og i disse kretsene ble prosessen beskrevet som en frigjøringskrig (Eide 2000: 221ff). Journalister og redaktører så partitilknytningen som problematisk i forhold til målsetningen om en uavhengig journalistikk og om uavhengighet til kildene (Raaum 1999: 30ff). Sett fra partienes synsvinkel må forholdet ha vært problematisk, noe også beretningen fra Dagningsens historie tyder på. Løsrivingen satte følelser i sving, da den brøt med en lang og innarbeidet tradisjon. Prosessen åpnet for politiske konflikter i avishusene og med de respektive partier avisene var organer for. Frigjøring fra noe vil ofte utløse konflikt, i noen tilfelle sterk konflikt. Da tankene om en løsrivelse fra partiene begynte å vokse frem, ble det i avisenes styre og redaksjoner ofte utøvd et politisk håndverk både fra de aktører som ønsket å avvikle båndene til partiene og fra de som ønsket å bevare dem. Flere har beskrevet denne utviklingen som en *avpartifisering* (Raaum, Odd 1999: 12ff), og vi fikk i stedet en *kapitalisering* av mediene gjennom sterke mediekonserner (Høyer 1995: 295).

Det er ikke tidligere gjort en systematisk vitenskapelig analyse av norske avishistoriske, pressehistoriske og medievitenskapelige beskrivelser av avviklingen av avisenes partibånd. Forholdet mellom parti og avis er beskrevet (se bl.a. Wale 1972), men i mindre grad er de ulike årsakene til avviklingsprosessen blitt systematisk drøftet. Temaet er blitt tatt opp i de fleste pressehistoriske arbeider som berører perioden, men det eksisterer ingen helhetlig etablert teori som søker å forklare årsakene til partipressens avvikling (Mørch von der Fehr 1999; 3f.). I 2002 ble det hevdet at det knapt er forsket på norske mediebedrifters vei fra partistyring til børsnoterte selskaper (Allern i Journalisten nr. 17: 2002), men det eksisterer noen forklaringer som forsøker å fange denne lange og sammensatte prosessen bort fra partibindingene.

Norsk Mediehistorie, som kom ut i 2003, oppsummerer avviklingsperioden med at mediene utviklet et konkurranseforhold om å framstå som *publikumsvennlig* som et gjennomgående fellestrekk (Dahl og Bastiansen 2003: 456). I dette ligger det åpenbart ansatser til en helhetlig teori, men verket har ingen ambisjoner om å drøfte de ulike tilnærmingene til spørsmålet. Dette ville sprengt rammene for verket.

Til nå viser denne gjennomgangen at avviklingen av partipressen må bli analysert både i en større institusjonell endringssammenheng og i forhold til de ulike aktører som deltok innenfor rammene av de større endringsprosessene.

1. 1. 1. Avishistoriene og casestudien

Formålet med denne hovedfagsoppgaven er å analysere hvordan forholdet parti – presse og avpartifiseringen er blitt beskrevet, fortolket og forklart i de avishistoriske og medievitenskapelige verkene som er blitt utgitt etter 1970. Sammen med oppgavens casestudie skal dette danne rammen for en tentativ modell over avviklingen av den norske partipresse i oppgavens sluttkapitel, men uten noen ambisjoner om å teste modellen.

Dette betyr at oppgaven ikke sikter mot å undersøke de faktiske avpartifiseringsprosessene i de ulike avisene eller gå inn og undersøke validiteten i de medievitenskapelige arbeidene. Denne undersøkelsen vil forsøke å anvende *tenkningen* som ligger i *metaanalysen*, der vi betrakter de avishistoriske verkene som tidligere studier av avpartifiseringen. Ordet meta er gresk og betyr ”etter”, og en metaanalyse søker å gå gjennom tidligere forskning i den hensikt å etablere en *systematisk* litteraturoversikt over et emne eller en problemstilling (Kristiansen 2000). Dette reiser åpenbart metodiske problem. De avishistoriske verkene oppfyller ikke de krav til vitenskapelig holdbarhet som metoden krever. Jeg har likevel valgt å benytte metodens tankegang som et utgangspunkt for å etablere en taksonomi over de ulike forklaringene eller forståelsene av avpartifiseringen. Dette gjør det mulig både å vurdere hva som har vært den dominerende tilnærmingen til avpartifiseringen i norske avishistorier og å vurdere eventuelle utviklingslinjer i forståelsen. De metodiske problemene i oppgaven vil jeg komme nærmere tilbake til både i teorikapitlet og i min drøfting og konklusjon.

Ved siden av å undersøke de avishistoriske og medievitenskapelige tekstene, inneholder oppgaven en casestudie av avisen Østlendingen i Elverum. Dette arbeidet ble gjort i forbindelse med avisens 100-årige jubileumshistorie, og beretningen belyser de prosessene som førte til at avisen avviklet partibåndene (Overrein 2001). Elverumsavisen Østlendingen har i mesteparten av sin levetid vært et partiorgan. I 1986 ble viktige formelle bånd til partiet løsnet, men fram til 1994 ble avisen registrert som Senterpartiavis i aviskatalogen (se NAL aviskatalogen 1994). I 1997 overtok Orklakonsernet avisen og en lang eiertradisjon var dermed brutt.

Denne intensive casestudien av Østlendingen gjorde det mulig å utvikle detaljkunnskap om avviklingsprosessen i avisen, og å sette denne prosessen inn i et helhetsperspektiv.² Dette skapte muligheter for å danne seg et bilde av utviklingsforløpet, av kronologien og sammenhengene mellom de ulike variabler som til slutt gjorde at avisen ble avviklet som partiorgan. Denne kontekstuelle og kronologiske innsikten ble en kilde for å undersøke fire hypoteser om årsakene til avviklingen av Østlendingen som partiorgan. En slik drøfting ga også muligheten til å avklare forholdet mellom hypotesene og til kvalifisert meningsytring om styrken av dem. Samtidig har studien av hvordan partipressens undergang er blitt beskrevet og fortolket også aktualisert og gitt grunnlag for en kritisk gjennomgang og

² Se Hellevik 1991: 81f og Hammersley & Atkinson 1996: 66 for en nærmere metodisk drøfting av casestudier.

delvis fornying av de fortolkninger som ble gitt i forbindelse med avisen Østlendingens avvikling av partibånd. I avisen Østlendingen historie (Overrein 2001) blir det argumentert for at hovedårsaken til avviklingen av Østlendingen som partipresse, lå i behovet for kapital for å møte den økende konkurransen i mediemarkedet.

De funn som ble gjort i avishistoriene og i casestudien av Østlendingen, sammen med etablert teori på saksfeltet ble brukt til å foreta en kvalitativ drøfting av de prosesser som til nå er blitt oppfattet som de viktigste årsakene til at den norske partipressen ble avviklet. Denne drøftingen danner utgangspunktet for å etablere en modell som har til hensikt å forklare hvorfor den norske partipressen ble avviklet. Oppgaven sikter ikke inn mot å utprøve modellen. Dette ville sprengt rammene for oppgaven ettertrykkelig. Dermed vil oppgavens karakter mer være teori og hypotesebyggende gjennom en kvalitativ drøfting av tidligere forståelser av avpartifiseringen og på bakgrunn av oppgavens casestudie.

1. 1. 2. Forståelser og tilnærminger til avpartifiseringen

Det har vært en utbredt oppfatning at journalistene, i takt med den økende profesjonsbevisstheten og den økende motstanden mot partiavissystemet, var hoveddrivkraften eller at deres strev var ”årsaken” til løsrivelsen fra partiene.³ I dette perspektivet blir bruddet med partiene tolket som et uttrykk for at journalistene ble organisert som profesjon, der uavhengighet og integritet stod sentralt. I en offentlig utredning - *Pressen ved et tusenårsskifte* (NOU 2000: 15) blir det hevdet at det var flere grunner til at pressen endret karakter, men hovedgrunnen var et sterkere krav om *troverdighet* og at grasrotnivået i redaksjonene og pressen selv drev fram avviklingen (NOU 2000: 15: 77). Denne påstanden, som er relativt utbredt i pressemiljøer – og som er gitt autoritet gjennom NOU-en, vil oppgaven rette et kritisk søkelys mot.

Et annet element for å forstå avpartifiseringen av pressen, er partienes betydelige svekkelse både i antall medlemmer og aktivitet i løpet av de siste tiårene. Samtidig ble folks partiidentitet svekket, og valg av avis gjenspeilte i stadig mindre grad folks partipreferanser (se Bjerke 1999). Da den statlige pressestøtten ble innført i 1969, var en sentral begrunnelse at pressen var et av de viktigste elementene for partiene til å vinne innflytelse og pressen skulle både politisk og geografisk være differensiert, ble det hevdet. På tross av pressestøtten fortsatte utviklingen med pressens løsrivelse fra partiene. Samtidig med at partiene ble svekket og journalistene ble mer profesjonsbevisste, fikk vi utover 1980- og 1990-tallet en økende kapitalisering av avisene (se Østby 2000:22ff).

Primært hadde avisene frem til da blitt drevet med målsetning om å vinne politisk og kulturell innflytelse. Vi fikk en overgang til en situasjon der aviser i økende grad ble investeringsobjekter for anonyme aksjeeiere med profittmotiv som drivkraft. Pressens

³ Se Eide 2000: 220ff og Høst 1996: 89 som formulerer slike synspunkter.

teknologiske og økonomiske utvikling gjorde det samtidig nødvendig med store kapitaltilførsler om den enkelte avis skulle overleve i konkurransen. I en situasjon med behov for ny kapitaltilførsel, ble det oppfattet som et hinder at avisene ikke var partiavhengige.

Et fjerde element for å forstå partipressens langsomme avvikling var konkurransen i forhold til andre aviser og andre mediekkanaler som var partipolitisk ubundet. I dette perspektivet var de ulike mediernes evne til å tilpasse seg publikums endrete preferanser forskjellige, men de var avgjørende for å ekspandere og til syvende og sist overleve. Blant de ulike mediene stod NRK-fjernsynet, med sin sterke gjennomslagskraft, i en særstilling for å drive fram en ny profil. Dette tvang partipressen til å bli mer publikumsvennlig slik at *"Avisene skiftet lojalitet fra parti til leser"* (Bastiansen og Dahl 2003: 456). Dette bidro til at avviklingsprosessen skjøt fart.

I dette konkurranseperspektivet ligger også en antagelse om at monopoliseringen av avismarkedet førte til at monopolavisene dempet sin partipolitiske retorikk. Dette skjedde fordi redaksjonene og journalistene følte et ansvar ovenfor en politisk mer sammensatt leserkrets.

I gjennomgangen av den medievitenskapelige pressehistoriske litteraturen forfattet av forskere, må vi forvente å finne teoretiske tilnærminger til spørsmålet om avpartifisering. Dette er bøker og litteratur som vil kunne gi et bilde av hva som har vært og er den dominerende tilnærmingen blant forskere. Studien av den medievitenskapelige pressehistoriske litteraturen vil også åpne for forståelsen av utviklingslinjer i oppfatningen av avviklingsprosessen, i løpet av perioden mellom de første og de senere utgivelsene. I gjennomgangen av avishistoriene har jeg etablert en kvantitativ oversikt over de ulike tilnærmingene til avpartifisering. Dette for å se om beretningene berører de avviklingsforståelser som vil bli utprøvd i forbindelse med casestudien.

I oppgavens studie av norske avishistorier forventer vi ikke at det empiriske materialet, som kan være alt fra et hefte til et omfattende historieverk, tydelig blir vurdert med referanser til teoretiske forståelser. Men avishistoriene berører elementer av empirisk beskrivelse som til en viss grad gjør det mulig å forstå avpartifiseringen innenfor teoretiske rammer. I den grad det blir presentert *forklaringer* på at partibindingene ble oppløst, blir disse analysert. Studien vil vise at forholdet parti – presse, og ikke minst avviklingsprosessen, har fått ulik omtale, vektlegging og beskrivelse. Det har vært ulike relasjoner mellom parti og avis, og hvert enkelt avishus har hatt sin særegne historie. Samtidig har partipressen hatt klare fellestrekk, blant annet på grunn av etableringen av partienes pressekontorer. I noen tilfeller blir avviklingen av partibåndene overhode ikke omtalt. I andre tilfeller kan vi registrere konflikter i avisen og at det reflekteres over prosesser som i stor grad var med på å forme den lokale og nasjonale pressestrukturen. Vi kan også se forskjeller i beskrivelsen av forhold mellom parti og avis i forhold til hvilket parti avisene var knyttet til.

Oppgavens primære målsetning blir dermed å etablere en modell over avpartifiseringen på bakgrunn av case studien om Østlendingen og en gjennomgang og beskrivelse av de avishistoriske tekstene. Den vil undersøke de avishistoriske tekster som behandler forholdet parti – presse og de *fortolkninger* av årsaker til avviklingen av båndene som tekstene gir. Den enkelte teksts beskrivelse av forholdet til partiet og avpartifiseringen, vil bli sett i lys av teorier som er etablert, og av casestudien av Østlendingen. Studien av Østlendingen ser partiavisen gjennom to sentrale begrep - strukturell og funksjonell tilknytning,⁴ for å forstå årsaken til at avisen avviklet partibåndene. Til sammen vil dette materialet danne grunnlaget for en modell som eventuelt senere kan prøves ut, undersøkes og drøftes.

1. 2. Hypoteser om avpartifiseringen

Denne oppgaven er et første forsøk på å utvide forståelsen av avpartifiseringen ved hjelp av en case – der avisen Østlendingen blir studert og aktuelle hypoteser blir undersøkt og drøftet. Etableringen av hypotesen er et resultat av et avishistorisk arbeid i forbindelse med avisen Østlendingens hundreårsjubileum, samt medievitenskapelige, pressehistoriske og avishistoriske beretninger sin forståelse av avpartifiseringen. Følgende hypoteser vil bli undersøkt:

I. Journalistenes (og redaktørenes) motstand mot partipressesystemet var årsaken til bruddet med partiene.

II. Svekkelsen av partiene og svekkelsen av folks partiidentitet var årsakene til bruddet med partiene.

III. Kapitalisering av avisdrift, som et resultat av teknologisk, økonomisk og mediefaglig utvikling, var årsaken til bruddet med partiene.

IV. Mediekonkurransen og monopolisering av avismarkedet var årsaken til bruddet med partiene.

Disse fire hypotesene er *ikke* gjensidig utelukkende. Alle kan være sentrale elementer i forståelsen av hvorfor Østlendingen spesielt og partiavisene generelt ble avviklet som partiorganer. Likevel kan spørsmålet stilles; hvilken av disse har sterkest utsagnskraft som *forklaring* på at Østlendingen avviklet båndene til Senterpartiet? Og hvilke av dem har i mer løst formulert antagelsesform, blitt tillagt størst vekt i *omtalen* av avpartifiseringen i den avishistoriske litteraturen?

⁴ I den svenske statskunnskapen ble partipressen definert etter funksjonell og strukturell bånd i boken *Moderen Demokrati*, allerede i 1968 (Back 1968).

For å kunne vurdere dette er det nødvendig å understreke to forhold. For det første ligger de to første av hypotesene i hovedsak på aktørplanet. De fester oppmerksomheten mot journalistene (og redaktørene) og mot partiene, mens svekkelsen av folks partiidentifikasjon mer er et strukturelt fenomen. Hypotesene om kapitalisering og markedets rolle må først og fremst betraktes som strukturelle fenomener, men kan også implisere aktørinteressers (investorer eller eiere) ønske om en avpartifisert presse. Dette skillet mellom aktørplanet og de mer strukturelle forholdene er vesentlig for drøftingen av hypotesene, og for modellen som vil bli drøftet i sluttkapitlet.

For det andre er vesentlig å understreke at i casestudien av Østlendingen har det vært vanskelig å etablere sikre og pålitelige metoder for å måle forklaringskraften til de enkelte hypotesene. Det er vanskelig å isolere en eller flere av dem for på den måten å teste styrken av dem. En kvalitativ drøfting vil kunne bidra til å avklare forholdet mellom dem, og gi en kvalifisert meningsytring om styrken av dem. Selv om oppgavens hypoteser er utformet slik at eksplisitt uttrykker seg om de faktiske forholdene, har oppgaven ikke en deduktiv karakter, som skal teste konkurrerende framstillinger.

I tillegg har en tekstanalyse av lederartikler i forbindelse med valgene mellom 1973 og 1999 dannet grunnlaget for at jeg har kunnet utvikle *Senterpartiindeksen*, et forsøk på å kvantifisere Østlendingens rolle som partiorgan.

Undersøkelsen retter et kritisk søkelys mot den tradisjonelle oppfatningen om at journalistene, i takt med den økende profesjonsbevisstheten (I, journalist hypotesen) var den viktigste drivkraften for løsrivelse fra partiene. I mindre grad har utviklingen blitt forstått som et resultat av at kapitalisering av avismarkedet gjorde at de direkte partiforbindelsene ble brutt, noe som vil bli drøftet i og med prøvingen av hypotese III. Ideologiske endringer og politisk styrke utover medlemstall og oppslutning i valg er også problematisk å måle. Men avpartifiseringen av de mange venstreavisene, etter splittelsen av partiet på Røros i 1972, kan være en indikator på at partisvekkelse (II, partihypotesen) var en drivkraft i retning av avpartifisering. Hypotese IV innebærer at partipressen må ha følt markedsmessig konkurranse fra partinøytrale medier om den skal ha noen effekt. I den forbindelse er det også nødvendig å drøfte hva som var årsaken til at de avisene som fikk en monopolstilling i større grad en andre aviser dempet eller brøt partiforbindelsene.

Medieforskerne Henrik G. Bastiansen og Hans Fredrik Dahl har vært blant de som til nå har vært nærmest en holistisk forståelsesambisjon gjennom å beskrive de sammensatte prosessene som virket i retning avpartifisering (Bastiansen og Dahl 2003). Min studie skiller seg likevel i betydelig grad fra deres arbeid, fordi disse forfatterne verken gjennomfører forsøk på å vurdere betydningen av ulike årsaksmomenter i forhold til hverandre, eller har som uttrykt ambisjon å gjøre dette.

Også Sverre Høyen har en slik syntetiserende forskningsambisjon, men i stor grad stopper Høyen etter å ha formulert den *komplekse markedsstrategien* som bakgrunnen for

avpartifiseringen (Høyer 1995:386). Men i artikkelen *Norsk Presse* (Høyer 2000) tar han opp noen av tankene rundt markedets komplekse rolle og partipressens langsomme død (Høyer 2000: 3).

Arbeidet med å kartlegge årsakene til avpartifiseringen og drøfte hvilke av dem som har sterkest forklaringskraft, vil kreve både kvantitative og kvalitative studier av enkeltaviser og av de ulike politiske pressegrupperingene avisene tilhørte. Disse studiene vil måtte sammenholdes med drøftinger i forhold til pressestruktur og den økende kapitaliseringen av mediene. Samtidig må det foretas komparative studier av land som har hatt en partipressetradisjon, og da kanskje først og fremst tilsvarende vår egen. Et slikt arbeid vil være omfattende og det vil ta tid. En faglig tilfredsstillende og autoritativ forståelse av avpartifiseringsprosessen vil derfor bare kunne nås på grunnlag av flere arbeider på de felter som er nevnt ovenfor og på tilgrensede felter.

Derfor vil denne oppgaven nøye seg med å utvikle en modell i forhold til de fire hypotesene som oppgaven har lansert. Disse vil nå bli beskrevet mer inngående.

1. 2. 1. Journalistenes rolle

Journalister og redaktører har fremstilt pressens frigjøring fra partiene som et udiskutabelt fremskritt (Raaum 1999: 30). Denne oppgaven vil ikke gå inn på en *slik* problemstilling, men den vil måtte drøfte argumentasjonens gjennomslagskraft i forholdet til samfunnet for øvrig. I denne sammenhengen betrakter vi redaktører og journalister under ett som mediefolk. Både journalister og redaktører opptre som kollektive aktører gjennom sine organisasjoner. Disse aktørenes holdning til partipressen har gjennomgått store endringer. Flere av de som i dag ser på den avpartifiserte pressen som et naturlig fenomen, kunne for noen tiår tilbake være svært kritiske til å avvike partipressen eller skape prosesser som drev fram avpartifiseringen. Pressens historiske rolle, som en viktig politisk kanal, vil i mange tilfeller bli vurdert svært negativt. I vurderingen av årsakene til avpartifiseringen, vil derfor et ahistorisk syn på partipressen kunne føre til en ukritisk holdning både til resultatet av frigjøringen og til hvordan endringen skjedde.

Det er blitt hevdet at profesjonaliseringen av journalistikken gjorde at partibindingene ble forlatt (Høst 1996: 89). Oppløsningen av partiidentiteten som vi senere skal komme inn på, var et sentralt element, men det var fremveksten av en ny journalistikk som gjorde at partiforbindelsene ble brutt. Jens Olav Simensen i Aftenposten la vekt på problemet med troverdighet som årsak til avpartifiseringen (se Bjerke 1999: 84).⁵ Denne tankegangen ble tydelig vektlagt i en offentlig utredning i 2000, der Simensen var knyttet til utvalgets sekretariat.

⁵ Bjerke gjengir her en uttalelse fra Jens Olav Simensen i Aftenposten, som sier at ”Det ble umulig å ha troverdighet blant leserne når de samme leserne visste at avisen var etterplaprerer for x og y politikere” (Aftenposten 05. 01. 98).

”Det er flere grunner til at den norske partipressen endret karakter. Hovedbegrunnelsen ligger i spørsmålet om troverdighet (...) Prosessen med å frigjøre seg fra partiene har i stor grad vært drevet av pressen selv. De redaksjonelle miljøene, ikke minst på grasrotnivået i redaksjonene, følte seg ubekvem med den nære tilknytningen mellom avis og parti (NOU 2000:15: 77).

Hovedårsaken eller ”hovedbegrunnelsen” var altså at løsrivelsen kom som et resultat av motstand fra journalistene (og redaktørene), at det dreide seg om troverdighet og at bruddet med partiene kom som et resultat av konstant press mot partiforbindelsen. Dette perspektivet vil denne oppgaven saumfare kritisk.

1. 2. 2. Motstand og tilpasning blant journalistene

Allerede før 1970 var konflikten mellom journalistene og partistyringen åpenbar, og sentrale politiske begivenheter bidro til å presse frem konflikten. Arbeiderpartiet mistet i 1961 sitt rene flertall på Stortinget og ble avhengig av støtte fra Sosialistisk Folkeparti (SF). Tidlig markerte SF at det ikke ville ligge noe automatikk i forhold til å støtte en Arbeiderpartiregjering. Dette viste seg å holde, og endte med Gerhardsen-regjeringens avgang i 1963 på bakgrunn av Kings-Bay-saken. Den påfølgende Lyng-regjeringen varslet intet dramatisk politisk skifte og ble dessuten raskt felt. Bekreftelsen på et politisk etterkrigsskifte kom først med Arbeiderpartiets valgnederlag i 1965 og Borten-regjeringens tiltredelse. Fra da av var Arbeiderpartiet et opposisjonsparti. Senere ble også Borten-regjeringen i 1971 felt på mistillitsforslag og regjeringskrise (Madsen 2001: 122f).

Denne utviklingen gjorde at den politiske journalistikken ble stimulert. Tidligere hadde journalistene vært vant til å behandle den politiske øvrighetens representanter med respekt. Nå fikk vi en mer pågående journalistikk som peker frem mot en ny rolle blant journalistene. Den politiske utviklingen bidro til oppbrudd fra den partipolitiske lojaliteten og journalistene fikk nye erfaringer (Ottosen 1996: 333f).

Denne utviklingen aktualiserte den faglige debatten, som hadde sine første tilløp i Norsk Journalistlag sitt fagblad Journalisten på midten av 1960-tallet (Bastiansen og Dahl 2003: 448). Der ble det etterlyst en debatt om forholdet parti og presse, og ansvaret for den videre debatten ble plassert hos Norsk Journalistlag (Simensen 1999: 100f). Likevel er det flere ting som tyder på at Norsk Journalistlag (NJ) i starten ikke var en pågående kraft for å fremme avpartifisering. Frem til langt ut på 1970-tallet var det for eksempel få motforestillinger mot å bekle politiske maktposisjoner, for deretter å vende tilbake til journalistikken. Listen over politiske rådgivere og informasjonsledere i departementer med bakgrunn i journalistyrket, er lang. Frem til da hadde NJ akseptert at avisenes ”eiere”

(partiene) hadde rett til å kreve en viss lojalitet i forhold til avisen grunnsyn (Ottosen 1987: 386ff).

Dette kan ikke tolkes på annen måte enn at situasjonen ble akseptert og at det ikke ble forsøkt å presse frem noe brudd med partiene. På den tiden var også nær halvparten av journalistene medlemmer av et parti mens de var yrkesaktive. I en undersøkelse (1974) som omfattet avisene viste det seg at 59 % av journalistene hadde vært eller var medlemmer av et politisk parti, og 34 % hadde eller hadde hatt et kommunalt verv. Dette var en langt høyere andel med partideltakelse enn blant velgerne generelt (Raaum 1999: 26).

Til sammen tyder dette på at partiavissystemet ble akseptert og at NJ gikk forsiktig frem, selv om det begynte å vokse frem røster mot partibindingene. For ønsket om en mer partiuavhengig journalistikk var uttrykt av NJ-ledelsen allerede i 1974, men de slo fast at det ville ta ”... *adskillig tid før den ideelle tilstand var oppnådd*” mellom avisene og partiene (se Raaum 1999: 26). Eller som Rune Ottosen skrev til Norsk Journalistlag sitt 50-årsjubileum ”*Det måtte litt list til for ikke å provosere partiene, ...*” (Ottosen 1996: 334).

Utover 1970-tallet ble journalistene mer bevisst sin yrkesrolle. Gjennom stridigheter i Norsk Journalistlag ble det reist krav om å beskytte journalisttittelen på linje med flere andre profesjoner. Samtidig kom en ny generasjon studenter fra Norsk Journalistkole (etablert i 1965), som i stadig større grad ble bevisst behovet for redaksjonell frihet framfor partistyring.

Striden om norsk medlemskap i EF drev også frem oppløsningen av partiforbindelsene, fordi den bidro til at lojaliteten til partijournalistikken og partiene generelt ble svekket.

NRK-fjernsynet hadde under EF-striden også vist at det var mulig å etablere en balansert journalistikk (Dahl og Bastiansen 1999: 462 og 470f). Målsetningen var at begge parter i striden skulle bli hørt, ved at motparten raskt fikk slippe til med sin argumentasjon. Denne praksisen med ”samtidig imøtegåelse” ble senere nedfelt i Vær Varsom-plakaten i 1994 (Raaum 1999: 24).

Da de første bruddene i Venstreavisene kom i løpet av 1970-årene, utgjorde antallet partiaviser (1972) litt over 53 %, med et samlet opplag på 54 % av norsk presse (NOU 1992: 14: 38).

På slutten av 1970-tallet kom den første debatten i Norsk Journalistlag om hvor vidt det var forenlig med journalistisk virksomhet å engasjere seg politisk. I forslaget til program het det at journalisten burde avholde seg fra aktivt partipolitisk arbeid (Ottosen 1996: 387).

A-pressens representanter forsvarte journalistenes rett til å drive politisk virksomhet. Også i Arbeiderpartiets aviser foregikk det nå en kamp om journalistenes lojalitet. I økende grad ble det ansatt journalister som nektet å gi lojalitetsløfte til partiet. Dette ble satt på spissen av redaktøren i Finnmark Dagblad som krevde at ikke-medlemmer av DNA ikke måtte delta i organisasjoner som motarbeidet Arbeiderpartiet aktivt (Ottosen 1996: 386).

Langs grensen mot Sovjetunionen stod de indre ideologiske stridighetene relativt skarpere og kan forklare noe av konflikten. Fortsatt var det rådende synet i Journalistlaget at avisene hadde rett til å kreve en viss lojalitet i forhold til avisens grunnsyn. Men den nye arbeidsmiljøloven reiste spørsmålet fra en annen vinkel. Nå ble det foreslått et forbud mot å avkreve politiske holdninger ved ansettelse av journalister.

1. 2. 3. Kan avisers grunnsyn endres innenfra?

Også spørsmålet om bedriftsdemokrati og om redaktørplakaten drev frem debatten om journalistenes rolle. Redaktørplakaten krevde at redaktøren skulle følge avisens grunnsyn og formålsbestemmelser. Innenfor denne rammen hadde redaktøren suveren rett til å redigere avisen. Redaktørplakaten sa ingen ting om journalistenes rettigheter. Den er blitt sammenlignet med det britiske frihetsbrevet Magna Charta av 1215, der adelen vinner fram på bekostning av kongemakten. Kampen for redaktørplakaten er blitt framstilt som en maktkamp, der redaktørene vant og befestet redaktørens frihet og uavhengighet av aviseieren. Denne framstillingen er i dag imidlertid omstridt, og noen hevder at redaktørplakaten gir redaktøren det hele og fulle ansvaret, mens eierne beholder makten (se Rolland 2003: 47ff). Redaktørplakaten var et resultat av partipressesystemet, der avisene hadde et politisk grunnsyn som eierne forvaltet og som redaktøren var forpliktet til å etterleve. Men et grunnsyn trenger ikke å ha en politisk-ideologisk overtone. I dagens mediesituasjon kan et grunnsyn kort og godt være å tjene penger, målsettingen kan være kommersielt formulert (Rolland 2003: 62f). Dette reiser helt andre problemstillinger enn denne oppgaven sikter mot. Men redaktørplakaten har blitt oppfattet som en seier for redaksjonell frihet, der eierne (partiene) ikke kunne gå inn og detaljstyre det redaksjonelle innholdet.

Da spørsmålet om bedriftsdemokrati ble reist fra Journalistlaget på slutten av 1970-tallet, ble dette et kontroversielt spørsmål. En motvilje mot å innføre aksjelovens nye bestemmelser kom fra redaktører og bransjefolk, som krevde særtilpasning for avisdrift. Hovedbegrunnelsen var at avisene stod i en særstilling som produsenter av ytringer som hadde avgjørende betydning for samfunnets opinionsdannelse (Raaum 1999: 15).

Spørsmålet var om journalistene skulle få redaksjonell innflytelse gjennom bedriftsdemokratiet, og dermed også innflytelse på valg av redaktør. Tilpasningen til avisdrift kom med en ny avtale som slo fast at journalistene ikke skulle ha direkte innflytelse i forhold til avisens grunnsyn eller ansettelse som berørte den redaksjonelle ledelsen (Raaum 1999: 16).

I 1976 hevdet Oslo journalistklubb at redaksjonen som kollektiv var best egnet til å vurdere hva som var avisens formål og oppgave (Raaum 1999: 18). De aksepterte at en avis ble drevet med en klart uttrykt formålsparagraf, men spørsmålet var om redaktøren suverent skulle tolke hva det innebar. Uttalelsen skapte storm, og debatten bidro til å sette preg på to

viktige prosesser; opprettelse av stiftelser innen pressen og den første hovedavtalen for journalister. Østlendingens etablerte en stiftelse i 1987 som den fjerde avisen i landet (Overrein 2001: 349). Da Norsk journalistlag i 1997 ønsket dette velkommen, var de klar over at dette vernet avisene mot forsøk på å endre avisenes grunnsyn ”innenfra” (Raaum 1999:19). Da den første hovedavtalen for journalister kom i 1980, slo den fast at der partene ønsket det, hadde de rett til å opprette redaksjonsutvalg med uttalerett unntatt i de saker som berørte Redaktørplakaten. Drøftinger mellom ledelse og tillitsvalgte skulle ikke berøre ”avisens innhold, stoffopplegg, stoffvurderinger og redigering” (Raaum 1999: 20). Avisutgiveren skulle ha full rett til å ansette redaktør og de ansatte i redaksjonen skulle ha uttalerett gjennom sine tillitsvalgte.

1. 2. 4. Hvilken betydning hadde journalistene?

De konfliktene og prosessene som er beskrevet, presset frem utviklingen av en partipolitisk uavhengig presse. Denne kampen er i dag vunnet i opinionen, og prinsippet om redaksjonell uavhengighet står sterkt. Disse prosessene er blitt underbygget av fremveksten av et anglosaksisk nyhetsideal, med redaksjonell uavhengighet som sentralt element (Bjerke 1999: 84f). Både journalistlaugets økende styrke og enkeltjournalister har bidratt til å presse frem utviklingen. Samtidig har etermedienes økende nyhetsformidling, med sine klare målsetninger om saklighet og upartiskhet vært forbilde for journalister og aviser. Bak disse idealene lå et ønske om stadig å nå breiere ut i et lesermarked.

Dette kan tyde på at journalistene har spilt en sentral rolle i avviklingen av partipressen. De har vært ideologiske premissleverandører for løsrivelsen fra partiene. Profesjonaliseringen av journalistikken og det nyhetsidealet som vokste frem (objektive nyheter og redaksjonell uavhengighet) skapte økende press på partiavisene. Journalistene la stor vekt på å fremstille seg som publikums lojale tjenere (Raaum 1999: 31). Det skapte et inntrykk av at det ikke var av egeninteresse at pressen ble løsrevet fra partiene. Det var under fanen om objektive nyheter løsrevet fra partistyring kampen ble ført.

Likevel ble journalistene som aktører vingeklippet av eierne i avisene gjennom en rekke avtaler og etablering av institusjonaliserte ordninger. Lite tyder på at aviser ble løsrevet fra partiene ut fra opprør blant journalistene, selv om det var et redaksjonelt press mot partiforbindelsene. I starten gikk også presseorganisasjonen forsiktig frem og det ble ikke gitt noen signaler til medlemmene om organisert motstand mot partiforbindelsene.

En gjennomgang av alle tilgjengelige kilder fra Østlendingen tyder på at det heller ikke var noe slikt opprør der. De avishistoriske tekstene som vi senere skal se på beskriver i ett tilfelle at redaktøren brøt direkte over partiforbindelsene. Spørsmålet om pressens troverdighet i opinionen står sentralt, men det er vanskelig å se dette som hovedbegrunnelse

for avviklingen. Dette kan tyde på at det vil være problematisk å anta at journalistene var de viktigste aktørene til å drive fram skilsmissen mellom avisen og partiene.

1. 4. Svekkelsen av partiene og folks partiidentitet

Årsaken til at partiene la så stor vekt på å utvikle en partipresse var at avisene skulle bidra til å vinne velgerstøtte for partiene. Gjennom positiv omtale av politikere og partiets politikk skulle de bidra til økt oppslutning om sine respektive partier. Samtidig dannet partipressen faste støttepunkter i distriktene gjennom etablering av kontorer. De var også et utdanningssted for politikere. Senere stortingsrepresentanter og kommunalpolitikere fikk ofte sin første politiske skoloring gjennom journalistikken. Partipressen var også en sentral informasjonskilde for partiets tillitsvalgte (Simensen 1999: 32f).

I Arbeiderpartiet kom pressearbeidet før valgarbeidet. Tanken var at før man kunne påvirke så måtte man kunne meddele (Høyer 1995: 346). Helt opp til 1970 hadde Arbeiderpartiet sterk kontroll over sin presse. Alle avisene måtte godkjennes som partiorganer av sentralstyret. Sentralstyret godkjente alle redaktøransettelsene og alle journalistansettelser ble gjort i avisstyret. Avisene hadde utsendinger til årsmøter og landsmøter, og representantene måtte være partimedlemmer. Valget av redaktør til Arbeiderbladet, partiets hovedorgan skjedde på landsmøtet, og redaktøren satt selv i sentralstyret. De politiske direktiver til avisene ble gitt gjennom Arbeidernes Pressekontor (Simensen 1999: 33f).

Arbeiderpartiet, med sin partiorganisasjon og sine bånd til fagbevegelsen, har vært det store eksemplet i byggingen av en partipresse. Uten fagbevegelsen og innsatsen til partiet ville store deler av denne partipressen ikke ha overlevd.

Styrkingen av båndene til pressen skjedde etter krigen også innen Høyre, og den formelle strukturen i forholdet mellom presse og parti var forbausende lik Arbeiderpartiets, *"... så lik at man ikke tror at opphavet er to så ulike partier"* (Høyer 1995: 331). I de konservative avisene ble partipressen omtalt som partiets viktigste ressurs. Kontrollen over høyrepresen ble utført ved hjelp av belønninger og sanksjoner, noe som hadde tradisjoner tilbake til mellomkrigstiden. Etter krigen fikk direktøren i Høyres Pressekontor så stor makt at det skapte store motsetninger mellom redaktøren i byrået og høyrepresens redaktører (Eide 2000: 199ff).

Partiene la altså en betydelig, om ikke avgjørende vekt, på å bygge opp en partipresse og støtte den. Sverre Høyre hevder at avistallet i Norge ville blitt halvert uten partienes subsidier og støtte i mellomkrigstiden. For partiet Høyre har den økonomiske og organisasjonsmessige innsatsen vært større enn man tidligere hadde trodd (Høyer 1995: 373). I hele etterkrigstiden frem til 1970 ofret partiet en betydelig innsats i tid og penger på sine aviser. På 1950-tallet utøvde fortsatt partiets generalsekretær kontroll over redaktøransettelser og den økonomiske støtten bandt økonomisk svake aviser effektivt til partiet. I perioden mellom 1960 og 1970 bevilget partiet 1,6 millioner til sin presse, og tiåret før var beløpet

oppe i to millioner (Andersen 1980: 114). Med innføringen av pressestøtten fjernet partiet de store overføringene til sin presse og en rekke aviser gikk over ende i løpet av 1970-tallet (Holand 1992: 101).

Da Bondepresselaget ble dannet i 1922, fikk laget de samme strukturene som i Høyre og Arbeiderpartiet sin pressetjeneste. Partipressen til Bondepartiet var likevel svakere enn pressen til Arbeiderpartiet, Høyre og Venstre både i antall aviser og organisatorisk struktur. Dette kan ha bidratt til en svakere sentral styring. De sterke indre konfliktene i Bondepartiet gjennom hele mellomkrigstiden kan også ha bidratt til en mindre sentralt dirigert presse.⁶

Dette finner vi lite av innen høyrepressen og arbeiderpartipressen. Et unntak kan være Nordlys i Tromsø, som aktivt gikk mot Arbeiderpartiledelsen i EU-spørsmålet i 1994. Dette tyder på at senterpressen var mindre sentralstyrt og at "behovet" for oppløsning av partiforbindelsene kan ha framstått som mindre. Avisen Østlendingen hadde for eksempel en lokal forankring i Hedmark Senterparti og lot seg åpenbart ikke styre av den sentrale partiledelsen. Avpartifiseringer skjedde også her sent. Dette viser at tradisjonen med sterk sentralstyring fra partiledelsen ikke ble etablert innen bondepressen.

1. 4. 1. Partiene svekkes

Skjebnen til partipressen kan ikke analyseres uten at vi ser på svekkelsen av partiene. I mellomkrigstiden og et stykke ut i etterkrigstiden var partiene viktigere i folks dagligliv enn i dag. Partiene vokste, de organiserte mange til debatt rundt viktige samfunnsspørsmål, og medlemmene drev omfattende valgarbeid. Spesielt hadde Arbeiderpartiet og Bondepartiet sterke partiorganisasjoner. En indikasjon på styrke er å se på hvor stor del av velgerne til et parti som var partimedlemmer.

Ser vi på etterkrigstiden hadde Arbeiderpartiet stor velgeroppslutning, og 17,5 % av Arbeiderpartiets velgere (1957-1981) var organisert i partiet. I samme periode organiserte Senterpartiet 30 % av velgerne sine i partiet, og i 1957 utgjorde medlemmene hele 38 % av velgermassen (Svåsand 1985: 53). Mellom 1957 og 1985 var ca. 15 % av velgerne sett under ett organisert i et parti (Listhaug 1989: 189). Av alle partier var Senterpartiet det partiet som organiserte den største andelen av velgerne sine.

Partiorganisasjonen greide å organisere en stor del av velgermassen og aktivisere den. I de partier som hadde sterke partiorganisasjoner, var det mulig å leve det meste av livet innenfor partistyrte aktiviteter og arrangementer. Arbeiderpartiet hadde godt organiserte partilag og kontroll over fagbevegelsen. Senterpartiet hadde partilag og en omfattende grendemannsorganisering. Motstykket til Arbeiderpartiets hegemoni i fagbevegelsen var Bondepartiets/Senterpartiets dominans innenfor Norges Bondelag (se bl.a. Listhaug 1989:

⁶ Se (Ohman Nielsen 2001: 350f) for en samlet oppsummering av de interne motsetningene i Bondepartiet i mellomkrigstida.

85). På samme måte hadde partiet Høyre en dominerende posisjon i Norsk Arbeidsgiverforening (NAF), som var interesseorganisasjonen til næringslivet. Vi kan si at samfunnets sosiale klasser både hadde sine yrkesorganisasjoner og sine partier for å fremme sine interesser. I dette bildet hadde partiene og partipressen en klar sosialiseringseffekt som var med på å opprettholde partiidentiteten til store velgergrupper.

Det er i denne sammenhengen man må se partipressens vekst og fall. Avisene, slik vi har påpekt tidligere, ble løftet frem rundt partiaktiviteten. I 1957 gjorde Stein Rokkan og Per Torsvik en undersøkelse av forholdet mellom partiidentitet og hvilke aviser kommunistiske og sosialdemokratiske velgere foretrakk. De fant at 27 % av leserne holdt sosialistiske aviser opp mot at 28 % leste ikkesosialistiske eller partinøytrale aviser. Blant arbeiderklassen var tallene 25 % og 44 %. Forklaringen på det lå i at valg av avis hadde ulike motiver, det fulgte ikke bare partipreferansen. Den lokale situasjonen spilte inn, ikke bare velgernes partivalg. Velgeren foretrakk aviser som kunne gi ham generell informasjon om lokalsamfunnet og hans arbeidsplass (Rokkan 1970: 400). Da partiapparatene senere ble kraftig svekket, må vi anta at det fikk konsekvenser for partiavisene ved at den aktive støtten fra medlemmene og organisasjonen ble redusert. Samtidig gjorde svekkelsen av folks partiidentitet at *markedet* for partiavisen ble mindre. Man må anta at lojaliteten til partiavisene, i form av at de ble lest og kjøpt, ble svekket i takt med at lojaliteten til partiene ble svekket. Samtidig viser Rokkan i sin undersøkelse at dette ikke er entydig fenomen, også andre forhold spilte inn.

Undersøkelsen til Rokkan og Torsvik sammenlikner også forholdet mellom stemmegrunnlag ved stortingsvalget i 1957 og opplaget til partiavisene. De fant at Høyre hadde den største partipressen fulgt av Arbeiderpartiet og Venstre. Arbeiderpartiet og kommunistpartiet hadde til sammen 51 % oppslutning i valg men bare halvparten av avisopplaget (Ap 24 %).⁷ Til sammen hadde Høyre og Venstre litt over 26 % av velgerne, men dobbelt så sterk posisjon i avismarkedet (54 %). Samtidig dro de upolitiske og uavhengige avisene i retning av de borgerlige fremfor sosialistene (Rokkan og Torsvik 1970: 399). Vi kan betrakte dette som et avisstrukturelt etterslep der partipressen femti år tidligere var mer representativt for partisystemet enn på 1950-tallet (Ottosen, Røssland & Østbye 2001:121).

Det var dermed langt fra noen automatikk i styrken på avismarkedet og partipolitisk oppslutning. Dette fenomenet kan også betraktes ut i fra motsatt utgangspunkt – avisenes styrke i markedet var i mange tilfeller ikke betinget av partienes velgeroppslutning og styrke. Om vi ser på de store venstreavisene for eksempel så gikk de godt, selv om partiet utover etterkrigstiden ble marginalisert. De hadde opparbeidet seg en avisidentitet blant leserne fordi de var eldst på utgiverstedet. Denne identiteten var delvis frakoblet partipolitiske preferanser.⁸

⁷ Den kommunistiske pressen oppga ikke opplagstall, men det er anslått til ca. 10 000, dvs mindre en 1 % av samlet opplag (Rokkan og Torsvik 1970: 399).

⁸ Se drøfting av forholdet mellom avisidentitet og partiidentitet i omtalen av avisen Østlendingen (Overrein 2001:66f).

Samtidig var de etablerte som selvstendige økonomisk foretak på grunn av sin markedsposisjon og dermed frakoblet partiøkonomien. Dette gjorde det lettere for avisene, om de ønsket det og de politiske forholdene lå til rette, å bryte med partiet. Mindre aviser som fortsatt var avhengig av partiet ble hengende fast som partiorganer.

1. 4. 2. Den faktiske partisvekkelsen

Om vi tar det enkleste utgangspunktet, svekkelsen av antallet partimedlemmer, vil vi finne at mellom 1957 og 1985 var graden av partimedlemskap rimelig stabilt. Går vi tilbake til 1957, var 18 % av de stemmeberettigede over 25 år medlemmer av et politisk parti. Dette tallet endret seg ikke påfallende over en periode på 25 år. I 1981 sa 17 % at de var medlemmer av et parti. Fra 1981 taper partiene medlemmer og i 1997 var bare en av ti medlemmer. Partiene hadde da tapt over 44 % av medlemsmassen over en periode på 40 år (Listhaug 2000: 11f). Dette er funn som trolig er sammenfallende med partienes egne opplysninger om medlemsutviklingen. Nedgangen i medlemstall startet imidlertid på noe ulike tidspunkt i de ulike partiene. Mellom 1970 og 1982 økte samtlige av partiene, unntatt Senterpartiet og Venstre, sine medlemstall. (Fremskrittspartiet er ikke tatt med i beregningene) (Svåsand 1985: 52). Fra 1985 ser vi at samtlige partier kontinuerlig mistet medlemmer (Strøm og Svåsand 1997: 107f).

Makt- og demokratiutredningen (2003) bekrefter at partienes medlemstall har sunket betydelig på relativt kort tid. Deres beregninger slår fast at de syv stortingspartiene i 1980 til sammen hadde en oppslutning på 461 000 registrerte medlemmer. I 2000 var antallet nede i 228 000 medlemmer. Tilbakegangen var kraftigst på 1990- tallet med nesten en halvering av medlemsmassen (Heidar og Saglie 2003: 33f).

Om vi ser på partiidentifikasjonen, er svekkelsen sammenfallende med svekkelsen av antallet medlemmer. Mellom valgene i 1965 og 1969 skiftet hver fjerde velger parti. I 1993 og fram til 1997 skiftet nesten hver annen velger standpunkt (43 %) (Bjerke 1999: 81). I 1965 var det 72 % som sa de identifiserte seg med et politisk parti, i 1969 var det falt til 63 %. Vi får deretter en stigning i partiidentiteten fra 1973 til 1981 da den kom opp i 74 %. Fra da fikk vi en nedadgående trend, og i 1983 lå den på bare 59 %. Data fra 1997 viser at oppløsningen av partiidentiteten trolig har fortsatt (Listhaug 2000: 11f).

I en opinionsundersøkelse i 2001 kom partiene svært langt ned over institusjoner folk hadde tiltro til. Bare en av fire hadde tiltro til partiene, ”...hvilket var mindre enn det som ble tabloidpressen til del og langt etter politiet og kongehuset” (se Heidar og Saglie 2002: 15). At partiene har lavere tillit enn til tider den mest utskjelte delen av norsk presse, viser at partiene står svakt i opinionen, selv om et stort flertall (89 %) mener at de fortsatt trengs.

1. 4. 3. Det relative styrkeforholdet mellom partiene og pressen endres

Samtidig er det klart at partipressen medførte betydelige belastninger og utgifter for partiene, spesielt før vi fikk den statlige pressestøtten i 1969. Om vi ser på høyrepresen, var det i 1950-årene klart at partiet ikke disponerte over tilstrekkelige midler til å foreta langsiktige investeringer i avisforetak. Partistøtten hadde karakter av ren nødhjelp, der de svakeste avisene ble holdt oppe av sentralstyrets disponeringer. I flere tilfeller gikk det så langt at håpløse avisprosjekter, på grunn av den lokale partipolitiske striden, ble opprettholdt. Dette fikk skjebnesvangre følger for den landsomfattende partiøkonomi som fra før var skakkjørt, og flere innen partiet begynte å stille spørsmål ved denne formen for politisk økonomi var mulig å opprettholde. Men flertallet var av den mening at partiet ikke hadde råd til å la være å støtte opp om sine skakkjorte avisprosjekter på grunn av lokale partipolitiske maktkamper (Andersen 1980: 73ff). Dette synet skulle imidlertid endre seg raskt på slutten av 1960-tallet da partiet innså at det ikke lenger kunne være avisenes viktigste økonomiske og organisatoriske støttespillere.

Et eksempel på at partisvekkelse fikk direkte betydning i forhold til pressen, var splittelsen av Venstre på Røros i 1972. Etter en opprivende strid ble partiet delt i to i synet på medlemskap i EEC. Splittelsen førte til de første åpne bruddene mellom parti og aviser, og i løpet av 1970-årene brøt alle de store venstreavisene med partiet. Noen brøt tvert av, mens andre beholdt partitilknytningen en periode utover 1970-tallet (Bjerke 1999: 81). Dagbladet tok først bruddet med Venstre i 1977, mens styret i Bergens Tidende brøt tvert over i 1972. De så ingen grunner til å bringe den opprivende partikampen inn i redaksjonen ved å ta stilling for Det Liberale Folkepartiet eller det tradisjonelle Venstre (Eriksen, Hoshovde og Rødland: 1992).

Eksempelet berører ikke bare partisvekkelsen, men også at EU spørsmålet var av en slik avgjørende karakter at en rekke aviser valgte å bryte med partiet fordi de regnet seg som ja-organer. Dette forklarer kanskje at Dagbladet, som var et nei-organ, først i 1977 brøt med partiet.

Ser vi på avisen Østlendingen sin posisjon, må vi betrakte avisen både i lys av det etablerte og differensierte partimønsteret i Norge og i lys av styrkeforholdet slik det var i Hedmark-regionen. Ser vi på partitilknytningen til Østlendingen, Senterpartiet i Hedmark, vil vi også der finne tall som viser en dramatisk svekkelse av partiorganisasjonen (se senere kapittel). En slik dramatisk organisatorisk svekkelse kan både ha redusert partiets styringsevne i forhold til Østlendingen, redusert partiets evne til å rekruttere bevisste partifolk til styringsoppgaver og stillinger i avisen, og redusert partiorganisasjonens slagkraft som kampanje- og dagnadsorganisasjon for avisen. Til sammen vil dette være antagelser som tyder på at det var svekkelsen av Senterpartiet som bidro, kanskje også i betydelig grad, til bruddet mellom partiet og Østlendingen. At svekkelsen av Senterpartiet gjorde det mulig med et brudd, trenger likevel ikke å bety at det var ønskelig fra Østlendingens side.

Samtidig gir denne gjennomgangen en indikasjon på at svekkelsen av et parti ikke nødvendigvis førte til problemer eller brudd mellom partiet og avisen, selv om partiet var betydelig svekket som støtteapparat. Men over tid og sett i et relativt styrkeforhold mellom partiene og avisenes selvstendige maktposisjon, ikke minst økonomisk, fikk trolig svekkelsen av partiene avgjørende konsekvenser. Avisdrift var blitt så kapitalintensivt at partiene ikke var i stand til å stille opp.

1. 5. Kapitaliseringens rolle

I de siste drøyt tjue årene har vi sett en utvikling der aviser har blitt til investeringsobjekter for kapitalsterke aksjeeiere. Tidligere var avisene først og fremst en kanal for å vinne politisk og kulturell innflytelse, og de økonomiske resultatene ble i stor grad pløyd tilbake i avisene. Storavisene er i dag eid av de tre børsnoterte selskapene Orkla, Schibsted og A-pressen. Dette har vært en utvikling der kapitalsterke aktører i stadig større grad har påvirket presseutviklingen.

En grunn til denne utviklingen er at den teknologiske og økonomiske utviklingen krevde store kapitalinvesteringer for at avisene skulle kunne overleve i et mediemarked med økende konkurranse. Omfanget av avisdriften både økonomisk, teknologisk og mediefaglig ble trolig for stor og krevende til at partiene kunne stille opp og stå som garantister for videre drift.

Avistallet falt i etterkrigstiden frem til ca. 1970 og dette frafallet av aviser akselererte fra slutten av 1950-tallet da vi fikk omfattende avisnedleggelser. Dette førte til eierkonsentrasjon, en sakte monopolisering og et økende kapitalbehov for at avisen skulle overleve i det lokale avismarkedet. Vi fikk en utvikling der annonseinntektene ble dominerende fremfor abonnements- og salgsinntektene. Avisene med de største opplagene tjente spesielt på utviklingen. Overskuddet ble brukt til å investere i produktutvikling og i økt sidetall, noe som gjorde det vanskeligere for konkurrentene å henge med (Høyer 1995: 262).

Dette gjaldt ikke minst før den statlige pressestøtten trådte i kraft på slutten av 1960-tallet, men heller ikke den greide å stoppe avisdøden eller for den saks skyld avpartifiseringen. Tvert om, en del forhold kan tyde på at avpartifiseringen skjøt fart med den statlige støtteordningen, selv om dette nok ikke var tiltenkt fra partienes side.

1. 5. 1. Pressestøtte og kapitalisering

Et sentralt tema var den gangen forholdet mellom presse og parti. De første utrederne i Stat og pressekomiteen (1966-67), skulle utrede tiltak for å opprettholde en differensiert dagspresse. Begrepet ble først presisert i Dagspresseutvalget (1972-74), da fikk begrepet et mangfold av betydninger. En ting var den geografiske vurderingen og antallsdifferensieringen, men nå ble

et sentralt delmål å sikre konkurransen mellom aviser med forskjellig partiprofil (Raaum 1999: 27). Siktemålet var å stoppe avisdøden. Fra 1954 og til 1969 ble 32 aviser nedlagt. Statsministerens kontor pekte i 1967 på at pressen var det viktigste våpen partiene hadde for å vinne innflytelse (Bjerke 1999: 80).

Det er blitt hevdet at forslaget til støtten ikke kom fra partiene, men fra avisene som var truet. Presseorganisasjonene tok initiativet, partiene ble kalt inn som støttespillere (Bjerke 1999: 80). Men dette bildet kan åpenbart nyanseres. Etableringen av pressestøtten og de praktiske ordningene ble bak kulissene drevet frem av Arbeiderpartiet. Dette skjedde blant annet gjennom et samarbeid med de svenske sosialdemokratene, som også opplevde pressedøden, og i Norge hadde Samarbeidskomiteen mellom LO og Arbeiderpartiet en avgjørende rolle i utviklingen av støtteordningen (Olsen 1998: 93f).

Spørsmålet om innføringen av pressestøtten ble gjort til et prinsipielt demokratispørsmål. Det var ikke lenger bare et spørsmål om det enkelte partis evne til å opprettholde sine aviser. Men det var et demokratispørsmål som måtte vurderes i en bredere sammenheng (Høyer:1982: 30).

Dermed fikk pressestøtten som mål å hindre en omfattende pressedød som kunne svekke demokratiet. Dette var ikke tilfeldig, av de 114 avisene som i 1966 hadde erklært seg som partiaviser hadde 31 innstilt driften før 1991. Dette var først og fremst nr. 2-aviser der nesten alle hadde vært partiaviser (NOU 1992: 14: 38).

En forutsetning for denne kapitaltilførselen var en intervensjon overfor markedet der støtten var rensket for krav til avisens innhold (Raaum 1999: 30). Nå ble problemstillingen reist i forhold til staten; ville dette bety en forsinkelse av pressens frigjøring fra partiene? Noe svar ble ikke gitt, men få år etter fikk vi de første bruddene mellom parti og aviser. I løpet av få år på 1970-tallet brøt alle de store Venstreavisene med partiet.

Debatten om pressestøtten er viktig for å se partienes holdning til pressens rolle i et demokratisk perspektiv, men samtidig belyser den sentrale sider ved kapitaliseringens rolle i avpartifiseringsprosessen. Ser vi på de tre største pressegrupperingene på 1960-tallet, Høyre Arbeiderpartiet og Venstre, så hadde pressestøtten sin sterkeste støttespillere i Arbeiderpartiet. Avisene deres var i flere tilfeller i en svært utsatt stilling som nummer to-aviser, og partiet hadde få motforestillinger mot å ta i bruk statlige styringsredskaper. Da Arbeiderbladet på 1970-tallet kom opp i store økonomiske problemer, hadde for eksempel daværende LO-leder Tor Aspengren slått i bordet til finansminister Per Kleppe og stilt spørsmålet om hva vi skulle med en arbeiderpartiregjering, om den ikke engang kunne redde Arbeiderbladet. En stund etter at pressestøtten var etablert, ble loven svært tilpasset Arbeiderbladet (Lex Arbeiderbladet),⁹ og avisen fikk ut betydelige midler som reddet avisen. Dette påførte Arbeiderpartiregjeringen beskyldninger om misbruk og det endte med mistillitsforslag i

⁹ Loven ble populært kalt Lex Arbeiderbladet for å vise at den var tilpasset for å hjelpe Arbeiderpartiets hovedorgan. Se for eksempel Allern 1996:104.

Stortinget, men regjeringen og Arbeiderbladet ble reddet av SV's stemmer (Bjørnsen 1986: 325).

Etableringen av pressestøtten viser at Arbeiderpartiet var aktiv pådriver, men ordningen hadde bred tilslutning i samtlige partier utenom Høyre. Støtten ble gitt uten noen form for betingelser, selv om avisene ofte var rene private foretak. Etableringen av støtteordningen viste at det var svært tette bånd mellom partiene og pressen i etterkrigstiden, og at avisene gjennom den korporative kanalen oppnådde langt mer enn andre sammenlignbare bransjer (eks. film og litteratur). Disse bransjene måtte i tillegg underkaste seg statlige kvalitetsvurderinger for å få støtte (Wale 1972: 81) Om vi ser spørsmålet i et enda bredere perspektiv, er det trolig få (om noen) institusjoner, der store statlig midler overføres, hvor det ikke eksisterer lover- og regelverk for kvalitetsvurdering.

Denne prosessen hadde også en annen viktig side. Gjennom etableringen av pressestøtten samordnet avisene kravene sine. Det ble viktig å oppnå tverrpolitisk enighet slik at avisene kunne stå frem overfor staten som andre næringsorganisasjoner (NOU 1982: 30: 191f). Det kan derfor argumenteres med at denne samordningen skapte en nærings- eller laugsmentalitet som over tid var med å undergrave partipressen.

1. 5. 2. Kapitalbehovet sprenger partienes rammer

Innen Høyre ble pressestøtten oppfattet som et kunstig inngrep, som ville forrykke et naturlig konkurranseforhold mellom avisene. Dette ble hevdet selv om flere av Høyres aviser stod i samme posisjon som mange av Arbeiderpartiets aviser, med trusselen om å bli nedlagt. Forslaget til pressestøtte førte til uenigheter i Borten-regjeringen, og Kåre Willoch hevdet at de andre regjeringspartiene i denne saken først og fremst ville sikre sine egeninteresser (Andersen 1981: 133). Denne argumentasjonen kom i liten grad åpent frem, men i stedet ble det argumentert med tradisjonell motvilje mot statsinngrep og en sterk tro på at markedsmekanismene måtte være drivkraften i en eventuell strukturrasjonalisering av avismarkedet. Dette var et klassisk ideologisk Høyresyn, men det brøt med den pressepolitikken partiet hadde hatt siden krigen. De hadde i hele etterkrigstiden selv tilført avisene kapital i strid med det påkalte ideal om naturlige konkurranseforhold. Nå kunne det hevdes å være en vesentlig forskjell på hva partiet gjorde av egeninteresse for å holde sine aviser på beinene og det å gi støtte til statlige inngrep. Flere Høyrerepresentanter fryktet en ordning som kunne gi statlig ensretting og innflytelse over pressen, og de stilte spørsmål om pressen da kunne regnes som fri og uavhengig. Høyre gikk likevel med på et kompromissforslag, men de betraktet også sitt eget forslag som et onde (Andersen 1981: 137).

Høyre hadde etter krigen en klar målsetning om å støtte opp sin presse, men svak partiøkonomi og kostnadsutviklingen i avisbransjen gjorde målsetningene umulig å realisere (Andersen 1981: 92). Kapitalbehovet var så stort at det i sum sprengte partiets økonomiske rammer, på tross av betydelig støtte fra næringslivet. Partiets muligheter til å redde kriserammede aviser sank selv om de økte støtten, fordi omkostningsnivået var blitt for stort (Andersen 1981: 128ff).

Det er disse trekkene ved avismarkedet Høyre peker på når han beskriver utviklingen av den skjeve fordelingen av annonseinntektene fra 1950- årene og utover. De store avisene i et distrikt tiltrakk seg de største annonseinntektene fordi annonsørene ikke så poenget i å annonsere i to eller flere aviser. Dermed ble de mindre avisene hengende etter og de store betraktet partiloyaliteten som en økonomisk risiko opp mot muligheten til å ekspandere i et avismarked der partiprofil spilte stadig mindre rolle (Høyre *Norsk Presse* odin.dep.no/du/norsk/ generell 14. 08. 2004). De politiske partiene var ikke i stand til å kompensere dette ved å tilby lojale lesere når partiidentifikasjonen ble svakere. Svake aviser ble avhengige av politisk økonomisk støtte, noe de politiske partiene etter hvert ikke hadde råd til. Dette har også en annen side. De sterke og økonomiske selvstendige avisene kunne velge å ta brudd med partiene, selv om det ikke trengte å være ønskelig.

De endringene vi har beskrevet i forbindelseslinjene mellom Høyre og partipressen må først og fremst tilskrives forhold *utenfor* Høyre. En ting var at partiet hele tiden hadde problemer med å stille opp for sin presse, men den enorme kostnadsutviklingen innen bransjen utover etterkrigstiden gjorde det i praksis umulig å bidra med betydelige og avgjørende summer. For å frembringe kapital til avisene (investorer og annonsører), måtte pressen bli økonomisk selvstendige foretak som stod på egne ben, der målet var å erobre et størst mulig lesermarked. Denne utviklingen skjøt ytterligere fart på 1980-tallet, og i dette perspektivet var partibindingene et problem for avisene.

1. 5. 3. Fremmet pressestøtten avpartifisering?

I motsetning til Høyre, var presseorganisasjonene klare støttespillere for en pressestøtteordning. Et klart flertall ga uttrykk for monopoliseringfrykt, men dette skjedde ikke uten forbehold. Vi skal merke oss at Norsk Journalistlag (NJ) hevdet at det hadde vært et økonomisk offer for journalistene å opprettholde så mange aviser (Wale 1972: 90ff). Tradisjonelt hadde partiavisene blitt drevet som idealistiske foretak, under stramme økonomiske vilkår som ga lite rom for økonomiske fordeler for avisenes medarbeidere. NJ-ledelsen gikk tidlig ut og signaliserte at målet for pressestøtten ikke måtte gjøre antallsdifferensiering til et hovedmål. Differensieringen måtte "*først og fremst gå på det skrevne og billedmessige innhold i avisene*" (Se Raaum 1999: 27). Dermed lå ikke de synspunktene som Høyre tidlig hadde forfektet, langt unna NJ-ledelsens holdninger. Dette kan

være en av grunnene til at monopolisering og konsernifisering innen bransjen, som kom for fullt på 1980-tallet, møtte liten motstand fra presseorganisasjonene.

Innføringen av pressestøtten ble av flere sett som en ordning som var med på å opprettholde partiavisstrukturen.¹⁰ Dette er et syn som i liten grad har blitt problematisert. Innenfor et kortsiktig perspektiv er dette åpenbart rett, fordi ordningen bidro til å hindre avis døden for en rekke partiaviser. Men i et lengre perspektiv er det mulig å betrakte ordningen som et undergravende element for partipressen. Pressestøtten skapte en statssubsidiert avisøkonomi, der det offentlige ikke stilte betingelser til avisenes innhold eller formål. Det skulle de politiske eierne og redaktørene forvalte. Over tid gjorde støtteordningen det lettere for avisene å bryte med partiene, selv om det for avisen i første omgang ikke trengte å være ønskelig. Pressestøtten var med på å skape en selvstendig avisøkonomi, uavhengig av partiene.

Striden mellom partiene og pressen for en ren støtteordning uavhengig av partiene, kunne vi se allerede da pressestøtten ble etablert. Ved siden av den direkte støtten til avisene, ble støtten til partienes pressekontorer lagt inn under ordningen. Norsk Presseforbund hadde i alle år ønsket å flytte støtten til partienes pressekontorer vekk fra pressestøtten og over til partistøtten men først i 1998 ble ordningen fjernet (Raaum 1999: 28). Støtten til pressekontorene svekket likevel ikke avisenes økonomiske frigjøring fra partiene, fordi den direkte støtten til avisene var langt større og betydde mye mer enn støtten til pressekontorene. For å få statsstøtte måtte pressekontorene så sent som i 1996 være knyttet til et parti på Stortinget, men tilknytningen trengte ikke å være formell (se Overrein 2001: 290).

Sverige fikk en pressestruktur og statlige støtteordninger lik den norske – og sannsynligvis med resultater/erfaringene med pressestøtten som kan være sammenlignbare. I 1991 oppsummerte Stig Hadenius og Lennart Weibull følgende om forholdet mellom pressestøtte og avpartifisering.

Presstödet tillkom som ett uttryck för att pressen var de politiska partiernas domäne, men det medförde - paradoxalt nog - att stötidningarna ökade sitt oberoende. De kunde nu fremträda med mera av en egen profil eftersom den politiska ägaren inte omedelbart kunde påverka de ekonomiska bidragen" (Hadenius og Weibull 1991: 76).

Denne vurderingen ble satt i sammenheng med at journalistikken fra 1970-tallet ble knyttet til et angelsaksisk nyhetsideal der uavhengighet og en kritisk granskende presse var idealet. Men analysens hovedpoeng er at avisene, med innføringen av pressestøtten, ble mer uavhengige av partiene og at de dermed senere kunne ta et brudd med dem.

¹⁰ Se for eksempel Einar Østgaard (1968), som hevder at pressens frigjøring fra partiene ville bli forsinket med innføring av pressestøtten.

Etter at pressestøtten var innført var det ikke nødvendig med direkte økonomisk støtte fra partiene, som i sum dermed ble stadig mindre betydningsfulle for avisdriften. Men selv om den direkte økonomiske støtten fra partiene hadde blitt mindre viktig for avisene, representerte den likevel en moralsk binding som ikke skal undervurderes. Vi skal senere se at et parti fortsatt kunne ha avgjørende økonomiske støttefunksjoner for avisen, som tilfellet var med Østlendingen og Senterpartiet.

Et annet spørsmål omkring pressestøttens betydning er om den direkte medvirket til at *engasjementet for partiavisene* ble mindre i partiorganisasjonen og dermed forårsaket en svekkelse av båndene mellom parti og avis. I oppbyggingen av partiavisene i store deler av etterkrigstiden eksisterte det en utstrakt dugnadsånd for avisene i partiapparatet. Statsstøtten kan ha dempet engasjementet og skapt passivitet blant medlemmene i partiet og dermed svekket partienes kontroll over avisen. Utsiktede virkninger av statlige støtteordninger er ikke et ukjent fenomen.

1. 5. 4. Momsfritak på avisene

Et annet element som i liten grad er blitt drøftet, er betydningen av momsfritaket for aviser i forhold til 1980-tallets børsraid og kapitalisering av avisbransjen. I 1935 ble det innført 1 % omsetningsavgift i forbindelse med kriseforliket, da Arbeiderpartiet for første gang etablerte stabil regjeringsmakt. Ordningen har vedvart og blitt utvidet opp til i dag (momsen i 1969). Noen få varer ble fritatt fra avgiften, blant dem aviser og tidsskrifter (Ottosen, Røssland og Østbye 2002: 188).

Fra 1980-tallet, eller nærmere bestemt 1983, ser vi at investorer kastet seg over mediebransjen i håp om kortsiktig profitt (Østbye 2000: 25ff). Dette skjedde i flere bransjer, men man skal ikke se bort fra at momsfritaket, som betydde mye mer for økonomien i avisbransjen enn pressestøtten, bidro til å skru forventningene i avisbransjen opp i forhold til investeringer i andre bransjer. Tidligere hadde børsverdien vært lav, fordi utbyttet ble ført tilbake til avishusene. Nå ble mediebedrifter rene investeringsobjekter, med muligheter for å ta ut fortjeneste. Først i 1990 ble aviser som gikk med store overskudd til eierne nektet produksjonstilskudd (den største delen av pressestøtten), noe som begrenset investeringslysten. Fem år senere ble det satt begrensninger på utbetaling av konsern-bidragene, utover de reelle tjenestene fra konsernet (Ottosen, Røssland og Østbye 2002: 192).

Fra å være en ordning for å opprettholde en differensiert dagspresse og legge grunnlaget for flersidig opinionsdanning der partipressen var sentral, ble momsfritaket til stor fordel for aktører i et kommersielt marked som ønsket en avpartifisert presse. Det var ikke bare avisgjørerne som slapp å betale moms, men aviseierne fikk refundert moms på varer og tjenester som kunne relateres til pressedrift. Ved å investere i pressedrift kunne investorer (om

de ønsket det) realisere store verdier som var kjøpt med momsfritak og i noen tilfeller bygget opp gjennom pressestøtte.

1. 5. 5. Kapitalisering og avpartifiseringens siste fase

Et annet forhold som fikk stor betydning og forsterket kapitaliseringen av mediemarkedet var oppløsningen av NRK-monopolet. Etter at Høyre dannet regjering høsten 1981 tok de raskt det første skritt for oppløsning av NRK-monopolet gjennom tillatelse til nærradiodrift. I første omgang skjedde dette uten kommersielle aktører, men litt etter litt kom reklame og kommersielle aktører inn i bildet. Ordningen ble etter hvert også utvidet til å omfatte lokal-tv og i 1990 ble det flertall i Stortinget for en riksdekkende tv-kanal (TV2) som skulle være reklamefinansiert. Medieforsker Helge Østby hevder at den ideologien jappetiden representerte, bidro sterkt til å endre eierskapet i norske medier. Men kanskje viktigere var opphevelsen av NRK-monopolet, og konsesjoner gitt til private eiere som fra før var tungt inne i mediemarkedet (Østbye 2000: 26ff).

Det er mulig å tenke seg at en slik utvikling var med å drive frem den endelige avviklingen av partipressen, selv om avviklingsprosessen da hadde kommet langt og selv om starten kan spores helt tilbake til 1965 (Bastiansen og Dahl 2003: 448). I historien om avisen *Varden* omtales dette fenomenet som kampen for pressens politiske frihet og et eksempel på at...

”De politiske spøkelser vandret stadig om i norske avishus til langt opp mot vår tid. Først da de store avis konsernene begynte å bygge seg opp, ante man en endring i avisenes holdninger” (Norby 1999: 253).

Truls E. Norby dokumenterer ikke påstanden empirisk og anfører heller ikke teoretiske antakelser som taler for at avviklingen av partipressen skjøt fart med kapitaliseringen og konsernifiseringen av norsk presse. Men tidspunktet Norby sikter til er sannsynligvis 1983, da mediekonsernene og andre aktører for alvor kastet seg over avisbransjen.

Denne utviklingen fremstod relativt fjernt fra A-pressens aviser, som tradisjonelt har vært eid av lokale partilag og fagforeninger. Når investeringer skulle gjøres eller underskudd skulle dekkes, trådte Norsk Arbeiderpresse og senere A-pressen sentralt til med økonomisk hjelp. Denne hjelpen underminerte over tid de lokale eierforholdene og selvstyret, og flyttet eierskapet over til Norsk Arbeiderpresse. Dette kan vi for eksempel se i Oppland Arbeiderblad, der fagforeningene og partilagene allerede på midten av 1950-tallet mistet rent flertal, og på 1960-tallet satt igjen med under en tredjedel av eierandelene. Da Norsk Arbeiderpresse senere gikk over til konsernmodellen og ble børsnotert, skjedde dette mot det lokale eierskapets interesser. I Oppland Arbeiderblads tilfelle førte dette til en åpen maktkamp med A-pressen om avisens økonomiske midler og strategi i regionen, og et lokalt avisstyre som

gikk av i protest (Paulsberg 1998: 166ff). Ved at A-pressen i flere lokale aviser hadde sikret seg eiermajoritet kunne de diktere kursen og bruke avisenes ressurser til oppbygging av konsernet.

Da A-pressen på 1990- tallet, som en del av markedsstrategien, forlot partiavismodellen, fikk dette betydning for de lokale partiavisene. I spørsmålet om avisene skulle være partiaviser møtte konsernet trolig liten om noen motstand fra avisenes styrer eller redaksjoner. Konsernets markedsstrategi var da sammenfallende med journalistenes ønske om en avpartifisert presse. Men dette medførte at de siste restene av formell lokalpolitisk innflytelse fra partiet ble avviklet.

1. 5. 6. Betydningen av kapitaliseringen

Denne gjennomgangen tyder på at avisenes økende behov for kapital (som var et resultat av modernisering og teknologisk fornyelse) ble en forutsetning for å holde tritt med konkurransen i avismarkedet. Men i motsetning til andre bransjer, var det dominerende eierskapet politisk styrt og partiene hadde tradisjonelt vært avgjørende for tilførsel av kapital og ressurser. Når avisdriften utviklet seg til å bli stadig mer kapitalintensiv, fikk partiene store problemer med å stille opp. Partiorganisasjonen var ikke lengre i stand til å reise den nødvendige kapitalen og heller ikke den mediefaglige kompetansen. Behovet for ressurser gikk langt ut over det partiene var i stand til å stille opp med. I denne situasjonen valgte det politiske miljøet to ulike hovedstrategier. Den ene strategien ble meislet ut av Høyre, som signaliserte at avisene måtte utvikle seg til selvstendige økonomiske foretak, uavhengig av partiene. Dette innebar at de åpnet for tanken om en partiuavhengig presse. I starten ble strategien forsiktig formulert, men kursen innebar en direkte underminering av partipressen. Den andre kursen, som Arbeiderpartiet var hovedarkitekten bak (og som fikk bred politisk støtte), innebar en statlig pressestøtte som skulle bremse kapitalmarkedets innflytelse over avisdrift og opprettholde antallet aviser. Dermed kunne partiavisene vernes. Men heller ikke denne strategien greide å hindre at avisene etter hvert ble frakoblet politisk styring. Over tid ble de partiavisene som greide omstillingene selvstendige økonomiske foretak, og de kunne ta bruddet med sine partier når de politiske forholdene lå til rette for det. I et slikt perspektiv var trolig avviklingen av de mange partiavisene til Venstre etter 1972 ikke bare et resultat av partisvekkelse. EF-saken var av en slik karakter at de store kapitalsterke venstreavisene som inntok et ja til EF-standpunkt, trolig ønsket å markere et politisk brudd med partiet, ved å avvikle partiforbindelsene.

1. 6. Mediemarkedet og monopoliseringens rolle

Virkningen av en endret offentlighet, et roligere politisk klima og fremveksten av en mer kritisk journalistikk er ikke nok til å forstå en begynnende avvikling av partipressen. Det er

også nødvendig å trekke de strukturendringer i avismarkedet vi fikk etter krigen inn i vurderingene. Fra 1951 til 1969 ble 22 aviser nedlagt og vi fikk 12 avisfusjoner, mens bare 10 nye aviser ble opprettet. Nedleggelsene rammet i særlig grad nummer to-avisene til Høyre og Venstre, mens ingen av Arbeiderpartiets aviser ble nedlagt i denne perioden. Fusjoner av aviser var relativt likt fordelt mellom Arbeiderpartiets aviser og den borgerlige pressen (Sletten 1979: 360ff).

Partipressens konkurranse med partipolitisk nøytrale medieaktører og konkurransen i markedet generelt, har trolig vært en vesentlig årsak til at partiavisene følte et økende press for å dempe partijournalistikken. Dette innebar at den partipolitisk uavhengige journalistikken etter hvert ble oppfattet som et konkurransefortrinn, og den skapte et markedsmessig klima for bruddet med partiene. Det er også blitt påvist at monopoliseringen av avisbransjen medførte at en rekke monopolaviser dempet den partipolitiske profilen eller brøt med rollen som partiaviser. Til nå har dette blitt forklart med at det ble vanskelig å forene ”... *rollen som ensiporet menighetsorgan*” (NOU 2000: 15: 78) med de journalistetiske forpliktelser det innebar å være alene på utgiverstedet. Monopolsituasjonen innebar en medieetisk forpliktelse om at alle politiske strømninger fikk slippe til. En slik forklaring bør imidlertid granskes kritisk, fordi en monopolsituasjon tradisjonelt ikke har vært et incitament for endring (Høyer 2000: 3).

At monopolavisene kappet partibåndene kan like gjerne ha vært påvirket av strategiske valg, som kan ha vært styrt av forhold utenfor redaksjonen. Disse avisene hadde utviklet seg til å bli økonomisk uavhengige av moderpartiet, og de fikk dermed langt større muligheter til selvstendige strategiske valg for å beholde sine markedsposisjoner. Forklaringen om at journalistene følte en yrkesetisk forpliktelse til å slippe alle til, må i det minste bli satt i forbindelse med og drøftet i forhold til mer markedsorienterte perspektiver på avviklingen av partipressen. Selv om en ikke kan avvise at journalister kan ha hatt etiske anfektelser mot at tilnærmede monopolmedier tonet politisk flagg, står det likevel igjen å påvise at slike anfektelser var utbredte og tungtveiende. Det er selvfølgelig også tenkelig at etiske overveielser fremkom som legitimerende faktorer for rene markedsvurderinger, uten at dette har vært undersøkt i dette arbeidet.

1. 6. 1. Markedsorienterte perspektiver på avviklingen av partipressen

Allerede i 1968 pekte Jan Ringdahl i boken *Moderne demokrati* (Back 1968) på innvendinger mot partipressen, først og fremst ut fra et markedsorientert perspektiv. Han hevdet at partiavisene var dårlige og hadde en kunstig nyhetsprioritering. De var sene i sine

kommentarer og måtte konsultere sentrale partiinstanser når politiske spørsmål skulle kommenteres. Partiavisene var overpolitiserte, og de satte opinionsstoffet foran nyhets- og underholdningsstoff, noe leserne sjelden gjorde. Som bedrifter var partiavisene dessuten vanskjøttet. Redaktørstolen var en "anbringelsesanretning" der journalistiske kvalifikasjoner ble vurdert lavere enn det å ha partiboka i orden. Journalistyrket var i ferd med å bli profesjonalisert, men partiredaktøren var en amatør, hevdet Ringdahl (Ringdahl 1968: 314). At redigeringen eller konsulteringen var så stram som her beskrives, kan det stilles spørsmål ved, men Ringdahl hadde likevel et poeng. Avisene hadde et begrenset marked, fordi partipressens logikk opprettholdt forstillingen om markedssegmentering på grunnlag av politiske holdningsmønstre. Forutsetningen for opplagsmaksimering utfordret denne markedssegmenteringens logikk ved at det ville være et opplagskonkurransefortrinn å stå fram uten markert partiprofil (Amdal 1975: 33). Antallet partisympatisører kunne ikke alene gi de salgstall avisen ønsket eller som ble krevd i konkurransen med andre aviser.

Denne analysen forklarer tilbakegangen for partipressen med økt kommersialisering. Leserne stilte økte krav til "objektive" nyheter og betraktet partiavisene i økende grad som propagandainstrumenter. Allerede da (1975) ser vi at fokus var rettet mot markedet, selv om avisene den gangen ikke var investeringsobjekter slik de er i dag. Den gangen var dette kontroversielle synspunkter.

Denne utviklingen er også beskrevet ut i fra et litt annet perspektiv av Lars Furhoff i 1967, i teorien om opplagsspiralen (Amdal 1975: 7). En avis evne til å dekke det som skjer og til å bli markedsledende var avhengig av dens ressurser, særlig økonomiske ressurser. Avisene hadde to sentrale inntektskilder eller to markeder den måtte forholde seg til, lesermarkedet og annonsemarkedet. Mellom lesermarkedet og annonsemarkedet hevdet Furhoff at det eksisterte en dynamikk - opplagsspiralen.

Tanken er at annonsøren som regel finner veien til de aviser som er etablert og størst på utgiverstedet. De største avisene kunne tilby annonsørene det bredeste og største publikummet. Dermed ga annonsene en økonomisk basis som ga en bedre nyhetsdekning og et bedre produkt, noe som igjen førte til flere lesere. Dermed ga økt opplag en større leserkrets, som igjen gjorde avisen mer fristende for annonsøren. Ringen var dermed sluttet (Amdal 1975: 7).

Det er flere problemer med teorien, og den er senere blitt kritisert som mangelfull og kanskje feilaktig, fordi den i flere tilfeller ikke stemte med empirien. Alternative modeller er blitt reist, for eksempel *dekningsgradsteorien* og vi har fått den utvidete *konkurransemodellen*, som forsøker å lage en syntese av ulike teorier (Allern 2001: 71ff). Poenget i denne sammenhengen er at dette er teorier som forsøker å forklare problemene og

mulighetene for ekspansjon i avisbransjen ut fra økonomiske markedsvilkår. Teoriene setter fokus på at avisene, også under partipressens storhetstid, måtte forholde seg til et marked som krevde betydelige kapitalinvesteringer. Dette har vi tidligere vært inne på når vi beskrev hvilke konsekvenser kapitaliseringen av avisdrift kan ha hatt på partipressen.

Det kan derfor gi mening å kaste et kort blikk på USA som flere tiår før gjennomgikk den samme utviklingen, og en prosess som førte til at partipressen ble avviklet. Medieforsker Sverre Høyen vektlegger at avisøkonomi i USA også måtte manøvrere i to markeder; avisens lesere og annonsørene. Annonseinntektene skapte en skjev fordeling av inntektene og terskelen for å komme inn i bransjen var høy. Kostnadene innen den mekaniske fremstillingen utgjorde i starten de største og tyngste investeringene. Etter hvert gikk konkurransen over fra den beste teknologien til den mest attraktive journalistikken (Høyen 1995: 100 ff). Dette bidro til sterk konsentrasjon av avismarkedet, de største slo ut de minste og økte sine annonseinntekter. Overskudd ble utnyttet til å investere i journalistikken, noe som igjen økte lesertallet. Fant man nøkkelen for en "... *gangbar universell journalistikk, startet kampen om dominansen på markedet for alvor*" (Høyen 1995: 103).

I dette bildet ble amerikansk journalistikk utviklet. Pressen fikk en særegen status i amerikansk rettsvesen, den arbeidet på et område de kalte "*ideenes frie marked*" (Høyen 1995: 108). Objektivitet og uavhengighet innen pressen ble både metode og ideologi. En retning som fikk en dominerende plass var *balansejournalistikk*. Journalistene tok ikke stilling, de balanserte og beskrev konfliktene "uavhengig" av egne normative vurderinger. Pressen skulle tale ulike interesser, men det skulle skje ved å tale individet og enkeltskjebnenes interesser, ikke klassers og sosiale grupper. Skulle det skje, måtte pressen fri seg fra partier og samfunnsbærende institusjoner.

Dette var en ideologi som var sammenfallende med en konkurransejournalistikk som ble løftet fram av den raske teknologiske og økonomiske utviklingen. Objektivitet ble en del av markedsstrategien, og store fremgangsrike aviser ønsket ikke å lukke seg inn i et snevert partipolitisk marked. For journalistene representerte objektiviteten et uforpliktende yrkesideal som passet godt inn i et arbeidsmarked der de kunne skifte arbeidsplass fra avis til avis (Høyen 1995: 111f). Journalistenes rolle ble dermed sammenfallende med den raske teknologiske og økonomiske utviklingen og med markedets krav til avkastning. Vi skal derfor merke oss Høyens oppsummering. Partipressen i USA forsvant gradvis fra 1830 og utover, med økende annonseinntekter og opplagstall. Dette ga igjen pressen styrke til å forsvare sin posisjon og journalistiske uavhengighet (Høyen 1995: 115).

Denne oppgaven har ikke til hensikt å gå nærmere inn på årsakene til den amerikanske partipressens avvikling. Men sammen med de andre mer markedsorienterte perspektivene (Ringdahl og Furhoff) kan de på litt ulike måter kanskje kaste lys over hvorfor den norske partipressen ble avviklet. Eierkonsentrasjon i norsk presse er mye omtalt de siste årene. I mindre grad har denne utviklingen blitt sett i forhold til avviklingen av partipressen. Dels

skyldes det at avviklingen foregikk før de store kapitalsterke aktørene kom inn i bildet, og dels skyldes det at avviklingen av partipressen er blitt forklart med andre perspektiver som utgangspunkt. Når vi nå senere skal gå inn på Østlendingen som partiavis, og hvordan den ble avvirket, er likevel Høyres beskrivelse av amerikansk presse vesentlig for å forstå 1980- og 90-årenes kapitalisering av norsk presse. Perspektivet har også relevans i den tidlige fasen av avpartifiseringen.

1. 6. 2. Et nytt syn på parti og presse vokser fram

Selv om det var innen Venstreavisene den første ”bølgen” av avpartifisering kom, var det som vi tidligere har sett, partiet Høyre som først artikulerte et nytt syn på forholdet mellom parti og presse. Partiet hadde erfart at på de stedene der Høyres partiorganer hadde bukket under, ofte i strid med langt sterkere borgerlige konkurrenter (ofte eldre Venstreaviser), slapp partiets synspunkter likevel lett gjennom. I Høyres historie hevder Francis Sejersted at partiet fikk en *”... bedre pressedekning enn partiet før hadde hatt...”*, med bakgrunn i erfaringer fra monopolisering av avismarkedet i Stavangerdistriktet (Sejersted 1984, bind 3: 324).

Partiet erfarte at der monopolaviser oppstod, ble det partipolitiske budskapet etter hvert dempet eller det forsvant helt. Det ble antatt at monopolavisene følte seg forpliktet til å gi leserne en allsidig orientering der også Høyres syn kom frem. Dermed så ikke Høyre det nødvendig å bruke store midler på å opprettholde en presse som slukte store deler av partiets budsjetter. Og de så ingen grunn til at utviklingen mot sterkere monopolaviser skulle bremses gjennom statlige støtteordninger til ulønnsom avisdrift (Andersen 1981: 132ff).

Det er grunn til å tro at det ble mulig å endre markedsstrategien (lavere partiprofil) på de stedene vi fikk monopolaviser, fordi den partipolitiske konkurrenten hadde bukket under. Dermed kunne ekspansjonen i avissalget foregå på tvers av leserens partiidentitet og avisene kunne dermed ekspandere inn i nye lesergrupper.

Samtidig lå det press på monopolavisene i retning av en mer etisk nøytral funksjon, når de alene skulle fylle pressens oppgave i et lokalsamfunn. De kunne ikke forfalle til ren interessekamp for sitt partipolitiske miljø (NOU 2000: 15: 78). Men det kan tenkes at de markedsmessige forholdene veide tyngst, fordi sterke partipolitiske nøytrale medieaktører som NRK og etter hvert løssalgspressen (VG) kom på banen og demonstrerte gjennomslagskraften i mediemarkedet.

Innen Høyre ble det fremholdt at avisdøden og monopoliseringen ville føre til sterkere aviser og at disse ville løsne på partibåndene, men likevel gi rom for ulike politiske strømninger. Det var innen den enkelte avis differensieringen skulle komme til uttrykk, og Høyre mente at pressefriheten og demokratiet ikke nødvendigvis forutsatte aviser med ulik politisk farge (Wale 1972: 90ff).

Vi skal merke oss at Høyres ideologiske argumentasjon mot pressestøtten ikke bare uttrykte en generell motstand mot statsinngrep. Det var på bakgrunn av erfaringer med strukturrasjonaliseringen og monopoliseringen av avismarkedet at nye tanker og forestillinger om en avpartifisert presse kom frem. Fremtredende representanter for Høyre på Stortinget mente det ikke var rett av politikere å stoppe en utvikling der avisene forsøkte å frigjøre seg fra partibåndene. Tanken var at politisk differensiering skulle skje innen en avis og at politisk differensiering ikke var avhengig av at mange små aviser ble opprettholdt. Den partipolitisk uavhengige presse, som skulle stille seg vurderende til alle partier, ble dermed et ideal. Dette standpunktet representerte et brudd med partiets tidligere politikk og et nytt syn på forholdet mellom pressen og partiene (Andersen 1981: 138).

I Høyre bidrog støtteordningen til at partiet brukte den som argument for ikke å bevilge penger til sine aviser (Holand 1992: 101). I denne situasjonen er det vanskelig å tro at dette bidrog til å styrke forholdet mellom partiet og pressen, da flere av avisene var på randen av konkurs.

Kostnadsøkningen innen avisbransjen fortsatte på 1970-tallet, da mange aviser foretok store teknologiske nyinvesteringer for å henge med i konkurransen. Monopoliseringen av avismarkedet skjøt ytterligere fart, og det virkelige frafallet for høyrepressen kom på første halvdel av 1970-tallet, etter at den statlige pressestøtten var introdusert. De som ble igjen var ofte monopolaviser med en gunstig markedsposisjon og en selvstendig økonomi. Disse var konsentrert på Østlandet og selv om de var få i forhold til den samlede partipresse, så hadde Høyre fortsatt den sterkeste pressegruppen i ryggen, rent opplagsmessig og dermed annonse- og inntektsmessig. Disse avisenes dominerende stilling gjorde leserkretsen politisk sett meget variert og partibindingene fremstod mer som et problem enn som en styrke for avisene (Andersen 1981: 163ff). Skulle opplaget økes, i et marked der leserkretsen var politisk differensiert, ble den erklærte partitilknytningen ikke sett på som noen fordel, og båndene til partiet ble etter hvert løsnet.

En slik generell betraktning sier likevel lite om hvilke konkrete drivkrefter, hendelser og prosesser som drev fram utviklingen. En faktor av betydning som er blitt vektlagt de senere år, er fremveksten av NRK-fjernsynet.

1. 6. 3. NRK- fjernsynets rolle i avpartifiseringen

Da NRK-fjernsynet ble åpnet i 1960, ble det slått fast at mediet skulle være en nøytral, objektiv og balansert nyhetsformidler. I 1975 ble dette konkretisert i NRKs programregler (NOU 1982: 20). Vi fikk en rask utvikling i antallet TV-lisenser, som gikk fra i underkant av femti tusen i 1961 til opp mot tre hundre tusen i 1963, og ti år senere opp mot en million lisenser (Bastiansen 1999: 2).

Det er blitt reist spørsmål om NRK-fjernsynet som enkeltfaktor kan ha medvirket til partipressens avvikling (Bastiansen 2001: 277f). Dette er blitt underbygget med påstander om at TV-boomen hadde påvirket avislesermarkedet så kraftig at det tenderte til å destabilisere avisopplaget (Bastiansen 2001: 258), og at opplaget til avisene begynte ”... å svinge i dramatiske bølger” (Bastiansen 1999). Dette blir forsøkt underbygget med statistikk over antallet lisenser sammenlignet med avisenes nettoopplag i samme periode. Men statistikken viser bare at avisopplaget hadde en relativt jevn økning mellom 1957 og 1972, samtidig som antall TV- lisenser økte dramatisk.

I 1972 skrev Helge Østbye at avisene ikke hadde merket konkurransen fra fjernsynet på samme måte som andre medier. Tvert i mot hadde avisene tilpasset seg NRK-fjernsynet (Østbye 1972: 49). Påstanden om at avisopplaget ble *destabilisert* eller antok *dramatiske bølger* - kan dermed ikke sies å være faglig underbygget. Men dette betyr ikke at partiavisene kan ha oppfattet situasjonen slik at det lå et konkurransefortrinn i å avvikle partijournalistikken. Poenget må sees i sammenheng med at det innen dagspressen allerede var et betydelig innslag av partipolitiske nøytrale aviser, men de hadde trolig ikke den samme gjennomslagskraften. NRK-fjernsynet som enkeltfaktor kan derfor ha hatt vesentlig betydning for avviklingen av partipressen. Men denne antagelsen kan også være et postulat om en spuriøs samvariasjon.

En undersøkelse (fra 1971) viser at publikum regnet troverdigheten til dagspressen som betydelig mindre enn radioen og fjernsynets troverdighet (se Bastiansen og Dahl 2003: 443). Dette kan tolkes som et utslag av at NRK, med sitt partipolitisk nøytrale budskap, fikk større tillit på grunn av sin upartiskhet. Men tillitsrespons kan også ha vært et utslag av mediets sterke gjennomslagskraft i seg selv. Når det ble spurt om hvem som ga ”... *et pålitelig bilde av det som skjer i verden*”¹¹ kan det tenkes at den billedlige effekten sammen med lyd (og til dels skrift) ga større tillitsvotum enn hva avisene kunne frembringe. Bak det sterke tillitsvotumet til NRK kan det ha ligget en spuriøs effekt som det kan være vanskelig å måle. Mediets tillitsvotum kan være et resultat av dets *gjennomslagskraft* i opinionen. På den andre siden kan det ha festet seg et inntrykk av at partiavisene representerte en partisk journalistikk som kom miskreditt i opinionen. Spesielt utover 1960-tallet kunne partiavisene representere en svært vulgær form for partiagitasjon, der det ikke ble skilt mellom redaksjonelle meninger og nyhetsoppslag (se f.eks. Overrein 2001: 369f).

I Norsk Mediehistorie (Bastiansen og Dahl 2003) blir denne utviklingen tolket som at partiavisene kom under press i konkurransen om publikum, innenfor et felles mediemarked. Dette skapte en dynamikk for å bli mer *publikumsvennlige* i det offentlige rom. Konkurransen om oppmerksomheten fra et felles publikum gjorde at pressens lojalitet gikk bort fra partiene og over til leserne. Av samtlige medier, var det fjernsynet som gikk foran på grunn av dets rekkevidde og gjennomslagskraft (Bastiansen og Dahl 2003: 456).

¹¹ Se Bastiansen og Dahl 2003: 443 tabell 6.13, som viser troverdighetsgraden til mediene i 1971.

Premisset for denne analysen er at NRK og særlig NRK- fjernsynet fikk en sentral rolle i utviklingen av en uavhengig og partipolitisk nøytral journalistikk, som fikk gjennomslag i det øvrige norske mediebildet. Dette økte anerkjennelsen og troverdigheten til det nye mediet. TV-mediet hadde trukket til seg en ny generasjon unge journalister, som under ledelse av "*... tidenes mest liberale kringkastingssjef, ...*" (Dahl og Bastiansen 1999 bind 3: 359) skapte rom for en mer moderne og kritisk journalistikk. De unge radikale journalistene satte fokus på NRK sitt nøytrale og objektive nyhetsideal, og krevde at journalistikken måtte ta stilling og være samfunnskritisk (Dahl og Bastiansen 1999: 420ff). Men den skulle ikke være partipolitisk.

Dette utfordret institusjonens nøytrale og upartiske stilling og skapte etter hvert reaksjoner hos den politiske makteliten, som krevde styring og programregler (NOU 1982:30). Selv om de mest opprørske NRK-journalistene etter hvert ble tuktet,¹² var NRK-fjernsynet i ferd med å sette kraftige spor etter seg i det øvrige mediebildet (Dahl og Bastiansen 1999: 433). De nye signalene vakte oppmerksomhet i det politiske miljøet rundt NRK, og skjerpet trolig partipressens rolle "*... som en systematisk ideologisk og partipolitisk aktør i TV-opinionen*" (Bastiansen 1999: 23). Partipressen ble paradoksalt nok, den fremste til daglig å overvåke at NRK-monopolet overholdt sin rolle som politisk nøytral og "objektiv" nyhetsformidler.

Samlet sett har dette perspektivet fokus på markedskonkurransen mellom mediene, og på den måten berører den vår hypotese. Men den skiller seg likevel fra den ved at den først og fremst vektlegger at det innholdsmessige uttrykket ble endret i retning publikumsvennlighet. Perspektivet fester oppmerksomheten på medienes rasjonalitet, som produsenter av informasjon. Da partibindingene etter hvert ble oppfattet som hinder for å bringe ut stoff til leserne, forsvant partipressens legitimitet (Dahl 2004: 71). Det har imidlertid ikke blitt påvist markedsøkonomiske effekter, i den grad ved at TV-mediet destabiliserte avisopplaget og dermed truet avis-økonomien.

Det er derfor mulig å tenke seg at mediet ble et ideal blant journalister fordi NRK-fjernsynet drev frem en pågående og partipolitisk nøytral form for journalistikk. Men mediet ble ikke en direkte markedsøkonomisk konkurrent (avisopplaget økte). Men da er det også mer naturlig å betrakte denne hypotesen som et sentralt element i den allmenne profesjonaliseringen av journalistyrket og utviklingen av journalistikken - altså som en del av eller variasjon av hypotese I.

I vurderingen av NRK-fjernsynets rolle ligger det likevel en erkjennelse av at mediet har hatt en større innvirkning på partipressens utvikling (og avvikling) enn hva tidligere forskning har antatt. NRKs rolle for endringen av journalistikken er blitt erkjent blant

¹² Saksordfører på Stortinget Kjell Magne Fredheim fra Arbeiderpartiet krevde i 1975 at ledelsen i NRK måtte "praktisere en viss form for hustukt" overfor NRK- journalister (Se Dahl og Bastiansen 1999: 513).

journalister og medianalytikere, men i mindre grad er fenomenet satt i direkte sammenheng med avviklingen av partipressen.

Denne oppgaven vil likevel ikke forsøke å vurdere eller bedømme den faktiske rollen NRK- fjernsynet har hatt på partipressen. De avishistoriske verkene og oppgavens casestudie har ikke brakt fram materiale som gjør det mulig å ta stilling til påstanden om NRK-fjernsynets avgjørende rolle i avpartifiseringen. I svært få tilfeller omtales NRK-fjernsynet, og dette settes aldri i forbindelse med avviklingen av partipressen. Vi vil likevel i oppgavens sluttkapitel, der vi presenterer et utkast til modell over avpartifisering, diskutere NRK-fjernsynets rolle som en av flere årsaker til at partipressen ble avviklet.

Denne gjennomgangen tyder på at markedskonkurransen, markedstilpasningen og monopoliseringen av avisbransjen trolig var vesentlige elementer for at forestillingen om en partiuavhengig presse ble mer utbredt og for at utviklingen frem mot en partiuavhengig presse skjøt fart. I første omgang ble tenkningen befestet innen Høyre, men etter hvert skulle tankene om en ”partiløs” presse vinne innpass i presseorganisasjonene, partiene og avisene generelt.

1. 7. Hypotesenes relevans for en avpartifiseringsstudie

Vi har nå presentert noen antakelser og begrunnelser for oppgavens hypoteser og samtidig signalisert at hypotesene ikke er gjensidig utelukkende. Alle forståelsesrammene vil kunne representere delforklaringer i en samlet vurdering av den sammensatte prosessen avpartifiseringen representerte. Arbeidet med å etablere hypotesene har hatt en induktiv og eksplorerende karakter, men en velutviklet modell som forklarer avpartifiseringen og som kunne vært utgangspunkt for undersøkelsen, eksisterer ikke. Oppgaven har derfor ikke karakter av å være en strategisk *test* av konkurrerende framstillinger av fenomenet avpartifisering. Undersøkelsens karakter er *modellbygging*, som eventuelt kan gjøres til gjenstand for deduktive undersøkelser senere. Oppgaven inneholder en undersøkelse som har en deduktiv karakter (se kap. 2.), men dette arbeidet er bare en del av en casestudie som skal bygge opp under den avsluttende drøftingen av et modellutkast. Likevel har vi valgt å utforme hypotesene slik at de representerer et eksplisitt uttrykk om faktiske forhold, som vi ønsker å klargjøre riktigheten av så langt som mulig, men uten å foreta en strategisk test i klassisk forstand.¹³

Samtidig har vi understreket problemene med å utprøve denne typen hypoteser fordi det åpenbart er problematisk å isolere hypotesenes sentralfaktorer for å teste styrken av dem. Oppgavens hovedmetode vil være en kvalitativ drøfting, men den vil i enkelte deler ta i bruk tenkingen bak metaanalytisk forskning. Dette vil i noen – om enn i begrenset grad –

¹³ Se Hellevik 1991: 37f og 73ff for en mer metodisk framstilling av de problemer oppgavens karakter reiser.

muliggjøre en systematisk tilnærming som i det minste kan danne grunnlaget for tentative forståelsesutkast med tanke på avpartifiseringen av norske aviser.

Både avishistoriene, casestudien og tidligere medieforskning danner grunnlaget for utformingen av hypotesene. Denne litteraturen har brakt på rene at en modell for avpartifiseringen umulig kan unngå å drøfte journalistenes (og redaktørens) rolle og betydning. Den kan heller ikke se bort fra partienes stilling og deres svekkelse under avpartifiseringsprosessen. Samtidig vil det være problematisk og se bort fra at mer strukturelle aspekter som kapitalisering og markedsmessige forhold la viktige premisser for avpartifiseringen.

Det kan selvsagt innvendes at hypotesene ikke uttrykker alle relevante forhold og at en slik undersøkelse kunne anlagt andre perspektiver. Det kan tenkes at for eksempel den teknologiske utviklingen har hatt langt større betydning enn hva som er tidligere er antatt for avpartifiseringen. Avisenes innhold og uttrykk ble endret på grunn av den teknologiske utviklingen¹⁴ noe som over tid kan ha undergravd partipressens uttrykk. Dette er forhold som vi vil komme tilbake til utover i oppgaven.

Men i forhold til faglitteraturen og i forhold til empirien undersøkelsen bygger på, representerer hypotesene relevante antakelser som kan undersøkes nærmere. Den største utfordringen ligger i drøftingen av hypotesenes forklaringskraft. Dette medfører en rekke metodiske problemer, som må drøftes mer inngående i oppgavens neste kapittel.

2. Empirisk, teoretisk og metodisk grunnlag

Som tidligere nevnt er det ikke gjort systematiske analyser av norske avisers avvikling av partibånd. Det eksisterer ingen helhetlig anerkjent teori som søker å forklare årsakene til partipressens avvikling, men de fleste medieforskere har behandlet forholdet mellom parti og presse. Disse arbeidene vil kunne si noe om funksjonen til partipressen og noen av arbeidene går direkte inn på årsakene til at partipressen ble avviklet. Dette vil kunne gi innsikt i hva som er den rådende oppfatningen blant *forskere* når det gjelder forståelsen av avpartifiseringen.

Avishistoriene som analyseres vil gi innblikk i oppfatninger om årsaken til avpartifiseringen blant journalister og redaktører, da et flertall av disse verkene er forfattet av personer med bakgrunn i journalistyrket. Kapittelet vil avsluttes med en kort beskrivelse av de

¹⁴ Se Dahl 2004: 73 for en kort vurdering av endring i avisens innhold/ uttrykk p.g.a. teknologiske endringer.

avishistoriene undersøkelsen bygger på, men arbeidene vil i et senere kapittel bli drøftet mer inngående.

Til sammen vil kapitlet gi en oversikt over det empiriske, teoretiske og metodiske grunnlaget oppgaven bygger på, sammen med en avklaring av begrepet partipresse. Denne delen av oppgaven må også drøfte forholdet mellom strukturer og aktører i avpartifiseringsprosessen. Det siste er en velkjent problemstilling innen samfunnsforskningen. Men forholdet mellom aktør og struktur er viktig å avklare når oppgaven forholder seg på nasjonalt plan til ulike aktører (journalister, partier osv) ut i fra en mikroorientert studie, samtidig som avviklingen av partipressen var et makrofenomen som det lå sterke strukturelle føringer bak. Disse referanserammene vil danne grunnlaget for at vi i sluttkapitlet kan presentere en modell for avpartifiseringen.

2. 1. Tidligere forskning og partipressen

Blant den medievitenskapelige litteraturen vil det være en rekke tidligere arbeider som vil kunne gi viktige teoretiske referanserammer for å forstå avpartifiseringen. Hovedtyngden av materialet som omtaler årsakene til avpartifiseringen vil naturlig nok ligge opp mot vår tid. Men det er nødvendig å gå inn på studier som beskriver forholdet mellom parti og presse for å forstå hva som ble avviklet, og hvilke motsetninger partipressen bar i seg som til slutt gjorde at den ble avviklet.

Dette gjelder for eksempel Boken *Citizens, Elections, Parties* (Rokkan 1970) som har bidratt til min forståelse av partipressen i en epoke før avpartifiseringen startet. I den klassiske Rokkanmodellen skulle det være sterke koblinger mellom skillelinjer, klasser og partier,¹⁵ men allerede i 1957 fant Stein Rokkan og Per Torsvik at valg av avis hadde ulike motiv, det fulgte ikke bare partipreferansen. Presseopplaget ble sammenholdt med velgeroppslutningen til partiene ved stortingsvalget i 1957. Høyre og Venstre hadde 54 % av avismarkedet, men de hadde bare 26 % av velgermassen. Arbeiderpartiet hadde 24 % av det samlede avisopplaget, men nøyaktig det dobbelte i oppslutning blant velgerne (Rokkan og Torsvik 1970: 399f). Dermed påviste de at det ikke nødvendigvis trengte å være positiv samvariasjon mellom kontroll over mediekanaler og oppslutning i valg. Denne tendensen har senere forsterket seg, og kan være en forklaring på hvorfor partiene ikke sloss sterkere for å opprettholde partipressen.

¹⁵ Se for eksempel Rokkan (1987). *Stat, nasjon, klasse*. Oslo Universitetsforlaget.

Torbjørn Wales hovedoppgave i statsvitenskap (Wale 1972) har først og fremst kontekstuell interesse i forhold til hvordan partipressen fungerte. Han reiser spørsmålet om pressen var en fjerde statsmakt eller ”den annen partimakt” og slår fast at avisene først og fremst var en del av partimakten (Wale 1972). Spørsmålet i dag vil være om avpartifiseringen vil gi en annen konklusjon, at aviser uten partibinding i et uddifferensiert pluralistisk samfunn (se kapitel 1.), tok på seg rollen som fjerde statsmakt, slik avpartifiseringens retorikk tilsa. Dette skal denne oppgaven ikke vurdere, men Wales bidrag setter søkelyset på hvilken institusjonell funksjon partipressen hadde og hvilken plass den hadde innenfor et demokrati. Dermed berører Wale flere av oppgavens hypoteser, men kanskje først og fremst antakelsen om partisvekkelse.

I arbeidet til Sverre Høy, *Pressen mellom teknologi og samfunn*, gis en forståelse av pressens historiske utvikling. Det hevdes der at utviklingen må bli forstått innenfor rammene av en *kompleks markedsstrategi* (Høy 1995: 386). Dette begrepet står sentralt når årsakene til utviklingen av partipressen skal forklares, selv om Høy bare i noen grad berører temaet i sitt arbeid. Arbeidet til Høy har et overgripende perspektiv, og berører sånn sett alle hypotesene, men kanskje tydeligst er relevansen for å forstå hypotesene som ligger på et mer strukturelt plan – markedet og kapitaliseringens rolle (hypotese tre og fire).

Hovedtyngden av medieforskningen er, naturlig nok, først og fremst opptatt av dagens medier. I den grad en historisk kontekst etableres for å forstå dagens medier og journalistikk, nøyer den seg stort sett med å fastslå at partipressen ble avvirket. Forskningen kan ha relativt omfattende drøftinger av konsekvensene av at partipresstradisjonen ble forlatt, uten at den går inn på å drøfte årsakene nærmere. I mange tilfeller er dette et sideprodukt i forhold til inngående drøftinger av pressens rolle i dag.

Dette gjelder for eksempel boken *Meningsbærer eller meningsløs* der Jens O. Simensen har en viktig kronologisk gjennomgang av sentrale milepæler i avpartifiseringsprosessen. En prosess hvor han tidfester starten til midten på 1960-tallet. Han drøfter årsakene til at partipressen ble avvirket, men bokens hovedfokus er hvilken rolle avisene har i samfunnsdebatten etter at avisene forlot partibindingen (Simensen 1999). Gjennom å ha intervjuet en rekke journalister (og redaktører) har arbeidet til Simensen i sterk grad kastet lys over journalistenes rolle i avvirkingsprosessen (hypotese to).

Sigurd Allern har i boken *Flokkdyr på Løvebakken?* beskrevet hvordan pressen etter hvert utviklet seg til en økonomisk maktfaktor som partiene verken hadde ressurser eller kompetanse til å styre. Han kobler denne utviklingen direkte til fremveksten av journaliseringen, journalistenes egen profesjonsideologi, som ble den rådende yrkesideologien blant journalister etter at partipressen forsvant (Allern 2001:18). I et tidligere arbeid vektlegger han

partisvekkelsen som en vesentlig faktor, men det kan virke som at Allern i sine senere arbeider ser kapitaliseringen som avgjørende for avviklingen av partipressen (Allern 1992: 57). Men det må understrekes at ingen av arbeidene har noen omfattende drøfting av avpartifiseringen.

Flere forskere har antatt at profesjonaliseringen av journalistyrket skapte et konstant press for å avvikle partibindingene. I arbeidet *Pressen er løs*, hevder Odd Raaum blant annet at presseorganisasjonene fra midten av 1970-tallet drev målbevisst arbeid for å trekke grensene mellom journalistikk og partipolitikk, samtidig som han vektlegger at dette skjedde samtidig med at vi fikk et ekspansivt mediemarked (Raaum 1999: 41ff). Boken har gitt viktige bidrag til forståelsen av *journalismens* framvekst i et markedskritisk perspektiv. På den måten berører arbeidet i sterk grad journalistenes rolle, men deres rolle i avpartifiseringen blir forstått innenfor rammene av "*ønsket om uhemmet næringsfrihet*" som en del av profesjonsdanningen (Raaum 1999: 10). Arbeidet understreker nødvendigheten av å drøfte betydningen av de mer markedsstrukturelle forholdene i samband med tesen om at journalistene drev frem avpartifiseringen (hypotese to og fire).

Ut i fra strukturfunksjonalistisk tenkning forklarer Torstein Rolland visse sider ved avpartifiseringen som har fått mindre oppmerksomhet. Avviklingen av partipressen blir sett på som en lengre erkjennelsesprosess både fra partienes og fra pressens side. Partiene erkjente at det ikke var noen direkte kobling mellom mediemakt og velgeroppslutning, og pressen innså at posisjonen i mediemarkedet ikke var knyttet til parti- og regjeringsmakt (Rolland 1999: 112). Boken *Farvel til folkestyret* (Tranvik og Selle 2002) anlegger også et funksjonalistisk perspektiv når de setter avviklingen av partipressen inn i en større institusjonell endringsprosess. Arbeidet er først og fremst en analyse av grunnlaget for et representativt demokrati. De hevder at tidligere permanente kommunikasjonskanaler mellom folket og statens maktapparat, som partipressen var en del av, ble svekket. Derfor ble aviseierskapet for partiene etter hvert lite funksjonelt (Tranvik og Selle 2003: 221). Disse to perspektivene har gitt føringer for to poenger som oppgaven vil drøfte. For det første kan partienes begrensede motstand mot å avvikle partipressen bli forstått ut i fra et funksjonalistisk perspektiv (behovet for en partipresse forsvant) og ikke først og fremst ut i fra partisvekkelse (hypotese to). For det andre blir det rettet et kritisk blikk på påstanden om at partipressen ble avvirket fordi den fungerte udemokratisk, som er en av journalistforståelsens hovedsynspunkter (hypotese en).

For å forstå eierforhold, konkurranseforhold og monopolisering av massemedia (hypotese fire) vil boken *Kildenes makt* være sentral (Allern 1996). Boken drøfter ulike

teorier rundt aviskonkurranse, og forsøker å oppsummere debatten gjennom å vise til avisenes ulike attraktivitet og styrke i annonsemarkedet (Allern 1996: 70ff). Johan Roppen har i sin avhandling *Orklas lange revolusjon* en analyse av journalistikkens autonomi innen Orklakonsernet i perioden 1985-2000. Den har ikke som primær oppgave å vurdere årsakene til avpartifiseringen, men avhandlingen hevder at ”definitive endringer” i forhold til de politiske institusjonene kom da avisene ble kjøpt opp av et mediekonsern (Roppen 2003: 31). Avhandlingen gir også innblikk i redaktørenes rolle i striden for en mindre partiavhengig journalistikk. På den andre siden ble politisk bakgrunn vektlagt ved journalistansettelser så sent som i 1980-årene (Roppen 2003: 256ff). Både Allern og Roppen sine arbeider gir innspill for å undersøke hvilken sammenheng det var mellom avpartifiseringen og det at avisene ble kjøpt opp av de store mediekonsernene (hypotese fire).

En av de få drøftingene som går direkte inn på årsakene til at en avis ble avviklet som partiorgan er en induktiv casestudie av *Arbeiderbladets vei til Dagsavisen* av Anne-Lise Mørch von der Fehr. Hun klassifiserte Arbeiderbladet som partiavis både ut i fra funksjonelle og strukturelle forhold, og en av hennes konklusjoner var at endringene i eierforholdet til Arbeiderpartiet ble tvunget frem av endrede økonomiske relasjoner og ikke av en forståelse av at partiavissystemet var foreldet (Mørch von der Fehr 1999: 127). Dette arbeidet forsøker å forstå avviklingen innenfor mer strukturelle økonomiske rammebetingelser som styrer aktørenes valg. På den måten kan arbeidet belyse oppgavens to siste hypoteser.

Arbeidet til Paul Bjerke er en undersøkelse av valget i 1997, der han stilte spørsmål om avisene fortsatt hadde en partipolitisk tendens etter at partiforbindelsene var brutt. Han vektlegger først og fremst svekkelsen av partiene som årsak til at partipressetradisjonen ble forlatt (hypotese to). I et kapittel peker han på at partiene og folks partiidentitet ble kraftig svekket på 1980- og 1990-tallet, og at dette falt sammen med det endelige sammenbruddet for partiavissystemet (Bjerke 1999: 80f). Bjerke drøfter ikke hva som var årsak og hva som var virkning i forholdet mellom partiavissystemet og folks partiidentitet. At disse forholdene faller sammen i tid kan man som kjent ikke trekke noen årsaksforklaring ut av. Bjerke peker imidlertid på en vesentlig faktor som må drøftes i forhold til andre forklaringer på avviklingsprosessen.

I 1981 skrev Ragnar Andersen sin hovedoppgave i historie med temaet *Høyrepressen 1945 – 1970. En analyse av forholdet mellom parti og partipresse*. Oppgaven diskuterer når Høyre begynte å tvile på grunnlaget for å opprettholde sin partipresse. I sterk grad settes søkelyset på at markedsmessige forhold drev opp kostnadene ved avisdrift og at partiet Høyre ikke lengre var i stand til å stille opp økonomisk for sin presse. Vi fikk avisdød og

monopolisering av avismarkedet, men partiet oppdaget at de lett slapp til med sitt syn i de gjenværende monopolavisene (Andersen 1981: 128ff). Disse betraktningene er av betydning for hvorfor og når tanken om en partiavhengig presse oppstod i partiene. Og det er av betydning når vi skal drøfte endringer av det relative styrkeforholdet mellom partiene og pressen. Dette arbeidet berører de to hypotesene som ligger på det mer strukturelle planet, hypotese tre og fire.

I de pressehistoriske verkene som er utgitt rundt 1990 eller senere, burde vi kunne forvente at avviklingen av partipressen fikk en bred og grundig dekning. I 2002 kom den første læreboken i pressehistorie. Boken *Norsk pressehistorie* forsøker å sammenfatte pressens historie fra 1760 frem til i dag, og i hovedsak blir *tidligere* forskning presentert (Ottosen, Røssland & Østbye 2002). Ut i fra den samfunnsmessige betydningen partipressen har hatt, skulle man tro at verket hadde gitt avviklingen av partipressen større plass og betydning. Boken gir ingen vesentlige bidrag til å belyse temaet eller til å forklare hvorfor partipressen ble avvirket, og den er forbausende diffus i omtalen av den samfunnsmessige og institusjonaliserte rollen partipressen har hatt (se Overrein 2002). Dette understreker at forskningen på feltet har kommet kort, og at det som er gjort har fått lite oppmerksomhet.

I forbindelse med Norsk Journalistlags jubileumsbok *Fra fjærpenn til internett* tegner Rune Ottosen et bilde av striden for en uavhengig politisk journalistikk. Han gir flere konkrete eksempler på partienes forsøk på å gripe inn og styre det redaksjonelle innholdet i perioden da partigrepet var i ferd med å løsne (Ottosen 1996: 329ff). Naturlig nok har verket fokus på journalistenes rolle i avpartifiseringen (hypotese en), men det gir også innblikk i de større teknologiske endringene (hypotese tre) som påvirket journalistikken og pressedrift.

Martin Eide har i arbeidet *Den redigerende makt : Redaktørrollens norske historie* (Eide 2000) sett på sammenhengen mellom oppløsningen av partipressen og redaktørrollens organisatoriske og politiske utvikling. Med redaktørplakaten fra 1953 fikk vi en sterkere presseideologisk forankring i retning av en mindre partiavhengig journalistikk (Eide 2000: 220f). Her blir redaktørrollen og partiredaktøren inngående drøftet, men verket har ingen ambisjoner om å årsaksforklare sammenbruddet for partipressen. Partiredaktøren hadde en viktig meningsbærende funksjon, men samtidig også en meningsundertrykkende rolle. Denne dualismen i forståelsen av partiredaktøren (og partiavisene) har vært relativt fraværende i den fremvoksende journalismeideologien. Arbeidet berører åpenbart journalistenes (og redaktørens) rolle i avpartifiseringen, men det dualistiske perspektivet understreker nødvendigheten av å se partipressens rolle i forhold til endringer som har påvirket rammene for utøvelsen av demokratiet.

I 1991 forsøkte de svenske medieforskerne Stig Hadenius og Lennart Weibull å analysere årsakene til partipressens fall i Sverige. Boken *Partipressens død* har en forklaring på partipressen fall som i mindre grad har vært til stede i den norske debatten. De påstår at den statlige pressestøtten *medvirket* til avpartifisering (Hadenius og Weibull 1991: 76), mens den norske debatten stort sett har vektlagt det motsatte (se Raaum 1999: 26f). På den måten har arbeidet bidratt til å forstå pressestøttens utilsiktede virkninger og gitt bidrag til å forstå hvorfor partipressen over tid utviklet seg til å bli et selvstendig økonomisk foretak, frakoblet partiene (hypotese to og tre).

Det mediehistoriske arbeidet til Henrik G. Bastiansen er først og fremst en analyse av partipressens rolle som aktør i forhold til NRK-fjernsynet og i forhold til å forme en TV-opinion på 1960-tallet (Bastiansen 20001). Han viser at NRK-fjernsynet, med sitt raske og sterke gjennombrudd, hadde klar påvirkning på partipressen. Han stiller spørsmålet om NRK-fjernsynet kan ha medvirket til at partipressen ble avvirket, men først i et senere arbeid blir dette drøftet (se Bastiansen og Dahl 2003).

I 2003 kom den første, større samlede framstillingen av norsk mediehistorie, der Bastiansen sammen med Hans Fredrik Dahl var forfattere (Bastiansen og Dahl 2003). I kapittel seks, kalt *Det norske systemet i senit 1960 – 1980*, gir forfatteren (Dahl) en relativ grundig omtale av avpartifiseringen og en oversikt (noteverket) over det meste av faglitteraturens omtale av feltet. Boken viser at avpartifiseringen var en kompleks og sammensatt prosess. Men deres hovedkonklusjon er at avisene, sammen med de andre mediene fra 1960-tallet, måtte forholde seg til et stadig hardere marked som konkurrerte om publikums oppmerksomhet. Dermed fikk vi et avgjørende skifte bort fra partiloyalitet og over til *publikumsvennlighet*. Av de ulike mediene var det fjernsynet som gikk foran i en mer publikumsorientert profil og dermed viste hvilke muligheter for vekst som fantes innen bransjen (Dahl og Bastiansen 2003: 456). Fokus rettes mot *oppmerksomhetsmarkedet*, mens de økonomiske markedskreftene blir underkommunisert, selv om faktorene er til stede.

Av de mediefaglige og pressehistoriske arbeidene, er arbeidet til Dahl og Bastiansen det som ligger nærmest en helhetlig beskrivelse og fortolkning av partipressens framvekst og fall. Men arbeidet deres forsøker ikke å drøfte de ulike tilnærmingene til at partibindingene ble forlatt. De drøfter heller ikke sin påstand om mediemarkedets press mot publikumsvennlighet, opp mot andre fortolkninger av årsakene til avviklingen.

Det kan konkluderes med at ingen mediefaglige eller mediehistoriske verker har årsakene til det norske partipressefenomenets endelikt som hovedfokus, men de fleste har berørt (og i noen tilfeller diskutert) betraktninger og premisser for hvorfor partibindingene ble

brutt. Av de pressehistoriske verkene har alle omtale av partipressen, men hovedtyngden gir en deskriptiv oversikt av forholdet mellom parti og presse. Noen få hovedfagsoppgaver har avpartifisering som en sentral problemstilling, men arbeidene undersøker temaet på et begrenset felt eller er en casestudie tilknyttet en avis eller et pressebyrå. Gjennomgangen viser at medieforskningen har ulike innfallsvinkler og vektlegger ymse forklaringer på årsakene til avisenes brudd med partiene.

På ulike tidspunkter har Norges offentlige utredninger (NOU) kommet med innstillinger som berører den norske presse. Dette gjelder for eksempel *Offentlig informasjon* (1978: 37), *Om eierforhold i dagspressen* (NOU 1988: 36), *Mål og midler i pressepolitikken* (NOU 1992: 14) og *Pressepolitikken ved et tusenårsskifte* (NOU 2001: 15). Sluttrapporten til maktutredningen som kom i 1982 har også vært en del av materialet (NOU 1982: 3), sammen med den siste maktutredningen som avsluttet sitt arbeid i 2003. Dette gjelder arbeidene *Til dagsorden! journalistikk, makt og demokrati* (Eide 2001), *Makten og demokratiet* (Østerud, Engelstad og Selle 2003) og den tidligere omtalte boken *Farvel til folkestyret*.

Utvalgene har enten hatt medieforskere blant medlemmene eller de har blitt tilknyttet utvalgene som sakskyndige - eller de har skrevet deler av innstillingene på oppdrag. Disse innstillingene berører i flere tilfeller partipressens rolle og kommenterer avviklingsprosessens omfang og årsaker. Fra disse innstillingene vil en del av denne oppgavens teoretiske rammeverk hentes, da premissene for utvalgenes arbeid i sterk grad er lagt av forskere fra det statsvitenskapelige og mediefaglige miljøet.

2. 1. 1. Metodiske og kontekstuelle forskningsbidrag

Noen metodiske innføringsbøker som *Fortiden er ikke hva den engang var* (Kjeldstadli 1992), *Statsvitenskap - innføring i politisk analyse* (Østerud 1996) og klassikeren til Ottar Hellevik, *Forskningsmetode i sosiologi og statsvitenskap* (Hellevik 1991) – er sentrale som rammeverk for en enkel modell for årsakene til avpartifisering og problemstillingen rundt aktørstruktur. Videre impulser omkring denne problemstillingen er hentet fra det historiefilosofiske standardverket *The truth of history* (McCullagh 1998). Oppgaven har også sett det nødvendig til en viss grad å forholde seg til klassisk demokratiforskning som boken *Demokrati – vilkår og virkninger* (Midgaard og Rasch red. 1998), som er en sammenfatning av noen hovedlinjer.

I tilknytning til min casestudie har May-Brith Ohman Nielsen (Ohman Nielsen 2001) og Roar Madsen (Madsen 2001), gjennom sine to bind av Bondepartiets/Senterpartiets historie, gitt viktige bidrag for å forstå den politiske og organisatoriske konteksten rundt de

tidligere eierne av Østlendingen, Hedmark Senterparti. Utover dette er også flere hovedfagsoppgaver i historie og statsvitenskap brukt som sekundærkilder.

Til sammen vil disse arbeidene gi et teoretisk rammeverk for å forstå hvorfor partipressen i lang tid ble opprettholdt og hvorfor den til slutt ble avviklet.

2. 1. 2. Strukturell og funksjonell tilnærming til partipressen

Det har vært mange ulike relasjoner mellom parti og presse opp gjennom tidene, og graden av forbindelse har variert sterkt. Av den grunn kan begrepet partipresse defineres ulikt etter hvilke forhold mellom parti og presse som vektlegges. En *strukturell* definisjon vektlegger de formelle bånd mellom parti og presse. I dette perspektivet betraktes eierforhold, redaktørens forhold til partiet og partiorganisasjonens forhold til avisen. I en *funksjonell* definisjon plasseres avisene etter deres politiske innhold (Ringdahl 1968: 315ff). De to definisjonene behøver ikke å stå i motsetning til hverandre. Oftest vil en strukturell og en funksjonell tilnærming gi samme klassifisering. Aviser med strukturelle bindinger til et parti vil også funksjonelt være en partiavis. De partiavisene som brøt de formelle bindingene til sine partier, kunne fortsatt fungere som partiorganer. Dette kan forstås som et *funksjonelt etterslep*. Slike funksjonelle etterslep kan best forstås med bakgrunn i enkeltpersoners (oftest redaktørens) personlige posisjon og politiske orientering. Dermed blir tilnærmingen i dette arbeidet eklektisk i den forstand at en utpreget strukturalistisk modell blir modifisert av en metodisk individualistisk tilnærming i fortolkningen av det funksjonelle etterslepet.

Både den strukturelle og den funksjonelle tilnærmingen kan brukes til å klassifisere en avis som en partiavis. Dette skillet er viktig for å forstå Østlendingens avpartifisering. I oppgaven vil det bli lagt vekt på å se de strukturelle forbindelsene i sammenheng med de funksjonelle. Vi vil se at avvikling av viktige strukturelle forbindelser, som vedtekter og sterke organisatorisk forbindelser til partiet, kom først. Deretter kom nedtoning av de funksjonelle forbindelsene gjennom en markant svakere støtte til partiet på lederplass i forbindelse med valgkamper. Avviklingsprosessen foregikk over lang tid, dermed åpner perspektivene for ulike fortolkninger av når bruddet skjedde. Denne tidfestingen vil være sentral for å kunne gi en empirisk holdbar årsaksforklaring av når Østlendingen ble avpartifisert.

2. 1. 3. Ulike betydninger av partipressebegrepet

Begrepet partipresse har også blitt gitt en mer utvidet betydning, ved at leserkretsens politiske preferanser og lesernes forventninger til avisen er blitt dratt inn i begrepsdefinisjonen. Ved siden av å ha organisatorisk tilknytning til et parti, utvides definisjonen av en partiavis til også å inkludere lesernes partipreferanser (Hadenius og Weibull 1991). Dette kan åpenbart være problematisk, da det ikke nødvendigvis må være en sammenheng mellom avisens tilknytning til et parti og lesergruppens partipreferanser. Over et lengre tidsrom utgjorde Arbeiderpartiets velgere den største lesergruppen til Østlendingen, på tross av at avisen var organ for Senterpartiet. Østlendingen kan ha være et særtilfelle, men i forhold til oppgavens målsetning ser jeg ingen grunn til å inkludere lesernes partipreferanser i begrepet partiavis. Spørsmålet om partiidentitetenes betydning for oppløsning av partipressen vil bli drøftet, men det avishistoriske materialet eller casestudiens funn vil ikke bli klassifisert i forhold til lesernes partipreferanser.

Det er også forsøkt å gradere begrepet partipresse gjennom å trekke et skille mellom den *egentlige partipressen* og den partitilknyttede *presse*. Dette kan best forstås i forhold til en skala der partiavisene med tette økonomiske og organisatoriske bånd utgjør det ene ytterpunktet, mens fullstendig økonomisk og organisatorisk uavhengighet utgjør det andre. Likevel kan en avis som er økonomisk eller organisatorisk uavhengig av et parti, klassifiseres som partiavis (Kronvall 1971: 7).

Et annet måte å gradere hvor sterke båndene var er begrepene *partiorgan*, *partipresse* og *partitilknytning*, der de tetteste båndene mellom avisene og partiene var partiorganet. Et partiorgan erklærer åpent at det er organ for et bestemt parti gjennom vedtekter eller offentliggjort daglig gjennom et tittelhode. Begrepet partipresse viser til en avis som systematisk inntar holdninger som støtter et politisk parti eller i ulike sammenhenger manifesterer partiets politikk, men avisen trenger ikke å ha noen formelle eller strukturelle bindinger til partiet. En partitilknytning er et løsere begrep der det er andre enn avisens selv som betrakter og definerer avisens tilknytning til et parti (Bjerke 2003: 9).

I Østlendingens tilfelle kan det være problematisk å hevde at avisen var et partiorgan, hvis vi anvender definisjonen ovenfor. Avisen fjernet under den tyske okkupasjonen, både i vedtektene og i tittelhodet (over avisens leder), at den var organ for Norges Bondelag og Bondepartiet (Overrein 2001: 346). At de partipolitiske markeringene og organisatoriske bindingene ikke kom på plass som fysisk synlige igjen etter krigen, kan sees i sammenheng

med den vanskelige politiske situasjonen Bondepartiet og Bondelaget stod i rett etter krigen.¹⁶ Samtidig signaliserte de nye vedtektene et bredere politisk eierforhold, ved å definere avisen som organ for bygdefolket i Hedmark. Dette endret imidlertid ikke på realiteten. Det var fremdeles Bondepartiet og Bondelaget, etter hvert først og fremst Bondepartiet/Senterpartiet, som definerte hva som var interessene til bygdefolket, og som dermed forvaltet det politiske eierskapet på vegne av de mange aksjonærene.

Det vil derfor være vanskelig å anvende en definisjon som bare forholder seg formelt til vedtektene ("bygdefolket") eller til krav om at partitilknytning skal markeres i tittelhodet. Et av kjennetegnene ved Østlendingen har vært de svært sterke bindingsforholdene mellom avisen og partiet, men uten at disse er blitt uttrykt formelt.

For denne oppgaven vil fokus ligge på en beskrivelse og en analyse av de strukturelle og funksjonelle bindingene avisen hadde til Senterpartiet. Det er gjennom anvendelsen av disse analytiske kategoriene at avisen som partiorgan trer fram, blir undergravd og til slutt avvirket.

Det er også forsøkt å presisere begrepet partiorgan ved å vise til avisen som "... *en integrert del av partiet; den anses som partiets ansikt utad og redigeres deretter*" (Fehr 1999: 14). I denne fortolkningen legges det vekt på at redaktøren er en del av partiets valgte ledelse, i tillegg til de øvrige strukturelle og funksjonelle bindingene. Heller ikke denne presiseringen av begrepsskillene vil kunne gi noen vesentlig ny innsikt for denne studien, fordi den tildekker at en avis kunne fungere som et fraksjonelt uttrykk i de interne partikampene. I mange år var Østlendingen i opposisjon til den sentrale partiledelsen og uttrykte ikke partiets linje i flere spørsmål, men avisen må likevel anses som et partiorgan. Det samme kan sies om avisen Nordlys (Ap), som ikke ble redigert i samsvar med partiets linje i flere spørsmål, men det vil likevel være vanskelig å *ikke* betrakte den som et partiorgan.

De definisjonene som til nå er omtalt, er derfor ikke dekkende nok og får ikke fram nyansene i de relasjonene og bindingsforholdene som har eksistert mellom partiene og norsk presse.

Ut i fra denne gjennomgangen kan et partiorgan defineres slik: *Et partiorgan er en avis som funksjonelt og strukturelt har bindinger til et parti, bindinger som kommer til uttrykk i avisen, dels gjennom positiv omtale av partiet og dels ved strukturelle bånd mellom partiet og avisen.* Denne definisjonen binder seg ikke opp i de formelle signalene en avis uttrykker. Definisjonen er mer åpen og utelukker ikke at en avis i perioder stod i opposisjon til sitt parti

¹⁶ Se blant annet omtale i Senterpartiets historie, Ohman Nielsen (2001).

– og likevel var et partiorgan. Dette forutsetter imidlertid en reell analyse av hva avisen formidlet (over tid) og det organisatoriske og partipolitiske system den var en del av. I siste fase av avpartifiseringen kunne de strukturelle båndene være svake og lite synlige. Men de var til stede, for eksempel gjennom partimedlemskapet til redaktøren eller ved at avisens tilknytning til partiet ble registrert årlig i aviskatalogen.

For denne oppgaven vil begrepet partipressen derfor være en samlekategori for partiavisene/partiorganene og det er strengt tatt ikke nødvendig å foreta noen yterligere gradering, da begrepene funksjonell og strukturell tilknytning langt på vei vil *beskrive* hvor tette båndene var til partiet.

2. 1. 4. Aktører og strukturer

I studiet av sosiale og politiske fenomener er det vanlig å skille mellom to grunnleggende måter å studere menneskelig atferd og politiske valg og resultater på. Den *strukturelle* tilnærmingsmåten forklarer politisk atferd med de rammebetingelsene aktørene handler innenfor. Det er de strukturelle mønstrene som former de individuelle og kollektive aktører sine handlinger og verdier (Østerud: 1996: 22). Denne tilnærmingsmåten kan fortolkes i en hard og myk variant. I en hard versjon forstås aktørenes politiske atferd som determinert av de strukturelle rammebetingelsene. I en mykere og trolig mer realistisk variant, blir strukturene betraktet som disponerende rammebetingelser for *ulike* handlingsvalg.

Den andre tilnærmingen er *metodologisk individualisme* som fører alle forklaringer på politisk atferd tilbake til enkeltmenneskers handlinger. Ut i fra dette synet er det feilaktig å forklare det som skjer ved å vise til overindividuelle og førgitte forhold. I den grad strukturer omtales innen retningen, er de kun avleiringer av historisk akkumulerte individuelle handlinger. I en viss forstand er det å binde handlinger til individene rimelig. Det er ikke strukturer som handler, men individer og kollektive aktører (Kjeldstadli 1992: 32ff). I sin postmoderne form har denne posisjonen framstått som en kritikk av de store fortellingene.¹⁷ I dette ligger en generell avvisning av generaliseringer og av strukturalistiske tilnærminger.

I casestudien av Østlendingen vil jeg skille mellom aktører og strukturer. Strukturene som bakenforliggende og dominerende premiss erkjennes, men det er aktørene som handler. Den strukturelle tilnærmingen i modellen, som blir utviklet i oppgavens sluttkapitel, erkjenner den metodologiske individualismens hovedpoeng. Årsakene til at partipressen ble avvirket

¹⁷ McCullagh 1998: 297ff drøfter blant annet den postmoderne teoretikeren Jean Francois Lyotards kritikk av de store fortellingene. McCullagh kritiserer Lyotards for å hevde at ingen historiske generaliseringer er sanne.

søkes blant sentrale aktører (se gjennomgangen av hypotesene) som på ulikt vis bevisst eller ubevisst påvirket partipressens avvikling. Disse aktørene handlet innenfor rammebetingelser eller strukturer som er helt vesentlig å forstå for å kunne fange inn den sammensatte og komplekse utviklingen i avviklingsprosessen. Det er en sammenheng og en gjensidig påvirkning mellom de ulike nivåer i strukturene, så vel som mellom aktørnivået og strukturnivået. Dette betyr at det er komplisert å forstå de prosesser som omgir en partiavis, og at en modell som skal visualisere disse, nødvendigvis må bli kompleks.¹⁸ Dermed blir også spørsmål om årsak og virkning problematisk. Hovedpoenget med modellen som blir skissert og drøftet i sluttkapitlet, er å gi et rammeverk som kan si noe om sammenhengene på best mulig måte. Modellen er utledet av oppgavens hypoteser, som er utprøvd på avisen Østlendingen og drøftet i forhold til hvordan avishistoriene har fortolket avpartifiseringen, uten å gå inn på realia i de enkelte avisene.

2. 2. Casestudien av Østlendingen

Feltstudier og casestudier omfatter en rekke ulike strategier for å skaffe seg data, men det dreier seg om studier der forskeren oppholder seg og studerer (i tid og rom) et avgrenset felt (Engelstad m.fl. 1996: 125f). Hensikten er å oppdage variabler som sier noe om de sosiale prosessene blant aktørene, hvilke sammenhenger de foregår i og hvilke strategier deltakerne i den sosiale prosessen velger eller valgte (Bunch 1998: 94).

Denne delen av casestudien har derfor først og fremst karakter av å være induktiv, der vi foretar en bred studie over et relativt langt tidsrom som inkluderer flere variabler. Men studien inneholder også en deduktiv studie av avisens lederartikler foran kommune- og stortingsvalg i perioden fra 1973 til 1999, for å få fram når avisen på lederplass sluttet å støtte partiet.

Observasjonsenheterne vil først og fremst være Østlendingens arkiver og personalia, men andre kilder er også brakt inn. En casestudie eller feltstudie er vanligvis forbundet med studie av et nåtidig sosialt fenomen der forskeren oppholder seg i felten en viss periode. Tanken er å få innsikt i en sosial situasjon ved selv å være til stede i felten (se Engelstad m.fl. 1996:125f). Noen mener at en casestudie må omhandle et nåtidig fenomen (se Yin 1989: 23), mens andre er av den oppfatning at studiene kan gi plass til en historisk utvikling og dermed være av historisk karakter (Andersen 1990: 121). De vil vektlegge betydningen av utviklingsforløpet, kronologien og påvirkningsforholdet mellom variablene for å få tak på

¹⁸ Høyer 1995: 386 får også fram dette poenget gjennom sitt begrep kompleks markedsstrategi.

fenomenet som studeres (Hellevik 1991:81). Denne faglige uenigheten vil oppgaven ikke gå nærmere inn på, men denne oppgaven vil gi stor plass til å se avviklingen av Østlendingen i et historisk perspektiv. En av begrensningene ved casestudier er at man bare studerer ett enkelt tilfelle (eller begrenset antall), og derfor alltid vil være i tvil om hvorvidt funnene er representative og dermed danne grunnlag for å generalisere (Hammersley og Atkinson 1996: 71). Dette vil vi komme tilbake til senere.

Formålet med å anvende en case, for å få innsikt i de prosesser som til slutt avvirket partipressen, har vært todelt. For det første ønsket vi gjennom en intensiv casestudie av Østlendingen å få detaljkunnskap om hvilke faktorer som drev avviklingsprosessen framover og hvilke som bremsset den.¹⁹ Dermed fikk vi muligheter til å se avisen innenfor et helhetsperspektiv der de ulike faktorene (variablene) ikke framstod som løsrevne fragmenter. Dette kontekstuelle aspektet ville vært vanskelig å få grep om hvis vi for eksempel bare hadde studert avisens lederartikler foran valg. Samtidig gir en intensiv forskningsstrategi mulighet til å danne seg et bilde av utviklingsforløpet, kronologien og dermed ideer om påvirkningsforhold mellom variablene.

For det andre fikk vi gjennom casestudien mulighet til å studere årsaksutviklingen i forhold til teorier og tidligere etablerte antagelser om avpartifiseringen. En casestudie tar i utgangspunktet sjelden i bruk veldefinerte teorier i undersøkelsen, men *analyseprosessen* vil basere seg på tanker og ideer som er hentet fra litteraturen på saksfeltet (Hammersley og Atkinson 1996: 238). Til sammen ga dette grunnlag for å utvikle noen meninger om årsakene til at partipressen ble avvirket, som igjen ble utledet i form av noen hypoteser.

Arbeidet med casestudien av Østlendingen innebar flere besøk i og rundt redaksjonen i Elverum over et tidsrom fra mai 2000 til oktober 2001. Disse observasjonene var avgjørende for å kunne danne seg et bilde av tradisjonene, kulturen og personlighetene i avishuset. Tilstedeværelse eller feltarbeid var en forutsetning for å kunne avdekke en rekke prosesser og tilstander, som ellers ville ligget skjult.

Det ble også foretatt besøk til organisasjoner og personer som ikke hadde hatt noen formell tilknytning til avisen, men som i kraft av å ha stått avisen nært og forholdt seg til den, ga betydelige bidrag til helhetsbildet. Blant disse må nevnes Hedmark Senterparti, det lokale historielaget i Elverum og Bondelaget i Hedmark. Innsynet i relevant arkivmateriale ved Riksarkivet i Oslo og Statsarkivet på Hamar ga også viktige bidrag til analysen av avisen.

¹⁹ Se Hellevik 1991: 79 om forholdet mellom ekstensive og intensive undersøkelsesopplegg.

Ved siden av dette arbeidet ble det foretatt en rekke formelle intervjuer med daværende og tidligere ledere og noen utvalgte ansatte i avisen. Disse intervjuene ble foretatt etter at hoveddelen av avisen arkiver var gjennomgått, og dannet dermed grunnlag for kritiske spørsmål rundt avpartifiseringen som ikke kom til syne i gjennomgangen av arkivet. På den måten kunne vi danne oss et bilde av når avisen i *strukturell* forstand slapp bindingene til partiet. For å kunne danne oss et bilde av når avisen sluttet å fungere som et *funksjonelt* partiorgan, ble det foretatt en inngående studie av avisens lederartikler foran kommune- og stortingsvalg i perioden fra 1973 til 1999. Disse studiene dannet grunnlaget for en Senterpartiindeks som viste når avisen sluttet å fungere som partiorgan. Disse studiene ble så sammenlignet med de opplysningene vi hadde fått gjennom intervjuer og av arkivgjennomgangen. Dermed kunne vi danne oss et bilde av utviklingen over tid, og forholdet mellom den strukturelle og funksjonelle tilknytningen avisen hadde til partiet.

I forbindelse med casestudien er det brukt et mangfold av primærkilder fra tre sentrale arkivskapere; avisen Østlendingen, Hedmark Senterparti og Bondepresse-/Senterpresseorganisasjonene. Arkivene fra før krigen ble ødelagt da avisen ble bombet i 1940, men spesielt i perioden fra 1960 og utover er styreprotokoller og representantskapsmøter med vedlegg gått gjennom. Årsmeldinger og regnskap samt økonomimateriell er også gjennomgått. Viktige endringer i avisens strategi er funnet i sentrale strateginotater.

For Hedmark Senterparti er styreprotokoller og årsmeldinger gått gjennom fra 1921 fram til dag. For perioden fram til 1986 er det ført protokoll med sentrale vedlegg. Etter 1986 mangler styreprotokollen med vedlegg for en lengre periode, og jeg har da brukt muntlige kilder for å belyse forholdet mellom parti og avis. Arkivmaterialet fra Bondepresse- og Senterpresseorganisasjonene er gjennomgått og til sammen ga dette materialet oss antagelser om hva som gjorde at avisen ble avviklet som partiorgan.

Arkivene etter disse arkivskaperne er gått gjennom for en periode som er lengre enn avpartifiseringen har pågått. Dette har jeg funnet nødvendig for å få forståelse for Østlendingens tilblivelse og utvikling som partiorgan for Bondepartiet/Senterpartiet. Dette har også vært ønskelig for å kunne etablere sikker kunnskap om når avviklingen av rollen som partiorgan startet.

Studien av hvordan partipressens undergang har blitt beskrevet og fortolket har aktualisert, og gitt grunnlag for, en kritisk gjennomgang og fornying av de fortolkninger som ble gitt i forbindelse med avisen Østlendingens 100-årige historie i 2001 (se Overrein 2001). Denne studien er derfor en videreføring og en kritisk vurdering av det arbeidet.

2. 3. Design og metode på det avishistoriske feltet

Som nevnt tidligere har oppgaven, når vi skal analysere det avishistoriske materialet, en metodisk tenkning som ligner det som blir anvendt innen metaanalytisk forskning. Metaanalyse kan kort forklares som kvantitative teknikker som summerer opp resultatene fra flere primærundersøkelser. Disse undersøkelsene har hatt et kvantitativt utgangspunkt, der nøkkeltall innhentes fra flere primærundersøkelser som så summeres opp ved kvantitative teknikker (Martinussen 1998: 289). På den måten vil det samlede antall observasjoner bli brukt i stedet for hver enkelt forskers subjektive konklusjoner, eller bare tallene fra den enkelte primærundersøkelse som kan inneholde feil og mangler.

Metaanalyse har likheter med den tradisjonelle oversiktsartikkelen, men skiller seg fra den gjennom en spesifikk framgangsmåte som beskrives. Det må blant annet gjøres klart hvilke undersøkelser som skal inkluderes og hvilke som skal ekskluderes fra analysen. Innsamling av materialet som skal brukes i metaanalysen må følge et fast rammeverk med klare grenser. Materialet må kodes etter bestemte regler for å sikre undersøkelsens reliabilitet og dermed gjøre det klart hvordan undersøkelsen er gjennomført. I motsetning til den tradisjonelle oversiktsartikkelen, har metaanalysen en tydelig *metodisk* tilnærming til faglitteraturens innhold og konklusjoner.

For å kunne foreta en kvantitativ oppsummering må det finnes et mål for effekt fra hver undersøkelse for å kunne for eksempel beregne en gjennomsnittseffekt eller resultatenes signifikans.²⁰ Dette dreier seg ikke om kompliserte statistiske beregninger, og i de fleste tilfeller vil analysens holdbarhet hvile på kodingen og klassifiseringen av variablene. Koding og klassifisering vil ha langt større effekt for utfallet enn valget av *en* bestemt formel framfor en annen (Martinussen 1998: 292 og 296ff).

Denne undersøkelsen vil forsøke å benytte metaanalysens tenkning, men undersøkelsen vil være av *kvalitativ* art. Vi kan sammenligne den med den tradisjonelle *litteraturoversikten* som vitenskapelige avhandlinger har, men forskjellen er at *kvalitativ metaanalyse* vil søke å etablere en tallmessig syntese over studier som oppfyller spesifiserte kvalitetskrav (se for eksempel Thoresen 1999: 33ff). Vi vil da få en *systematisk oversiktsartikkel* (systematic review) som analyserer det som finnes av primærlitteratur og dens forskningsresultater. Det primære er ikke å formidle resultatene av

²⁰ Det kan se ut som de fleste metaanalyser i dag starter med å analysere effekt (*ES* eller *r*) og der det ikke går, kan alternativet være en signifikanstest som gir p-verdier. Neste trinn kan da være å studere hva som gjør variasjonen i størrelsen på effekten i undersøkelsene gjennom ulike homogenitetstester for å avdekke faktorer som virker inn på *ES* eller *r* (se f.eks. Martinussen 1998).

primærundersøkelsene, men å etablere en systematisk og statistisk bearbeiding av dem (Odense Universitetshospital: 7). Dermed kan det tenkes at det samlede materialet gir grunnlag for å trekke slutninger som en ellers ikke ville kunne komme fram til.

Metaanalyse har som andre metoder sine kritikere, og enkelte har hevdet at det er en kontroversiell undersøkelsesmetode som kan forsterke skjevhetene i primærundersøkelsene, og dermed bli en prøve i megadumhet (Reberg, Kirkeberg og Myhren 1999). Andre har betraktet den som en moderne form for alkymi. Som kjent var dette middelalderens fånyttets forsøk på å skape gull av uedle metaller (Kristiansen 2000).

Et av de åpenbare problemer denne undersøkelsen vil møte, er at det vitenskapelige prinsippet om å sammenligne likt med likt kan bli satt på en hard prøve. Dette er et grunnleggende prinsipp bak metaanalyse, og de avishistoriske tekstene undersøkelsen bygger på bryter med prinsippet. De har svært ulike utgangspunkter for å belyse hvorfor avisens tilknytning til partiene ble avviklet. Noen behandler spørsmålet grundig over flere sider, mens andre historiske framstillinger knapt nok berører fenomenet eller overhode ikke omtaler saksfeltet. Et annet problem er den vitenskapelige kvaliteten på tekstene. Bøkene er ikke skrevet ut i fra en forskningsmessig formulert problemstilling der man søker å gi svar på hvorfor partipressen ble avviklet. Noen bøker er skrevet med det formål å hylle avisen, de ansatte og ledelsen i et jubileumsår, og potensielt kontroversielle spørsmål som forholdet parti/ presse er til dels feid under teppet. Men dette trenger ikke å være et bevisst valg, det kan også sees på som en blind flekk der bøkernes forfattere overhode ikke "ser" temaet. Det ligger med andre ord ingen felles vitenskapelig metode eller tenkning bak avishistoriene, og mange av bøkene oppfyller ikke de krav som vanligvis vil bli stilt til vitenskapelighet innen academia. Flere bøker har for eksempel ikke løpende kildehenvisninger i teksten eller kilde og litteraturliste som det vises til. Enkelte bøker er skrevet av personer som har jobbet eller jobber i avisen, mens noen få er skrevet av forskere med historisk eller samfunnsvitenskapelig bakgrunn. Dette gjør at det kan reises flere innvendinger mot å forsøke å presse tekstene inn i rammer som ligner kvalitativ metaanalyse, og på den måten forsøke å trekke slutninger om årsaken til at partipressen ble avviklet.

Men på tross av disse innvendingene, kan tenkningen bak metoden forsvares brukt innenfor rammen av oppgaven og med de forbehold som ligger i forskningsdesignet. Metaanalytisk tenkning vil strukturere teksten og gi den en metodisk retning, noe som den tradisjonelle oversiktsartikkelen ville ha manglet. Oppgaven må derfor betraktes som en *utprøving* av metaanalytisk metode på Norske avishistorier, og studien vil kunne gi en systematisk oversikt over synspunktene de avishistoriske beretninger har i forhold til hvorfor

den enkelte avis avvirket båndene til partiet. Disse synspunktene vil bli kategorisert og forholdt til oppgavens hypoteser. På den måten vil vi kunne uttale oss om hva som trolig er de rådende oppfatningene blant journalister og redaktører om avviklingens årsaker. Det meste av denne avishistoriske litteraturen er skrevet av forfattere med bakgrunn i journalistyrket, og den gruppen, ved siden av forskere, har trolig i ettertid satt sterkest preg på fortolkningen av årsaksforholdene. Samtidig kan forfatterens nærhet til stoffet gi føringer for et svar på forskningsproblemet som er farget av profesjonens egne holdninger til partipressen og politisk journalistikk generelt. Det vil også være av interesse å se om disse synspunktene skiller seg vesentlig fra forskernes tilnærming til saksfeltet. Til sammen vil en utprøving av metaanalytisk metode vise om materialet kan gi føringer for å si noe generelt om hvorfor partipressen ble avvirket. Men i motsetning til klassisk metaanalytisk forskning er det ikke snakk om å foreta noen strategisk test av hypotesene.

2. 3. 1. Studiefeltets problemstilling

Problemstillingen for denne delen av studien er å analysere årsakene og de fortolkningene som er gitt i avishistoriske beretninger av hvorfor partipressen ble avvirket. Studieobjektet er tidligere avishistorier som vi forventer vil omtale forholdet mellom parti og presse og hvorfor båndene til partiet ble avvirket. Sentrale spørsmål som ble inkludert i studien var: Er forholdet mellom parti og avis overhode beskrevet og gjør forfatteren noe forsøk på å beskrive tidspunkt for når båndene ble avvirket? Blir prosessen beskrevet som konfliktfylt eller er beskrivelsen harmoniorientert og partibåndene framstilt avvirket uten større dramatikk? Er det mulig å lese ut av fremstillingene i hvor sterk grad avisen i funksjonell og strukturell forstand var en partiavis? Gjør forfatteren noe forsøk på å beskrive grunnene til at avisen ble avvirket som partiavis og i tilfelle det blir gjort - hva vektlegges som årsaker til at partiavisen ble avvirket? Forfatterens bakgrunn er også relevant å trekke inn (journalist, redaktør, historiker eller samfunnsviter). Er det mulig å danne seg et bilde av om det var åpne eller til dels skjulte prosesser i de enkelte avishusene, og er det mulig å se mønster i beskrivelsen i forhold til hvilket parti avisene var organet til?

2. 3. 2. Utvalgs-kriterier og utvalgsproblem

På bakgrunn av de definerte problemstillingene ble kriteriene for hvilke bøker som skulle inngå i studien fastsatt. Denne fasen avgjør hvilke subjekter som skal innlemmes i studien, det vil si hvilke utvalgs-kriterier som legges til grunn.

I første fase ble det søkt på all avishistorie i Norge som var utgitt etter 1970 og fram til i dag, men jubileumsutgaver av aviser med partibinding vil ikke bli tatt med i undersøkelsen. I svært få tilfeller beskriver disse forholdet mellom partiet og avisen, og de jeg har sett på omtaler overhode ikke avpartifiseringen.²¹

Deretter ble bare de aviser som hadde hatt en partitilknytning og som hadde gitt ut sin avishistorie, valgt ut. I undersøkelsen er ikke historiene til de ulike pressebyråene, som var tilknyttet partiavisen tatt med, men de vil være viktig sekundær kilder i omtalen av avpartifiseringen.²² Dette gjelder også ulike jubileumsberetninger fra presseklubber i enkelte aviser, lokale presseforeninger og festskrifter til betydelige personligheter (ofte redaktører) innen pressen.²³

Kilden for å klassifisere avisenes tilknytning til et parti har vært Norske Avisers Landsforbund (i dag Mediebedriftenes Landsforening) som fra 1972 registrerte avisenes ”politisk tendens” noe, som var betegnelsen (fra 1977) for avisenes partitilknytning fram til 1994 da registreringen opphørte. Undersøkelsen har derfor ikke med aviser som for eksempel signaliserte en mer uavhengig ideologisk /politisk plattform som uavhengig konservativ eller bare liberal. Flere av de aviser som for eksempel regnet seg som konservative plasserte seg trygt innenfor Høyres grunnsyn, og det var aldri tvil om hvor de partipolitisk hørte hjemme (Julsrud m.fl. 1992: 12). Dette gjelder for eksempel avisen *Varden* (Norby 1999) som regnet seg selv som en konservativ og den KrF-orienterte avisen *Vårt Land*, som allerede fra oppstarten etter krigen definerte seg som partipolitisk uavhengig (Voksø 1994).

Disse avisene kunne blitt betraktet som funksjonelle partiorgan og dermed en del av studien, men jeg har valgt å se bort fra dem i undersøkelsen da de selv ikke betraktet seg som partiaviser. Men de vil kanskje kunne belyse avpartifiseringen på det generelle planet og dermed bidra til økt innsikt i avviklingsprosessen.

Hvis en og samme avis hadde gitt ut sin beretning i forbindelse med både 75. og 100. års jubileum, ble begge bøkene tatt med i undersøkelsen (I tabell 2 markert med (1), (2) bak avisens navn). Boken ”*Gjengangeren*” 125 år: 1885 - 1976 (Baggethun: 1977) har jeg valgt å se bort fra i undersøkelsen fordi tekstens innhold strekker seg fram 1951, selv om den kom ut i 1977, av vanskelige forståelige grunner.

²¹ Se for eksempel *Østlendingen 100 år, 5. januar 2001* og *Jubileumsbilag til Hamar Arbeiderblad : HA 75, 1925-2000*.

²² Se for eksempel *Mennesker og meninger: A-pressen ASA 50 år 1948 – 1998*.

²³ Dette gjelder for eksempel *Bergensk presse i tre århundrer* av Odd Strand (Strand 1999) og *Redaktøren festskrift til Thor Bjarne Bore* som er redigert Tom Hetland (Hetland 1999), med bidrag fra flere betydelige personligheter innen historie- og journalistikkfaget.

Rene statsvitenskapelig arbeid om avpartifiseringen som har betydelige innslag av pressehistorie er heller ikke tatt med i den avishistoriske undersøkelsen. Dette gjelder for eksempel Anne-Lise Mørch Von der Fehr sin hovedoppgave om *Arbeiderbladets vei til Dagsavisen*, som er en casestudie av avisen. Men i oppgaven vil den inngå i den generelle medievitenskapelige drøftingen av avpartifiseringen.

Fokus for denne delen av studien er avishistorieutgivelser til partiaviser som er utgitt mellom 1970 og 2004. Dermed har studien også et utvalgsproblem i forhold til å søke etter årsakene til at partipressen avvirket båndene til partiene. I forhold til alle avisene som avvirket partiforbindelsene har bare noen skrevet sin avishistorie. Vi arbeider dermed med et *skjevt utvalg* i forhold til å forklare hvorfor avisen avvirket partiforbindelsene. Ved siden av de andre metodiske problemene vi har beskrevet understreker utvalgsproblemet at det er vanskelig, om ikke umulig på grunnlag av avishistoriene å trekke generelle slutninger om årsakene til at partipressen ble avvirket.

2. 3. 3. Lokalisering og antallet avishistorier

For å lokalisere avishistoriene ble oversikten til Norsk Pressehistorisk Forening under ”faglitteratur” tatt i bruk.²⁴ Dette er en samlet oversikt over bøker og andre arbeider med pressehistorisk relevans registrert av Norsk Pressehistorisk Forening. Databasen har bøker, men også artikler og omtaler som har pressehistorisk betydning fra 1700-tallet fram til i dag.

Det er også brukt Bibsys sin database under ”Avansert BibSøk Nett” i ”fritekst” der nøkkelordene ”avishistorie” og ”pressehistorie” ble søkt på. Dette ga 38 treff og 354 treff og under ”Emneord” ga de samme søkeorden 35 og 352 treff. Disse søkene ga ikke noe nytt avishistorisk materiale utover det som var registrert av Norsk Pressehistorisk Forening under faglitteratur. Vi antar derfor at Norsk Pressehistorisk Forening sin oversikt over faglitteratur til sammen gir hele universet av partipressens avishistorier.

I min opptelling (med grunnlag i denne oversikten) fra tiden etter 1970, kom jeg fram til 66 avishistorier (avhandlinger inkludert).²⁵ Dette materialet vil utgjøre kildeuniverset og det samlede relevante litteraturtilfanget når det gjelder partiavisnes historie er på rundt 39 bidrag, som til sammen omtaler 32 aviser.

²⁴ Undersøkelsen bygger på oversikt over ”faglitteratur” fra 1970 til i dag, utgitt av Norsk Pressehistorisk Forening (<http://www.pressehistorisk.no/>).

²⁵ Se også Dahl i Ottosen & Hjeltne 2000: 6 for vurderinger av omfanget av den avishistoriske litteraturen i Norge.

Hovedtyngden av det avishistoriske materialet tilhører A-pressen (18 bøker), deretter kommer Venstre med 9, Høyre med 7, Senterpartiets aviser med 4 bidrag og kommunistene med en avishistorie. Dette universet gjenspeiler trolig det faktum at A-pressen har vært en betydelig aviseier med mange lokalaviser og dermed flere avishistorier, mens de borgerlige avisene har vært større, men færre. Av disse avisberetningene er det 13 som *omtaler* avpartifiseringen, mens for de resterende er det et ikke-fenomen. Det er disse 13 avisberetninger som har hovedfokus i oppgaven, ved siden av casestudien.

Kildene har dermed ulik relevans og gyldighet i forhold til å belyse de prosesser som virket på avpartifiseringen.

2. 3. 4. Koding og klassifisering av studiematerialet

For å kontrollere at bøkene var innenfor inklusjonskriteriene ble de gjennomlest, og de sider som omtalte forholdet mellom partiet og avisen og de bøker som omtalte avpartifiseringen registrert. I de tilfeller der den undersøkte litteraturen omtaler avpartifiseringen og dens tidspunkt, ble tidspunkt for når avisen brøt med partiet registrert og deretter sammenlignet med Norske Avisers Landsforbunds (NAL) sin registrering. Dette for å se om det var avvik mellom avisen (trolig redaktøren) sine opplysninger til NAL og avisens egen historie. Ettersom kvalitative studier, mer enn kvantitative, åpent preges av subjektive faktorer fra forskeren, er det nødvendig å gjøre rede for de faktorer som bærer preg av personlige signaturrekk (Thoresen 1999: 43). Bøkene ble registrert med forfatter, forfatterens bakgrunn og årstall for utgivelsen, og bokens forord ble gjennomlest.

For å kategorisere og fange opp hovedtrekkene av innholdet i den enkelte bok, ble oppgavens fire hypoteser satt opp for å se om avishistoriene berørte en eller flere av hypotesene. Men på bakgrunn av de metodiske problemene som er beskrevet har vi ingen ambisjoner om å greie å utlede noen klare oppfatninger om årsakene til avpartifiseringen. Derfor vil vi når vi undersøker avishistoriene (kap. 4) dempe inntrykket av at vi foretar en strategisk test ved ikke å omtale dem som hypoteser, men som perspektiver, teser eller (avpartifiserings)forståelser.

2. 3. 5. Avishistorienes innhold, noen betraktninger

Et blikk på innholdet av avishistoriene synliggjør en rekke av de metodiske problemene som har blitt beskrevet. I denne gjennomgangen vil vi ikke omtale alle avishistoriene, men forsøke å beskrive og sammenfatte innholdet i bøkene for å belyse sentrale problemstillinger vi senere

vil forfølge. Vi vil også kort reise noen kritiske betraktninger rundt den populærhistoriske sjangeren avishistorie.

Omtalen av forholdet parti og avis varierer stort, og enkelte aviser som har hatt sterke bånd til et parti har i sin historie ingen omtale av hvordan båndene ble avvirket. Denne type svakhet gjelder for eksempel *Adresseavisen 225 år* (Amdahl og Uv 1992), som overhode ikke kommenterer avisens tilknytning til Høyre. Det er en kjent sak at Adresseavisen tidlig ble knyttet til Høyre, men etter å ha fastslått dette, kommenteres ikke forholdet til partiet nærmere.

I 1988 ga *Fredrikstad Blad* ut sin historie, skrevet av lokalhistoriker Martin Dehli, med bidrag fra redaksjonssekretær Sten Walther Karlsen (Dehli 1988). I bokens første del får vi en relativt grundig beskrivelse av avisen som et Høyreorgan (Dehli 1988: 213ff), men i bokens siste del omtales aldri avisen som et partiorgan og avpartifiseringen ble da heller ikke drøftet (Dehli 1998: 265).

Denne type fornektning av partiforbindelsen, gjennom å ikke omtale fenomenet gjelder også aviser som har tilhørt Senterpartiet. I boken *Eidsvold blad gjennom 75 år: 1901-1976* (Eidsvold Blad 1976), er forholdet til Bondeparti/Senterparti helt fraværende, selv om avisen regner seg som partiavis fram til 1980, og omtaler seg fram til 1992 som en uavhengig Senterpartiavis (NAL Aviskatalogen 1980-1981 og 1991-1992). At avishistorier, som burde hatt omtale av partiforbindelsene, ikke berører fenomenet, vil senere bli nærmere drøftet.

Likevel tilhører denne type omtale unntakene i kildetilfanget når forbindelsen mellom parti og avis blir omtalt. I 1998 kom historien til *Asker og Bærums Budstikke* (Kluge 1998), som har en åpen holdning til at avisen hadde vært et partiorgan som etter hvert løsnet båndene til Høyre. Denne type åpen og drøftende omtale av partiforbindelsene og avviklingen gjelder i hovedsak bøker som er utgitt i de senere år, og det kan virke som at det er avishistoriene til A-pressens aviser i størst grad velger å ha fokus på spørsmålet.

Om vi ser på A-pressens flaggskip i Nord-Norge, avisen *Nordlys*, ga den i 2004 ut en omfangsrik historie i forbindelse med 100-års jubileet. Boken *Flammende budbringer*, av historikerene Pål Christensen og Halvard Tjelmeland, går grundig til verks i analysen av rollen som partiavis. Boken hevder at avisen gikk fra å være partiorgan til mediebedrift i løpet av 1970- og 1980-tallet, og signaliserer dermed at partijournalistikken ble forlatt. Men det var først på 1990-tallet at partiavistradisjonen ble brutt (Tjelmeland 2004: 455ff). Begrunnelsen for disse synspunktene vil være av vesentlig interesse både i forhold til en vurdering av når partipressen ble avvirket og i forhold til hvordan det skjedde.

I historien om *Oppland Arbeiderblad* har Terje Paulsberg en omfattende omtale av rollen som partiavis, men avviklingen av partiforbindelsene kommenteres relativt kort. (Paulsberg 1999). Han hevder at fristillingen fra Oppland Arbeiderparti ikke skapte noen sterke reaksjoner, men han setter avviklingen inn i et større mediepolitisk landskap. Avviklingen av partiforbindelsene blir koblet opp mot markedets inntog i avisbransjen, og som for *Oppland Arbeiderblad* resulterte i en hard strid om avisens lokale eierskap. (Paulsberg 1999: 93, 188 og 162).

I historien om avisen *Dagningen* på Lillehammer får vi et innblikk i en lokal avpartifiseringsprosses og en partiavis vei fra lokalt (politisk) eierskap og over til A-presse konsernet. Utviklingen førte med seg en rekke konflikter med A-pressens ledelse og konflikter med deler av det lokale partiapparatet (Larsen 1998: 89 og 92). Denne historien har klare paralleller til *Rana Blad* sin historie, der innlemmelsen i A-pressekonsernet ble møtt av lokal motstand på samme måte som i *Dagningen*. Den formelle avviklingen av partiforbindelsene skjedde etter at *Rana Blad* ble en del av A-pressen og avisen tok i bruk konsernets mønstervedtekter, som slo fast at avisen skulle forfekte arbeiderbevegelsen grunnsyn (Hirsti 1994: 109ff). På den måten markerte vedtektene et ideologisk ståsted, men uten partibinding. En rekke av avishistoriene etterlater seg et inntrykk av at avpartifiseringen innen A-pressen delvis kom som et resultat av lokal aviskonkurranse og en styrt avvikling fra A-pressen gjennom tilpassning til konsernets mønstervedtekter. Betydningen av A-pressekonsernets rolle i avpartifiseringen vil vi senere bli drøftet.

En betydelig del av historiene til arbeiderpartiavisene som ble utgitt på 1970-tallet eller tidlig på 1980-tallet tar tilknytningen til partiet for gitt. Tittelen *Partiorgan og distriktsavis* er typisk for denne tankegangen, og gir ingen tvil om rollen til *Hamar Arbeiderblad*, men eventuelle konflikter dette innebar beskrives ikke (Wilhelmsen 1985). Historiene er skrevet innen et partiorganparadigme som i liten grad reflekterer over partipressetradisjonen, selv om den var under avvikling. Tydeligst ser vi dette i bøker som er skrevet før avpartifiseringen av avisen, som for eksempel *Arbeideravisa* i Trondheim (Gullvåg, Eigil 1974), *Hardanger Folkeblad* i Odda (Gullvåg, Steinar 1974) og *Nordlys* sin 75-års beretning (Jønsson 1976).

I historien til *Arbeiderbladet* (Bjørnsen 1986) gis det ingen inntrykk av at partipressen var under avvikling, selv om konflikten mellom redaksjonen og Arbeiderpartiet i perioder var hard. Det gjør heller ikke boken om *Fredrikstad Blad* (Simensen 1981), men boken representerer likevel et tidlig forsøk på å bringe problemstillingen åpent fram. Når flere avishistorier gir så få betraktninger rundt avpartifiseringen så kan en av årsakene være at

partipressen var et akseptert fenomen som ikke behøvde nærmere omtale. Dette kan gjelde for eksempel jubileumsberetningene til Høyreavisene *Tønsbergs Blad* (Davidsen 1970) og *Drammens Tidende og Buskerud Blad* (Sørensen 1981) som kom ut i 1970 og 1981 og som gir få signaler om at avpartifisering var på gang. Men det kan også skyldes at forfatterne har en bakgrunn i avisene og dermed et ønske om ikke å omtale et tema som ble oppfattet som kontroversielt.

Avishistorien til Glåmdalen (A) fra 1976 gir signaler om mer åpne linjer i forhold til andre politiske meninger og debatt, som blir begrunnet i avisens monopolsituasjon. Avisen følte et ansvar for å slippe politiske motstandere til, men boken understreker samtidig at avisen var et organ for Arbeiderpartiet (Sørli 1976: 87ff).

Tendensen til monopolisering av avismarkedet, som årsak til at partibindingene ble svekket, fanges også opp i historien til *Arbeidets rett* på Røros. Samtidig hevdes det at avisen ikke hadde råd til å være partiorgan, fordi folk ikke lengre holdt en avis ut i fra et politisk grunnsyn (Bækken 1982: 81).

Det er en kjent sak at det fleste av partiorganene til Venstre brøt med partiet etter splittelsen på Røros i 1972. En rekke av avishistoriene til venstrepressen beskriver at svekkelsen av partiet var den utløsende faktoren til at avisen brøt med partiet. Dette gjelder for eksempel Dagbladet, som etter partisplittelsen ikke ønsket å delta på stortingsgruppens møter eller støtte partiets virksomhet økonomisk (Dahl m.fl. 1993). Ser vi på hvordan avviklingene av partiforbindelsene blir forklart, så legges det vekt på at Venstre ble marginalisert som parti. Det var hemmende for avisen å ha lojalitet til et parti som i stadig større grad mistet oppslutningen i befolkningen (Høyer 1993: 38).

Venstreorganet *Fædrelandsvennen* med sine to avishistorier, forklarer også avviklingen av partibåndene med splittelsen i Venstre (Seland 1975), men i 2000 legges det også vekt på markedmessige årsaker til at partiforbindelsene ble brutt (Fædrelandsvennen 2000: 17).

I *Bergens Tidende* sin historie blir avpartifiseringen forklart etter de samme hovedlinjene, splittelsen i Venstre. Men i tillegg legges vekt på at avisen alltid hadde vært forsiktig med å bli en del av partiets indre liv (Eriksen m.fl. 1992: 100). Dette poenget skiller seg fra A-pressens aviser, som var mer integrert i partiorganisasjonen, og gjorde konflikter rundt partiforbindelsene mer synlig.

Om vi ser på andre aviser som var knyttet til Venstre, bidrar avishistoriene i liten grad til ny innsikt i forhold til avpartifiseringen. Dette gjelder for eksempel avishistoriene til *Fjordabladet* (Sandnes m.fl. 1975), *Nordlands Avis* (Tverrå 1997) og *Agder* (Jensen 1997),

som i begrenset grad berører forholdet avis - parti og som heller ikke omtaler bruddet med partiet.

Denne gjennomgangen viser at kildematerialet belyser avpartifiseringen på svært ulike måter. Noen av bøkene har en relativ grundig gjennomgang av temaet, mens andre bare så vidt berører det og noen ikke i hele tatt. Det er først og fremst de senere avishistorier som direkte drøfter problemstillingen. Her ligger det åpenbart et tidsaspekt i forhold til at temaet var lite omtalt i en tidlig fase av avpartifiseringen. Men dette fenomenet dreier seg ikke bare om at avpartifiseringen blir et sentralt tema jo lenger opp mot vår tid vi kommer. Noen av avishistoriene har svak eller ingen omtale eller de fastslår at partiforbindelsene ble brutt på et tidligere tidspunkt enn hva som ble oppgitt i NAL sin aviskatalog frem til 1994.

Disse avishistoriene står i motsetning til for eksempel historien om avisen *Nordlys* som beskriver rollen som partiavis, drøfter årsakene til avpartifiseringen og har en gjennomgående faghistorisk tilnærming til problemstillingen. Den skiller seg også ut gjennom en faglig dokumentasjon (noter og kildehenvisninger) i den løpende teksten, noe som svært mange avishistorier mangler.

For alle avisene som inngår i denne undersøkelsen så har partiorganrollen trolig vært en vesentlig del av deres historie, som på ulike tidspunkt satte sitt preg på avisen innhold, økonomiske og organisatoriske forbindelser. Når flere av avishistoriene bare omtaler dette som et fenomen i avisens eldre historie eller unngår å gå inn på partiavisrollen og avpartifiseringen i nyere tid, så kan kanskje dette forklares med mangelen på en akademisk tilnærming til sjangeren avishistorie. Men dette kan på ingen måte rettfærdiggjøre at deler av historien blir utelatt, tildekt eller behandlet på en måte som kanskje tidligere partiavisredaktører ønsket at den skulle framstilles.

Avishistorie er en populærhistorisk sjanger som for stor del er blitt dominert av forfattere med bakgrunn i journalistfaget. Trolig vil det også prege avishistoriene om forfatteren selv deltok i prosessen (for eksempel var journalist eller redaktør), og om avstanden i tid til den foregående avviklingsprosessen var kort. Det kan tenkes at de som skulle forvalte avisens historie ikke ønsket en beskrivelse eller kunne ha behov for å glatte over en periode da de selv satt og forvaltet et partiorgan. Det kan tyde på at denne type historieskriving mer eller mindre har være preget av journalistenes nye profesjonsideologi, journalismen, som vokste fram i perioden da store deler av bøkene er skrevet. Den ideologien ble formet gjennom et kritisk og til dels antagonistisk syn på forholdet mellom partier og aviser, og etablerte en ny identitet i utøvelsen av faget journalistikk. Derfor er det også

tenkelig at mediefolkenes avishistorieskriving kan ha en annen vektlegging, bygge på andre forståelser og gi andre forklaringer enn historikeres og medieforskeres pressehistorieskriving. Det særegne maktforholdet mellom partiene (eierne) og avisene (journalistene) har sannsynligvis satt sitt preg på de historiske framstillingene og fortolkningene.

2. 4. Metodiske føringer for oppgavens målsetting

Denne oppgaven har dermed to ulike strategier for å foreta en drøfting av de prosesser som til nå er blitt oppfattet som sentrale årsaker til at den norske partipressen ble avviklet. Drøftingen har som mål å etablere en modell som forklarer avpartifisering, men oppgaven har ingen ambisjoner om å teste modellen. Som vi tidligere har vist (kapitel 1) har den karakter av å være induktiv, med et eksplorerende forskningsdesign.

Den første strategien er å få oversikt over hvordan avpartifisering er blitt fortolket og fremstilt i partiavishistorier utgitt i perioden fra 1970 til 2004. Utvalget for undersøkelsen er avishistorier og ikke de faktiske avisene som ble avpartifisert. I forhold til alle partiaviser som kuttet forbindelsene til sine partier gir dette åpenbart et skjevt utvalg, men det innbefatter hele universet av partiavishistorier i denne perioden. Vi har ikke undersøkt andre kilder som kunne belyst den faktiske avpartifiseringen i de enkelte avishus. For å undersøke avishistoriene vil vi anvende tenkningen som ligger til grunn for metaanalytisk forskning. Men som vi har vist, er det all grunn til å understreke problemene og begrensningene med å forsøke å anvende metoden. Mange av utgivelsene ligger langt unna allment aksepterte standarder for vitenskapelig arbeid; de er ikke forskningsarbeider med ”normale” prosjektdesign – for eksempel er de gjennomgående uten klare problemformuleringer og formuleringer av antagelser (hypoteser). Kvaliteten er ujevn, metodediskusjon er nesten helt fraværende, kildebruken er i mange tilfeller tilfeldig og teori er i de aller fleste tilfeller fraværende. Ut fra denne materien er det derfor umulig å trekke holdbare slutninger om årsaker til at partipressen ble avviklet.

De avishistoriske arbeidene er likevel nyttige som empiriske referanserammer i tilnærmingen til fenomenet avpartifisering. De har bidratt til å gi innsikt i studieobjektet og gitt impulser som har formet drøftingen og undersøkelsen av hypotesenes relevans. I tillegg er de – om ikke annet – kilder til avishistorieforfatterenes avpartifiseringsforståelser – som i større og mindre grad harmonerer med noen av casestudiens hypoteser.

Den andre strategien er å gjennomføre casestudien av avisen Østlendingen. Avishistoriene vil sammen med etablert teori på saksfeltet bli brukt til å utvikle noen analytiske kategorier som skal støtte opp under en drøfting av oppgavens hypoteser.

Hypotesene vil få en kvalitativ drøfting i forhold til avisen Østlendingen og oppgaven vil kunne uttale seg om de *faktiske* forholdene som avvirket avisen som partiorgan. I den delen av oppgaven har vi ikke kunne påvise metodiske svakheter av en slik karakter at de representerer et vesentlig problem. Men før vi går over på den avishistoriske undersøkelsen og oppgavens casestudie er det behov for en kort gjennomgang av hvilke faktorer som skapte partipressen, de ulike pressegrupperingene vi har hatt og når vi kan tidfeste dens slutt. Denne innsikten er vesentlig når oppgavens modell skal utvikles.

3. Når ble partipressen avvirket?

Medieforsker Odd Raaum er tydelig i sin dom over pressefolk som på den ene siden kritiserer kvaliteten i dagens presse og på den andre siden fremstiller frigjøringen fra partibånd som et udiskutabelt fremskritt. Han omtaler slike synspunkter som historieløse og beskylder journalister og redaktører for å ha felles interesse av en slik fremstilling (Raaum 1999: 30).

Det er nødvendig for å forstå årsakene til avvirkningen av partipressen å si noe om når den oppsto, hvilke tradisjoner og institusjoner den etablerte rundt seg, og kort drøfte noen synspunkter rundt tidfestingen av dens avvirkning. Dette kapitlet vil først gjøre nettopp dette. Kapitlet vil se partipressen i lys av massedemokratiet og organisasjonssamfunnets fremvekst og i lys av teknologiske og markedsmessige endringer. Deretter vil kapitlet beskrive avvirkningen med fokus på Arbeiderpartiet, Høyre og Senterpartiets presseorganisasjoner. Kapitlet vil ikke se på venstrepressen, da den i mindre grad er omtalt som organisasjon i medielitteraturen. Men under de avishistoriske beretningene vil de aviser som tilhørte venstrepressen, som har fått sin historie beskrevet, bli drøftet. Til slutt vil kapitlet gi en kvantitativ oversikt over omfanget av avvirkningen av partipressen og drøfte om og eventuelt når vi kan sette sluttstrek for partipresseepoken.

3. 1. Partipressen og fremveksten av massedemokratiet

Svennik Høyer knytter etableringen av en partipresse til striden mellom Venstre og Høyre rundt 1884. Dannelsen av en partipresse ble drevet frem av engasjement til forsvar for folkestyret eller for samfunnets tradisjonelle verdier. Av landets 99 aviser hadde hele 93 % inntatt et klart politisk ståsted foran valget i 1885. Spørsmålet er om dannelsen av en partipresse og valget de ulike eiere og redaktører gjorde, også var styrt av pragmatiske vurderinger knyttet til forhold utenfor politikken. Høyer forklarer den frivillige dannelsen av

en partipresse som samlet resultat av striden mellom partiene og den økende konkurransen mellom avisene. Valget mellom de to partiene Venstre eller Høyre og ble tatt ut fra idealisme, ut fra styrkeforholdet mellom partiene på utgivelsesstedet og ut fra hvilket publikum avisene hadde før konflikten tilspisseg seg (Høyre 1995: 290ff).

Innenfor statsvitenskaplig forskning er det tradisjon for å hevde at de sosiale skillelinjene eller konfliktlinjene i Norge kan avleses i partimønsteret. På 1920-tallet hadde partimønsteret frosset fast, og resultatet ble et flerpartisystem (Rokkan 1987). I USA og Storbritannia var det allerede i 1880 etablert stabile topartisystem. Dette partisystemet ble skapt under den andre tekniske revolusjonen i pressen, en revolusjon Høyer tidfester til mellom 1814 og 1886 (Høyer 1995: 90). Dermed ga den andre tekniske revolusjonen utgangspunktet for ulike tradisjoner. I USA og Storbritannia ble partiforbindelsene oppløst. Ekspansjon i avissalget gjennom en nyhetspreget konkurransejournalistikk sto i motsetning til faste partiforbindelser. Dette ga et annet pressebilde enn i Skandinavia, der partiene fikk dominansen over pressen (Høyer 1995: 295).

I Norge var partipressetradisjonen fra 1884 sterk i over hundre år. Når Høyer vektlegger den økende konkurransen mellom avisene og den teknologiske og økonomiske utviklingen som forklaring på etableringen av en partipresse i Norge, er det relevant å vurdere om dette elementet også var sentralt da partipressen ble avviklet. Likeså er det nødvendig å gå inn på virkningene når dette partisystemet gikk fra å være ”fastfrosset” til å bli ”opptint”. Endringer i teknologiske og markedsøkonomiske forhold og partisvekkelse vil som tidligere beskrevet stå sentralt for å forstå avviklingen av partipressen.

Senere fulgte utviklingen av avisstrukturen, journalistikken og profesjonaliseringen av yrket i betydelig grad partigrensene, og vi kan registrere en sammenheng mellom fremveksten av partiaviser og styrken av stemmestøtte ved valg (Ottosen, Røssland & Østbye: 2002; 54f). Det var med andre ord en sentral historisk hendelse at avisene ble en del av partimønsteret og samtidig meningsbærende.

Denne prosessen var en del av overgangen til massedemokratiets tidsalder i Norge. I overgangsfasen til massedemokrati var ideene om nasjonal selvbestemmelse, politisk demokrati og personlig frihet i fremgang (se Simensen 1986: 114ff). Gjennom fremveksten av partiavissystemet, og gjennom at avisene ble knyttet til større sosiale bevegelser (bl.a. avholdssak og målsak) ble avisene en del av demokratiseringen av samfunnet. En slik fortolkning av partiavisenes rolle er imidlertid blitt underkommunisert, og vi har sett at den motsatte argumentasjonen ble brukt for å avvikle partipressen. Partipressen har blitt sett på som en institusjon som først og fremst representerte meningstvang, forhindret kritisk

journalistikk og snevret inn grensene for hva journalister kunne gjøre. På den måten fikk partipressen en meningsundertrykkende side, som først og fremst rammet journalisten og redaktøren gjennom en disiplinerende og innsnevring av grensen for journalistenes utfoldelse. De var underlagt føringer som parti- og organisasjonseierskapet trakk opp. Disse styringsredskapene ble brukt til å påvirke og representere klasser og sosiale interesser, i et stadig mer utviklet demokrati. Innenfor denne forståelsesramme var redaktører og journalister underlagt føringer for en journalistikk som til tider kunne få sine vulgære uttrykk gjennom for eksempel ensidig partipropaganda. Derfor er det i dag lite populært blant journalister å betrakte tidligere partiaviser som en del av en demokratisk tradisjon (Se Overrein 2002).

På den andre side har partipressen blitt sett på som avgjørende for dannelsen av den meningsbærende pressen (se f.eks. Eid 2000: 195ff). Innen en liberal pressetradisjon har organisasjoner og sosiale grupper like stor rett til å etablere pressekanaler som kapitalsterke grupperinger med formål å tjene penger (Raaum 1999: 30). Denne retten ble brukt til å etablere presseorganer som bidro til politisk engasjement ved å være talerør for ulike samfunnsgrupper overfor stat og sosiale maktinstitusjoner. Uten en partipresse ville store (kapitalsvake) samfunnsgrupper stått svakere i forhold til å erobre den politiske arenaen, gjennom etablering av mediekkanaler og disiplinert organisasjonsbygging. I et slikt perspektiv fungerte partiavisen som en kollektiv organisator (politisk og organisasjonsmessig), og som talerør for klasse-, geografiske- og sosiale interesser, som til sammen bidrog til å styrke demokratiet. På den måten ble nærmere bånd mellom makteliten og folket etablert, noe som kan sees på som avgjørende for å utvikle stabile demokratiske samfunn.

Det kan med andre ord argumenteres for at partipressen i Norge ble en del av et representativt demokratisk system (parlamentarisk pressestruktur), som fikk noen karakteristiske trekk, og som vedvarte lengre enn i mange andre land. Hvorfor den vedvarte lengre vet vi ikke sikkert. Men skal dette bli forstått, må analysen av partipressens funksjon bevege seg utover de rammene, som den vanligvis er blitt analysert innenfor. Funksjonen til partipressen har stort sett blitt beskrevet innenfor rammene av snevre partiinteresser, som for eksempel partienes behov for aviser i kamp om velgerne og ønske om positiv omtale i mediebildet. I dette perspektivet var det optimale for partiene å kontrollere innholdet, formen på budskapet og når og til hvem det skulle sendes (NOU 2000: 15: 79). Denne beskrivelsen passer også best til den delen av partipressen som var sterkest sentraldirigert, men vi vet at nyansene i forholdet til sentraldirigering var stor.

En analyse av partipressen må bevege seg utover et *snevert* funksjonsperspektiv, hvis betydningen av den og årsakene til at den ble avvirket og hva den over ett hundre år tradisjonen ble erstattet av, skal bli forstått.

3. 1. 1. Demokratitradisjon, partiidentitet og pressen

Denne oppgaven har som tidligere understreket ikke til hensikt å gå inn på hva resultatet ble når partipressen var avvirket eller hvordan partipressen fungerte i sine velmaktsdager. Men til en hvis grad er det nødvendig å kaste et blikk utover avvirlingsprosessens endepunkt og på dens funksjon, for å kunne fange opp og forstå det politiske kommunikasjonssystemet partipressen var en del av. Hvis vi betrakter partipressen som en integrert del av massedemokratiets fremvekst og at dens funksjonen gikk utover snevre partiinteresser, bør en analyse forsøke å se på om det har skjedd grunnleggende endringer i det demokratiske systemet som kan ha påvirket avvirlingsprosessen.

Dette forsøker Tranvik og Selle (2003) gjennom boken *Farvel til folkestyret?* som er et kritisk bidrag til debatten om det representative demokratiet, og de reiser spørsmålet om folkestyret nå er i ferd med å avvirls. I dette perspektivet blir partipressen sett som *et* av flere elementer som var med på å opprettholde stabile kommunikasjonskanaler mellom folket og statens maktapparat. Disse grunnleggende og stabile kommunikasjonskanalene påstås å være svekket, og det hevdes at stat og demokrati er i ferd med å skille lag. I stedet for folkelig og stabil deltagelse gjennom organisasjon- og partikanalen, har vi fått mer flyktige velgere og mer direkte deltagelsesformer, når vi føler grunn til det. Årsakene til utviklingen søkes forklart i kommunikasjonsteknologiske (både lokale og globale) og politiske endringer som har påvirket det sivile samfunnets organisering (Tranvik og Selle 2003: 9).

Disse relativt pessimistiske utsagnene på vegne av demokratiet har utløst reaksjoner. Forskningen er blitt beskyldt for å være synsing, med et tilbakeskuende og et forherligende blikk på hvordan demokratiet tidligere ble utøvd. Det har også blitt hevdet at den innebærer en idealisering av partipressens rolle og for å ikke se faren ved at nettopp de stabile kommunikasjonskanalene ble kontrollert ovenfra. Forskernes arbeid er blitt oppfattet som et angrep på dagens presse og journalistikk, som har skapt større frihet og er underlagt mindre kontroll, enn hva som var tilfelle i partipressens velmaktsdager (Narum i Aftenposten 27. 05. 03).

I denne kritikken ligger det åpenbart et forsvar av funksjonen til dagens presse, men kritikken har relevans for debatten i en større sammenheng. Det er få (om noen) som ser mening i å vende tilbake til partipreseesepoken, og om det hadde vært mulig, ville det kunne

argumenteres for at demokratisk deltagelse ikke nødvendigvis ville blitt bedre med dagens partiers kontroll over pressen. Problemet er mer komplekst og sammensatt; svakheten ved dagens partier med personorienterte valgkamper, lav medlemsoppslutning og uklare politiske skillelinjer, kan ikke tilskrives pressen alene, selv om den har et klart formidlingsansvar. Om pressen tar dette formidlingsansvaret i en tid der det kan argumenteres for at demokratiet er under press, er et annet spørsmål. I argumentasjonen til Tranvik og Selle ligger det et tydelig normativt aspekt i synet på demokratiet som kritikken ikke fanger opp og som blir oppfattet som et ønske om å vende tilbake til tidligere tider. Men deres normative perspektiv er samfunnsdeltagelse ut fra en republikansk eller kommunitær demokratitradisjon, som de oppfatter blir utfordret av sterke samfunnskrefter og som også førte til partipressen fall. I et liberalt demokratiperspektiv representerer ikke disse utfordringene noe vesentlig problem fordi deltagelse har et annet normativt utgangspunkt. Kritikken av deres arbeid reiser på mange måter en debatt om hvilket normativt syn som skal legges til grunn for utøvelsen av demokratiet, noe som igjen vil sette sitt preg på hvor hard dom som skal felles over partipresseepoken.

Et annet aspekt ved denne debatten, er at avviklingen av partipressen foregikk samtidig med oppløsningen av partiloyaliteten blant velgerne. I denne prosessen kan det være vanskelig å skille årsakene fra virkningene (Høyer 2000). Men avviklingen av partipressen var bare et element som trolig påvirket oppløsningen av partiidentiteten. Oppløsningen av partipressen var ikke uvesentlig, men kan vanskelig alene forklare at den tidlige relativt stabile partiidentiteten ble svekket. Betydningen av partipressen bør ikke overdrives verken i forhold til velgerstabilitet eller oppslutningen om partiene. Fremveksten av partier som Fremskrittspartiet viser åpenbart at kontroll over partiaviser ikke var noe betingelse for oppslutning.

Denne debatten viser at partipressetradisjonen bør ofres en langt bredere analyse og oppmerksomhet enn hva debatten de siste årene har gitt. Kanskje vil vi se at avviklingen av partipressen var et av de første signalene om grunnleggende endringer i det demokratiske systemet. Disse spørsmålene kan vi komme tilbake til etter at vi har presentert funnene i oppgavens primærundersøkelser. Nå vil vi konsentrere oppmerksomheten rundt noen hendelser og utviklingsforløp i partienes presseorganisasjoner som ga viktige signaler om at oppløsning av partipressen var på gang.

3. 2. Partienes presseorganisasjoner

Partipressens utvikling og fall har vært en lang og omstendelig prosess som kan bli forstått ut fra ulike perspektiver. Det er nødvendig å se på utviklingen av norsk presse før 1970, for å fange opp tendenser som senere ble forsterket. I denne gjennomgangen vil vi gå inn på tre av partipressegruppene og hvordan disse skiller seg fra hverandre, og dessuten reise spørsmålet om hvorfor tanken om avpartifisering oppstod og hvem som drev prosessen fremover.

Vi har tidligere beskrevet at faktorer som skjerpet det politiske klimaet fra 1960-tallet, bidro til å sette søkelyset på partipressens servile holdning til de politiske institusjonene, og dermed på en av dens svakheter. Vi har også sett at avisdøden fra 1950-tallet og utover sammen med styrket yrkesidentitet blant journalister (og redaktører) bidrog til at motstanden våknet, men at presseorganisasjonene gikk forsiktig frem. Samtidig med den begynnende motstand mot partipressen fortsatte rasjonaliseringen, den teknologiske fornyingen og dermed en økende kapitalisering av pressen. Dette undergravde partienes evner og muligheter til å stille opp som eiere (i betydningen formelt eller moralske eierskap). Statens inntreden gjennom pressestøtten bidro til en viss grad å stabilisere pressestrukturen, men avviklingen av partipressen fortsatte likevel. Senere vil vi drøfte om denne faktoren likevel virket i retning avpartifisering.

Da konsernene kastet seg over mediemarkedet hadde oppløsningen av partipressen kommet langt og den gikk da inn i sin siste fase. Men markedsfrisleppets og konsernifiseringens betydning er langt fra avklart. Det kan dessuten diskuteres når vi kan sette sluttstreken for partipresseepoken. Dette vil vi nå gå nærmere inn på.

3. 2. 1. Arbeiderpressen

Arbeiderpressen har tradisjonelt blitt oppfattet som den virkelige bæreren av sentraldirigert partipressetradisjon. Et av de første signalene om å myke opp forholdet mellom partiene og pressen kom likevel fra arbeiderpressen. I 1965 fjernet *Rogalands Avis* ”organ for Det Norske Arbeiderpartiet” fra tittelhodet. En av redaktørene i avisen rykket også ut i fagbladet *Journalisten* og erklærte at partipolitikk og journalistikk vanskelig kunne forenes. (Bastiansen og Dahl 2003: 448). Men vi kan ikke se en organisert debatt i partiet tilsvarende den som var i ferd med å vokse frem innen Høyre, selv om utgangspunktet for artikkelen var påvirket av de samme forholdene som i høyrepressen, - den pågående avisdøden. Først ti år senere kunne vi se organisatoriske endringer i arbeiderpressen, der det sannsynligvis ble ført prinsipielle debatter som berørte forholdet mellom partiet og pressen.

I 1975 inntok Arbeiderpartiets landsmøte annen holdning til valg av redaktør i Arbeiderbladet. Landsmøtet skulle ikke lengre ta stilling til saken (Simensen 1999: 112-113). Redaktøren var dermed ikke lengre tillitsvalgt i partiet, med de forpliktelser det innebar. Fra 1977 sluttet Arbeidernes pressekontor å gi politiske føringer gjennom "røde flak" til redaktørene rundt om i landet. Dermed var det slutt på de formaliserte direktivene og sensitive opplysninger fra redaktøren av pressekontoret. En klar markering av en mer selvstendig linje i forhold til partiet kom da pressekontoret brakte nyheten om Odvar Nordlis avgang, før partiledelsen hadde klarert saken. Redaktør Arvid Jacobsen så ikke den gangen på saken som en del av frigjøringen fra partiet, men begrunnelsen han ga for å gjøre det (som ble gitt i 1998), bar bud om ny redaksjonell holdning. For pressekontoret ble konkurransen om nyheten i forhold til de andre nyhetsbyråene den avgjørende faktoren. Samtidig ønsket pressekontoret styrket troverdighet ved å kunne bringe sannferdige nyheter om Arbeiderpartiet.

I 1986 sluttet redaktøren Jacobsen å møte i partiets sentralstyre, og da han ble valgt som redaktør i Arbeiderbladet i 1991, ble samme praksis innført (Jacobsen [red.] 1998: 30f). Dermed var en lang tradisjon mellom sentralstyret i Arbeiderpartiet og redaktøren i Arbeiderbladet, brutt. På dette tidspunktet var omorganiseringen av A-pressen til et konsern der Arbeiderbladet var en del, nærmest fullført. I en mediebasert konsernstrategi fremsto denne type redaktørbindinger til partiets organer som problematisk. A-pressen begynte å ansette redaktører uten partibok og noen år senere ble den første redaktøren uten partimedlemskap ansatt i Arbeiderbladet. I 1999 ble Dagsavisen (tidligere Arbeiderbladet) en uavhengig stiftelse og tar på eiersiden det endelige bruddet med partiet (Simensen 1999: 112 - 113).

Som et generelt trekk kan vi registrere at en rekke Arbeiderpartiaviser endret vedtekter fra å være partiorganer til å bygge på et mer ideologisk grunnsyn fra slutten på 1980-tallet. Innen A-pressen var denne prosessen delvis styrt ovenfra gjennom utarbeidelse av mønstervedtekter, som slo fast at avisene skulle drive journalistikk forankret i arbeiderbevegelsens ideer om demokrati og likeverd (se f.eks. Larsen 1998: 92). Denne utviklingen har blitt forklart med at partiet og fagbevegelsen ikke lengre torde stå som økonomisk garantist for de mange underskuddsforetak og i 1989 forlater A-pressen partiet (Høyer 1995: 370f). Flere aviser gikk fra politiske navn til mer nøytrale navn for å nå en bredere leserkrets. Dette gjaldt aviser som for eksempel Telemark Arbeiderblad, som i 1993 skiftet navn til Telemarksavisen og Arbeiderbladet som skiftet til Dagsavisen (1997). Flere forhold tyder på at disse endringene skjøt fart under oppbyggingen av A-pressen som konsern og under hard konkurranse fra andre mediekonsern.

I 1998 var det bare Halden Arbeiderblad som hadde beholdt formuleringen om at avisen var et "... organ for Det Norske Arbeiderpartiet og redigeres i samsvar med partiets grunnsyn" (Simensen 1999: 67). Avisen hadde lokalt majoritetseierskap og kunne dermed ikke dikteres av A-pressekonsernets ønske om avpartifisering gjennom mønstervedtektene. Hamar Arbeiderblad, som også sto utenfor konsernet, hadde likelydende formålsparagraf til 1998. Først da slo avisen fast den mer partinøytrale formuleringen om å bygge på arbeiderbevegelsens grunnsyn (Simensen 1999: 68).

Denne gjennomgangen viser at den endelige avviklingen av partipressen innen A-pressen ble drevet frem sent og at den skjøt fart gjennom etableringen av A-pressen som konsern. Vi skal senere se i gjennomgangen av avishistoriene at denne prosessen utløste sterke konflikter innad i arbeiderpressen mellom en rekke lokalaviser og sentralledelsen i Oslo. Dette var en kamp mellom avisenes opprinnelige eiere, utgått fra arbeiderbevegelsen og en konsernstrategi som brøt med det lokale eierskap. I hvor stor grad dette påvirket partiavisrollen vil senere bli drøftet. For arbeiderpartipressens vedkommende har jeg *ikke* funnet kilder eller litteratur som kan antyde når den sentrale partiledelsen innså at partipressens tid var over. Mye tyder på at det var *sent*, og Arbeiderpartiet kan derfor ikke sies å ha vært en drivkraft for å bryte med partipressesystemet. Dette står til dels i motsetning til utviklingen i høyrepressen.

3. 2. 2. Høyrepressen

Høyrepressen startet prosessen med å bryte de formelle båndene til partiet tidligere. Samtidig hadde en rekke aviser som politisk i realiteten tilhørte Høyre, en lang tradisjon med å omtale seg som konservativ, liberal eller uavhengig (Holand 1992: 11f). Overgangen fra slik omtale av seg selv til reelt å avvikle alle båndene til partiet, var trolig kort. Som tidligere omtalt, skjedde det en markant endring i synet på pressen innad i Høyre på slutten av 1960-tallet. Dette må først og fremst tilskrives partiets manglende muligheter til å redde kriserammede aviser, positive erfaringer med monopolaviser som profilerte partiet og at uavhengige aviser etter hvert ble fremholdt som et fremtidig ideal (Andersen 1981: 169ff).

Innen høyrepressen ble forholdet mellom aviser og parti åpent drøftet, og det ble stilt spørsmål om redaktøren nå burde dempe den partipolitiske virksomhet (Holand 1992: 92). Dette medførte at partiet etter hvert fikk en løsere forbindelse til sin presse og i en innstilling fra Høyres strukturutvalg på begynnelsen av 1970-tallet, ble det foreslått å redusere pressens innflytelse ovenfor partiet. Utspillet fra partiet skapte reaksjoner i Den Konservative Presses Forening (DKPE) og Høyres Pressebyrå (HP), som krevde at sjefen for HP skulle ha en plass i

partiets arbeidsutvalg. Men partiledelsen sto på sitt og ønsket i stedet en ordning med hyppige orienteringsmøter med redaktørene (Holand 1992: 93f).

At partiets ledelse forsøkte å redusere pressens innflytelse i partiets organer kan ha sammenheng med at de ikke ønsket pressen som en maktfaktor i ledelsen. Partiet hadde da lenge ønsket å redusere den økonomiske støtten til sine aviser, og idealet var nå den partipolitisk uavhengige presse som skulle stille seg vurderende til alle partier (Andersen 1981: 138). Da passet det trolig ikke at pressen var direkte representert i ledelsen.

Dette synet kom også frem i Samarbeidsutvalget mellom partiet og pressen, som i 1981 la frem et forslag til pressestøtte fra utvalget. Partiets programkomité ønsket ikke å diskutere forslaget, og de ville selv ha kontroll over utformingen av partiets pressepolitikk. I utgangspunktet var partiet prinsipielle motstandere av pressestøtten, men da den var etablert, ble den brukt som begrunnelse for å kutte partiets støtte til sine aviser (Holand 1992: 100f). Høyrepressen ble dermed avskåret fra direkte innflytelse over partiets pressepolitikk.

I 1981 ble det fremsatt ønske om endret navn på høyrepressens organisasjoner, særlig gjaldt det Høyres Pressebyrå. Flere mente et mer nøytralt navn ville få aviser på borgerlig side til å bruke pressebyrået (Holand 1992: 100). Noen år senere (1983) endret Høyres Pressebyrå navn til Norpress (Norsk Pressebyrå), men i 1998 ble byrået nedlagt etter at Orkla hadde etablert sitt pressebyrå (se NTB 25. 03. 98).

Denne gjennomgangen viser at flere av initiativene for å myke opp forholdet mellom høyrepressen og partiet kom fra partiet. Da forslaget om å bryte DKPFs formelle representasjon på Høyres landsmøte kom opp, holdt Høyres presseorganisasjon igjen. De ønsket at formannen også i fremtiden skulle kunne være til stede med tale og forslagsrett på landsmøtene. Den siste gangen DKPF møtte på landsmøtet med fast delegasjon, var i 1983 og praksisen med representasjon i Høyres Sentralstyre skulle etter hvert opphøre (Holand 1992: 104). Noen år senere (1987) gikk formannen i DKPF ut og oppfordret Norsk Høyrepressen til å slutte å bruke betegnelsen høyreaviser (Holand 1992: 106). Likevel fortsatt flere høyreaviser utover på 1990-tallet å bruke (H) som benevnelsen når de ble spurt av NAL om politisk tendens. Men denne markeringen var såpass ”intern” at den knapt nok ble registrert, og avisen kunne likevel stå frem som partipolitisk uavhengige overfor leserne.

Dette tegner et bilde av at det var partiet som drev frem avviklingen av partibindingene i Høyrepressen. I første omgang var det et resultat av en umulig økonomisk situasjon der partiet ikke lengre var i stand til å støtte sine aviser. Dette skapte trolig behov for en ny orientering og en ideologisk legitimering som samsvarte med Høyres politikk. Motstanden mot pressestøtten og det å betrakte avisene som et bedriftsøkonomisk foretak som

måtte stå på egne ben, var trolig lettere å få gjennomslag for innen Høyre enn i Arbeiderpartiet.

3. 2. 3. Senterpressen

Senterpartiets presse var etter krigen lenge underlagt partikontoret direkte. Men forholdet mellom partiet og pressen ble også her etter hvert oppfattet som problematisk. Dette kan vi se gjennom håndteringen av tilknytningen til Senterpresselaget (tidligere Bondepresselaget). Men det var ikke før i 1989 at pressevirksomheten ble skilt fra Senterpartiets Pressekontor, og Senterpressens Osloredaksjon ble opprettet. Bakgrunnen for etableringen av Senterpressens Osloredaksjon var at de syv avisene som deltok skulle ha full styring av kontoret. Endringene innebar en fristilling fra partikontoret, men den gjensidige styrerepresentasjonen ble opprettholdt. Først i 1996 ble det utarbeidet et notat til de avisene som var med i Senterpressens Osloredaksjon om en løsere tilknytning til Senterpartiet. I spissen sto en av redaktørene i avisen Østlendingen, som ønsket å håndtere saken fortrolig overfor partiet, inntil avisene var kommet frem til en felles plattform (Overrein 2001: 290).

Flere aviser som var tilknyttet Senterpressen Oslokontor, som Gudbrandsdølen og Nationen, hadde begynt avviklingen av de formelle båndene til partiet. Avisene ønsket ikke lenger å være representert på Senterpartiets møter. Avisene Østlendingen og Hamar Dagblad var kommet til samme konklusjon. Dette innebar at Senterpressens Oslokontor i 1996 avviklet all representasjon i partiets organer. Tilsvarende ble Senterpartiets styrerepresentasjon i Oslokontoret avviklet. Partiets medlemsavis, Sentrum, skulle heller ikke stå tilsluttet kontoret (Overrein 2001: 289f).

Både arbeiderpressens og høyrepressens kontorer hadde da formelt fristilt seg fra sine partier. Prosessen med løsrivelse fra partiene hadde således kommet lengre i disse pressebyråene. En av årsakene til dette kan være at sentralstyringen fra partiet sannsynligvis var mindre innen senterpressen enn den for eksempel var i A-pressen. Dermed var behovet for frigjøring fra partiet mindre (se Overrein 2001: 290). Men det kan også skyldes at Senterpartiets betydelige fremgang på 1990- tallet skapte en situasjon der behovet for et brudd med partiet ikke ble oppfattet som prekært. Ved stortingsvalget i 1993, året før EU-avstemningen, fikk partiet en kraftig valgfremgang og ble det nest største på Stortinget. Men ved fylkestingsvalget to år senere mistet partiet 1/3 av oppslutningen og det var ingen tegn på at situasjonen ville snu. Partiledelsen registrerte slitasje i partiorganisasjonen, med lavere aktivitet og deltagelse fra medlemmene (Madsen 2001: 275f).

Selv om partiforbindelsene gradvis hadde blitt løsnet også innen senterpressen, kan Senterpartiets betydelige fremgang i starten på 1990-tallet ha bidratt til at avviklingen av partiforbindelsene ble utsatt. En avis som Østlendingen hadde for eksempel alt å vinne på å være et talerør for partiets politikk før EU- avstemningen i 1994. Som en av få dagsaviser på nei-siden, var det en god markedsstrategi å speile og tilpasse seg de rådende holdninger i hedmarksregionen. (Overrein 2001: 307ff). Da avisene og senterpressen tok det endelige og formelle bruddet med partiet, var det i fritt fall på meningsmålingene.

Gjennomgangen av de tre pressegrupperingene viser at prosessen med å løse opp partiforbindelsene utviklet seg forskjellig og at tidspunktet for starten var høyst ulikt. Selv om det innen arbeiderpressen tidlig dukket opp ytringer/signaler/ønsker om løsere forbindelser til partiet, er det lite som tyder på at en direkte avvikling var på gang før langt utpå 1980-tallet. For høyrepressen startet den formelle avviklingen tidligere og signalene om å bryte forbindelsen mellom partiet og pressen kom fra *ledelsen* i partiet allerede på slutten av 1960-tallet. Senterpressen var den siste av de tre pressegrupperingene som brøt partiforbindelsen, og det skjedde ikke formelt før i 1996. Vi kan dermed oppsummere at de to partiene som hadde de sterkeste organisasjonstradisjonene/organisasjonene i Norge (Arbeiderpartiet og Senterpartiet), var de som sist gav opp partipressetenkningen.

3. 3. Registrering av ”politisk tendens” opphører

I 1994 sluttet Mediebedriftenes Landsforening å registrere avisenes ”politisk tendens” i aviskatalogen. Dette hadde vært betegnelsen for avisenes partitilknytning eller ideologisk ståsted siden NAL begynte registreringen i 1972. At praksisen opphørte, kan betraktes ut i fra at det var en betydelig motstand fra avisenes side mot denne formen for registrering. Men dette er trolig langt fra hele bildet. Så sent som i 1994 sto fortsatt 42 aviser oppført med en partipolitisk merkelapp, og 21 aviser hadde andre benevnelser som markerte et ideologisk ståsted, som for eksempel uavhengig konservativ, liberal eller uavhengig sosialdemokratisk (NAL aviskatalogen 1994).

Når så mange som 63 aviser var registrert med partipolitisk eller ideologisk tilknytning, viser dette at det ikke var en ubetydelig del av avisene som så sent som i 1994 ønsket å markere en form for politisk eller ideologisk ståsted. Da denne registreringen ble fjernet, ble det årlige spørsmålet til redaktøren om ideologisk tilhørighet et ikke-tema. Fortsatt kunne politisk eller ideologisk tilhørighet være nedfelt i formålsparafene til avisene, men det fantes ikke lengre et sentralt register over avisenes tilhørighet som redaktøren årlig måtte forholde seg til.

Avviklingen av den sentrale registreringen kan bli sett som en tilpassning til et fenomen, der stadig flere aviser kuttet båndene til sine partier. Men avgjørelsen bør settes inn i en større mediepolitisk sammenheng. Som næringsorganisasjon ønsket NAL sannsynligvis ikke at avisene skulle ha politiske eller ideologiske bindinger som kunne virke negativt i forhold den generelle mediekonkurransen. Det var bare avisene som hadde hatt og fortsatt hadde (1994) en slik registrering, og i det nye mediebildet passet denne typen registrering ikke inn.

Avisene var dessuten blitt et investeringsobjekt, og møtte i sterk grad krav til fortjeneste, på lik linje med andre selskaper. Fra å være partiaviser med krav om balanse i regnskapet, var de nå blitt en del av de store mediekonsernene med helt andre krav til inntjening og profitt (Allern 2001: 209). I et slikt perspektiv representerer endringen i NALs praksis ikke bare en tilpasning til en eksisterende situasjon, men endringen var trolig med på å drive frem den nye tidsånden. Ut i fra en markedsøkonomisk betraktning var det trolig ikke ønskelig at avisene markerte et politisk eller ideologisk ståsted.

Den moderne journalisten så i økende grad den partipolitiske markeringen og bindingene som en anakronisme, og ønsket definitivt ikke at avisene skulle bli spurt om, eller inneha et politisk eller ideologisk verdigrunnlag. Journalistene skulle nå sette dagsorden selv, uten å bli beskyldt for å være mikrofonstativ for et bestemt verdigrunnlag (se f.eks. Raaum 2001: 60ff).

NAL *kunne* valgt å registrere politisk eller ideologisk tendens, men uten den partipolitiske merkelappen som stadig flere aviser fjernet seg fra. En slik registrering ville i større grad vært i samsvar med virkeligheten, da det viser seg at avisen fortsatt *har* en politisk tendens stort sett ut fra den gamle partipolitiske tradisjon (NOU 2000: 15: 79). Aviser som har tilhørt Arbeiderpartiet har fortsatt en sosialdemokratisk ånd som lever videre og høyreaviser har stort sett et konservativt verdigrunnlag. Et flertall av norske redaktører mener at avisene bør ha en verdimessig forankring som kommer til uttrykk i en formålsparagraf (Simensen 1999: 135). Dette bekreftes også av andre undersøkelser som viser at avisens innhold i stor grad følger de gamle partipolitiske tradisjonene. I motsetning til partiene som må forholde seg til grunnorganisasjonene og politiske tradisjoner som kan være vanskelig å snu, kan avisene innta skiftende politiske standpunkt som representerer en ny orientering i forhold til det tradisjonelle ideologiske grunnsynet. Men dette trenger ikke å bety at de har endret ideologisk eller politisk grunnsyn (se Bjerke 1999: 99f).

NALs avslutning av å registrere avisens politiske tendens kan forklares med motstand mot denne type registrering fra avisene og journalistene. Dette har åpenbart vært en faktor, men langt fra hele forklaringen. Årsaken kan like gjerne ligge i at NAL som

næringsorganisasjon nå måtte forholde seg til nye eiere med andre ambisjoner til eierskapet. I dette bildet passet det årlige spørsmålet om politisk tendens ikke inn. Uansett representerte endringen et signal om at partipressens tid definitivt var over. Men vi skal se at det er mulig å betrakte partipressen som avviklet på et tidligere tidspunkt.

3. 3. 1. Når ble partipressen avviklet?

Før vi går videre rundt årsakene til oppløsningen av partipressen, er det nødvendig å foreta noen klargjøringer rundt tidspunktet for partipressens avvikling. I tabellen 1. på neste side er det brukt to ulike kilder, NOU 2000: 15 og NAL aviskatalogen 1994, for å vise avisenes politiske tilknytning i perioden 1966 - 1994.

Tabell 1. Avisenes politiske tilknytning

	1966	1972	1978	1984	1987	1990	1994
Partiaviser	114	105	89	85	69	61	42
Andre politiske aviser	14	14	14	14	18	16	21
Upolitiske, uavhengige	64	78	106	117	127	123	150
I alt	192	197	209	216	214	200	213

De politiske avisenes andel av samlet opplag i prosent

Partiaviser	64	54	44	40	34	32
Andre politiske aviser		20	20	15	15	16
Upolitiske, uavhengige		16	26	40	45	50
I alt	100	100	100	100	100	100

(NOU 2000: 15: 78 og NAL Aviskatalogen 1994).

For 1994 er NAL sin aviskatalog brukt som kilde for min opptelling over hvordan avisene fordeler seg i forhold til politisk tilknytning. Antallet aviser viser til samlet antall aviser, også de som ikke var med i NAL, men for denne restkategorien finnes ikke statistikk over politisk tilknytning. Derfor kan antallet upolitiske uavhengige aviser være noe lavere.

Denne tabellen viser at ni partiaviser forsvant mellom 1966 og 1972. Dette ”frafallet” forsterkes til 16 i perioden fra 1972 til 1978, noe som i all hovedsak skyldtes de mange venstreavisene som forlot partiet etter splittelsen i 1972. Det neste store spranget i reduksjonen skjedde fra 1984 til 1990, da 24 partiaviser forsvant. Av de partiavisene som forsvant mellom 1966 og 1990, hadde 31 partiaviser innstilt driften, noe som i de fleste tilfeller skyldtes lokal konkurranse (NOU 1992: 14). Av de 61 eksisterende partiavisene i 1990, var den største gruppen arbeiderpartiavisene (33), men også en rekke høyreaviser hadde

ennå politiske bindinger (15). Vi ser at partipressen fortsatt hadde 32 % av samlet opplag, men dette var en halvering fra 1966. Den formelle løsrivelsen fra Arbeiderpartiet startet i hovedsak fra 1990, da A-pressen i økende grad innførte ”mønstervedtekter” som slo fast avisenes tilknytning til arbeiderbevegelsen, men uten å være organ for Arbeiderpartiet. I 1999 var det kun en avis igjen som fortsatt omtalte seg som organ for Arbeiderpartiet i formålsparagrafen (NOU 2000: 15: 78f).

Om vi ser perioden 1984 til 1994 under ett, så forsvinner 43 partiaviser, men ut fra NAL sin registrering i 1994, var det fortsatt 42 aviser som hadde en erklært partitilknytning. Blant disse var syv høyreaviser, 29 fra Arbeiderpartiet, fire fra Senterpartiet, tre fra Venstre og en avis med bakgrunn i Kristelig Folkeparti. Vi får også en liten økning, fra 16 til 21 aviser, i kategorien andre politiske aviser. Dette var trolig aviser som gikk fra å være partibundet til å markere et ideologisk, men partiuavhengig ståsted (NAL Aviskatalogen 1994). Dette viser at flest partiaviser forsvant på 1980-tallet, enten ved at partitilknytningen ble avvirket eller ved at avisene gikk inn. I samme tidsrom ble stadig flere aviser også et sentralt investeringsobjekt for kapitalsterke aktører og vi fikk en konsernifisering av avismarkedet.

I 2002 skrev medieforskerne Hans Fredrik Dahl og Henrik G. Bastiansen at omkring 1981 ”*var pressens løsrivelse fra de politiske partiene nærmest fullført*” (Bastiansen og Dahl 2002: 10). I *Norsk Mediehistorie* (2003) blir ikke påstanden gjentatt, men omtalen av partipressen er fraværende i kapitlet *Det store hamskiftet*, som dekker 1980-tallet og fremover. I omtalen over frafallet av partiaviser vises det bare til statistikk frem til 1984, og det blir understreket at nedgangen var spesielt sterk mellom 1972 og 1978. (Bastiansen og Dahl 2003: 446). Det kan virke som om boken fastholder at på begynnelsen av 1980-tallet var løsrivelsen i praksis fullført. Denne fremstillingen er imidlertid noe misvisende, da det største frafallet av partiaviser skjedde etter 1984.

Det er åpenbart at pressen fra rundt 1981 hadde en langt friere stilling i forhold til partiene enn tidligere. Om vi strekker utviklingen inn på 1990-tallet, vil pressens forhold til partiene være dramatisk endret i forhold til noen tiår tilbake. Da er det åpenbart at løsrivelsen vil kunne betraktes som fullført, selv om en betydelig del av pressen fortsatt markerte et partipolitisk ståsted frem til registreringen opphørte i 1994. For senterpressen skjer det endelige og formelle bruddet med partiet så sent som i 1996.

Disse noe ulike betraktningene rundt tidspunktet for avviklingen, kan skyldes at begrepet partipresse har blitt definert forskjellig i forholdet til graden av bindingsforhold mellom avisene og partiene. De strukturelle bindingene og partienes kontroll over innholdet i

avisene var sannsynligvis langt svakere på begynnelsen av 1980- talet enn bare ti år tidligere. Hvis vi måler graden av partienes kontroll over pressen opp mot det optimale (se NOU 2000: 15: 79), eller partipressens funksjon på det mest vulgære (se Overrein 2001: 370f), så kan kanskje pressens løsrivelse fremstå nærmest fullført på begynnelsen av 1980-tallet. Det er mulig å argumentere for at partiene på dette tidspunktet ikke hadde noen reell innflytelse over avisredaksjonene, og at det bare gjensto å avvikle de siste formelle markeringene (vedtekter, formålsparagrafer, tittelhoder o.l.) fra partipresseepoken. Men hvor selvstendig de gjenværende partiavisene var, det vet vi ennå ikke. Det mangler analyser av om det fortsatt var bindinger mellom partiene og avisene på dette tidspunktet.

Om vi betrakter partipressen som stort sett avviklet på begynnelsen av 1980- tallet, vil det være vanskelig å fange opp det som kan betraktes som partipresseepokens siste fase. Det er ikke til å komme bort fra at i hvert fall den formelle avviklingen skjøt fart i tiåret etter 1984 dersom vi ser partipresseepoken under ett. Disse betraktningene vil kunne få konsekvenser når vi skal vurdere årsakene til at partipressen ble avviklet. Vi vil for eksempel ikke være i stand til å vurdere betydningen av mediekonsernernes inntog i avismarkedet. Denne utviklingen skjøt fart fra 1985 etter Orklas første avisaksjekjøp samme år. I historien til avisen Varden omtales aviskonsernernes inntreden som avgjørende for at det ble satt fart i avviklingen av partipressen (Norby 1999: 253). I forhold til det vi tidligere har beskrevet er det gode grunner til å anta at dette var en faktor som påvirket utviklingen. Men antagelsen trenger ikke å bety at aviskonsernene, gjennom direkte beslutninger ga signaler om at partiavisene (eller partisymbolene) skulle avvikles. Markedets inntreden i en bransje har som kjent den effekten at aktørene (i vårt tilfelle redaksjonene, presseorganisasjonene, investorer og partier) forsøker å tilpasse varen (avisene) til markedets behov uten at en overordnet sentraldirigert beslutning trenger å være tatt.

Hvis de svært sammensatte prosessene rundt årsaken til at partipressens avvikling skal bli forstått, må prosessens slutt punkt settes etter det tidlige 1980-tallet. Tidsaspektet er viktig for å fange opp alle faktorene som virket mot avpartifisering. Om vi slår fast at løsrivelsen var nærmest fullbyrdet rett etter 1980, vil aviskonsernernes inntreden i avismarkedet ikke kunne regnes som en faktor som drev avpartifiseringen fremover, og den endelige avviklingen må gis andre forklaringer.

3. 4. Noen avsluttende betraktninger

For de som har fulgt partipressens utvikling vil mange av de forannevnte betraktninger være relativt kjente synspunkter rundt årsakene til at partipressen gikk i oppløsning. Flere av

perspektivene, årsaksargumentasjonene og synspunktene kan vi finne igjen i pressehistorier, forskningspublikasjoner og offentlige utvalg som har redegjort for pressens situasjon og utvikling. Men kapitlet reiser noen perspektiver og synspunkter som er satt inn i andre og nye sammenhenger, og som delvis har blitt underkommunisert eller utelatt som faktorer i forståelsen av partipressens undergang.

Dette gjelder først og fremst de mer overordnede betraktningene rundt betydningen av partipressen for fremveksten av organisasjon- og massedemokratiet, og den rollen partipressen fikk innenfor rammen av et representativt demokrati. Den *institusjonelle* trekantrelasjonen mellom avisene, partiene og staten er nå avviklet. Kapitlet argumenterer for at partipressens funksjon innenfor denne relasjonen må analyseres utover snevre partiinteresser. Partipressen fikk en funksjon i det demokratiske systemet og det vil derfor være naturlig å se på om de endringene som påvirket det demokratiske systemet også kan ha bidratt til partipressens fall.

Gjennomgangen viser at de mer strukturelle faktorene med politiske og økonomiske forhold over tid underminerte eierskapet til partiene (også det moralske eierskapet), og at avisene til slutt bare hadde den formelle avviklingen av partipresseepokens symboler igjen å avvikle. Men i hvor stor grad symbolene i sluttfasen (fra ca.1985) representerte et reelt bindingsforhold, og når epoken skal betraktes som avsluttet, er delvis uavklart. Disse symbolene hang lenge igjen, og må tas med i betraktningen om alle relasjonene og de sammensatte prosessene som til slutt avviklet partipressen, skal bli forstått. Dette gjelder for eksempel avisene som tilhørte Senterpartiet, og senterpressens særdeles sene avviklingen av forholdet til partiet. I presseforskningen er også senterpressen blitt lite omtalt, og delvis utelatt som forskningsfelt.

En siste faktor som blir reist, er NALs rolle i avpartifiseringens siste fase. Her argumenterer kapitlet for at NAL bidro til å sette det formelle punktum for partipressen, når de sluttet å spørre etter ”politisk tendens” blant sine medlemsaviser. Men NALs rolle i avpartifisering burde blitt undersøkt nærmere på et langt bredere plan enn hva denne oppgaven kan og vil gjøre.

Disse ulike synspunktene vil vi gå nærmere inn på i studien av avishistoriene (kap.4) i håp om å få frem noen trekk som kan belyse dette generelle bildet, og vi vil forfølge disse synspunktene videre i kapittel fem, gjennom å se på et spesielt tilfelle - avisen Østlendingen.

4. Omtale av årsakene til avpartifisering i norske partiavis- historier 1970 - 2004

Dette kapitlet skal beskrive og vurdere hvordan norske partiavishistorier omtaler, fortolker og forklarer avpartifiseringen av avisene.

Kapitlet bygger i utgangspunktet på 39 arbeider om norske partiavisers historie utgitt i perioden mellom 1970 og 2004. Bare et mindretall av disse gir imidlertid mulighet til slike beskrivelser og vurderinger. Dette utvalget og bakgrunnen for at mange avishistorier er eliminert, vil bli beskrevet senere i kapitlet. Norske partiavishistoriers fortolkning av avpartifiseringen kan *ikke* alene betraktes som et tilstrekkelig kildegrunnlag for å kunne gi reliable vurderinger av hva som faktisk var den eller de vesentligste faktorer som drev frem avpartifiseringen. Problemene knyttet til å eventuelt gjøre slike slutninger, er diskutert i metodekapitlet. Der redegjorde vi for den metodiske tenkning som ligger til grunn for undersøkelsen og samtidig understreket vi at metaanalysen (se kap. 2) har sine klare begrensninger forsøkt anvendt på denne undersøkelsens kilder og empiritilfang. Denne metodens systematikk vil likevel samlet sett strukturere dette arbeidets forskningsdesign. Derfor vil noe av metaanalysens tenkning til en viss grad informere denne studien, men uten å bli anvendt som redskap for tradisjonell hypotesetesting.

Det kan likevel et stykke på vei argumenteres for at granskning av disse tekstene som til sammen bygger på et omfattende empirisk materiale, sammenholdt med andre lett kontrollerbare kilder kan gi visse innsikter som overskrider det rent historiografisk beskrivende. Det er i særlig grad mulig at dette kan være tilfelle dersom avishistoriene bygger opp under at det finnes visse mønster for "sammenlignbare" aviser (for eksempel med hensyn til partitilhørighet, tidspunkt for avpartifisering, økonomisk situasjon eller markedsforhold). Dersom det skulle være tilfelle, må det diskuteres om det kan gi grunnlag for noen *tentative* slutninger om sakens realia.

En ambisiøs målsetning om å kunne konkludere substansielt om bakgrunnen for avpartifiseringen av norske aviser, ville i tillegg ha krevd studier av en lang rekke skriftlige kilder for eksempel fra ulike aviser, fra journalistklubber og -fagforeninger, fra medieorganisasjoner, fra mediekonsern og dessuten bruk av informanter. Dessuten ville dette også ha krevd en utviklet modell og en begrunnet forståelse av den relative vektleggingen av ulike forklaringselementer generelt for avisene og mer spesifikt for aviser av ulike typer, i ulike situasjoner og i ulike tidsperioder. En slik ambisjon kan derfor i realiteten bare realiseres i

forskningsprosjekter av langt større format enn denne hovedoppgaven. I denne sammenhengen er ambisjonen derfor ikke større enn å etablere et forskningsbasert bilde av hva som er vanlige, utbredte eller eventuelt dominerende/hegemoniske avpartifiseringsforståelser i norske partiavishistorier. Gitt de norske partienes udiskutabelt sterke innflytelse over norske aviser, og den viktige endringen denne innflytelsens opphør i senere tid innebærer, vil en forskningsbasert drøfting av status quo med tanke på avpartifiseringsforståelser i norske avishistorier være et lite bidrag til norsk medie(historisk) forskning. Disse vurderingene skal imidlertid først og fremst tjene til å informere denne oppgavens casestudium av avpartifiseringen av avisen Østlendingen ved å gi grunnlag for tilføring av refleksjoner og perspektiver. Til slutt er det også meningen at kapitlets oppsummeringer skal gi noen premisser for en senere diskusjon med tanke på å skissere en dynamisk modell for forklaring av avpartifiseringen av norske aviser. Dette kapitlets målsettinger er dermed utledet både ut fra direkte og selvstendige og mer indirekte og instrumentelle betraktninger.

4. 1. Organiseringen av drøftingen

Dette kapitlet er - i tillegg til innledningen - strukturert i seks underkapitler. Først kommer en generell gjennomgang av norske partiavisers omtale av partiavisperioden, av avpartifisering og av bakgrunnen for at det sentrale tekstkorpus består av 13 avishistoriske arbeider. Derneft kommer fire underkapitler som beskriver og drøfter disse arbeidernes avpartifiseringsforståelser. Først et som setter fokus på deres vurderinger av journalistenes rolle som pådrivere. Derneft et som vurderer deres fremstillinger av partisvekkelsens betydning for avpartifisering. Videre et underkapittel som setter fokus på avishistorienes vurdering av mediekapitaliserings betydning. Dette blir fulgt av et underkapittel med vurderinger av mediekonkurransen og mediemonopoliserings rolle.

En vesentlig begrunnelse for at vi har valgt denne struktureringen ligger i at den vil kunne lette realiseringen av målet om at dette kapitlet skal tilføre casestudien av avpartifiseringen av Østlendingen ideer og perspektiver. Det anses derfor som en fordel at dette kapitlets drøftinger blir strukturert tematisk på en slik måte at strukturen i gjennomgangen i størst mulig grad korresponderer med de hypotesene som skal drøftes og prøves i case-studien av avisen Østlendingen. Siden den eksisterende litteraturen i overveiende grad ikke bygger på den tradisjonelle samfunnsvitenskapens krav til formulering av problemstillinger, hypoteser m.m., har jeg i dette kapitlet valgt å omtale disse forståelsesorienteringene i litteraturen som avpartifiseringsforståelser eller ”teser” – det siste

da mer løst forstått enn det som tradisjonelt er vanlig innenfor samfunnsvitenskapene. Denne struktureringen innebærer altså at det i dette kapitlet ikke vil bli forsøkt å teste disse hypotesene.

Alternative struktureringer både kronologisk etter arbeidets utgivelsesår, kronologisk etter avisens avpartifiseringstidspunkt, etter avisens tradisjonelle partitilknytning, etter forfatterens/forfatterenes bakgrunn (mediefolk vs. forskere) og etter forfatterens/forfatterenes hovedsyn har blitt vurdert. I valget har hensynet til betydningen for casestudien av Østlendingen blitt vektlagt, sammen med hensynet til å unngå for mange unødige gjentakelser.

4. 1. 2. Avishistoriene om partiavisrollen og avpartifiseringen

Tabellen nedenfor gir en oversikt over samtlige norske partiavishistorier utgitt i tidsrommet mellom 1970 og 2004. Til sammen er det 39 partiavishistorieverker; 18 om 15 ulike arbeiderpartiaviser, ni om venstreaviser, syv om fem ulike høyreaviser, fire om to senterpartiaviser og en om NKP-avisen Friheten.

Tabell 2: Norske partiavishistorier utgitt i årene 1970-2004

Felt 1.	2	3	4	5	6	7	8	9
Adresseavisen	Journalist	H	N	1992	1994		J	N
Agder	Journalist	V	J	1997	1973		J	N
Arbeideravisa	Journalist	A	J	1974	1992		J	N
Arbeiderbladet	Forsker	A	J	1986	1992		N	J
Arbeidets Rett	Journalist	A	J	1982	1994		N	J
Asker og Bærums Budstikke (1)	Ikke oppg.	H	J	1973	1994		N	N
Asker og Bærums Budstikke (2)	Journalist	H	J	1988	1994		N	N
Asker og Bærums Budstikke (3)	Journalist	H	J	1998	1994		J	J
Bergens Tidende	Journalist	V	J	1992	1972	1972	J	J
Dagbladet	Forsker	V	J	1993	1975	1977	J	J
Dagningen	Journalist	A	J	1998	1994	1985/87	J	J
Drammens Tidende og Buskeruds Blad	Journalist	H	N	1981	1991		N	N
Eidsvolls Blad (1)	Ikke oppg.	S	N	1976	1979		N	N
Eidsvolls Blad (2)	Journalist	S	N	2001	1979	1960-tallet	J	N
Fjordabladet	Studenter	V	N	1975	1987		J	N
Fredrikstad Blad	Forsker, journalist.	H	N	1988	1977		J	N
Fredrikstad-avisa Demokraten	Journalist	A	J	1981	1994		N	J
Friheten	Journalist	K	J	1976	1991		N	N

Fædrelandsvennen (1)	Journalist	V	J	1975	1972		N	N
Fædrelandsvennen (2)	Ikke oppg.	V	J	2000	1972	1972	J	J
Glåmdalen	Journalist	A	J	1976	1994		N	J
Hamar Arbeiderblad (1)	Journalist	A	J	1975	1994		N	N
Hamar Arbeiderblad (2)	Journalist	A	J	1985	1994		N	N
Hardanger Folkeblad	Journalist	A	J	1974	1994		N	N
Helgeland Arbeiderblad	Journalist	A	J	1979	1994		N	N
Nordlands Avis	Museums- styret	V	J	1997	1972		N	N
Nordlands Framtid	Journalist	A	J	1985	1994		N	N
Nordlys (1)	Journalist	A	J	1976	1994		N	N
Nordlys (2)	Forsker (2)	A	J	2004	1994	1994	J	J
Oppland Arbeiderblad	Journalist	A	J	1999	1994	1992	J	J
Rana blad	Journalist	A	J	1992	1994		J	J
Sarpsborg Arbeiderblad	Journalist	A	J	1979	1994		N	N
Stavanger Aftenblad	Journalist	V	J	1993	1972		J	J
Sunnmørsposten	Forsker	V	J	1982	1977	1977	J	J
Telemarksavisa	Forfatter	A	J	1996	1993	1993	J	J
Tønsbergs Blad	Direktør	H	J	1970	1991		N	N
Østfold- Posten	Forsker	A	J	2001	1990		J	J
Østlendingen (2)	Forsker	S	J	2001	1994	1997	J	J
Østlendingen (1)	Journalist	S	N	1976	1994		N	N
Felt 1.	2	3	4	5	6	7	8	9

Felt 1 angir hvilken avis partiavishistorien omtaler og hvilken historieutgave det er, dersom det er flere utgivelser om samme avis (for eksempel Asker og Bærum Budstikke (2)).

Felt 2 angir forfatterens/forfatterens yrke. Tilfeller av flerforfatterskap er ikke markert dersom forfatterne har samme bakgrunn – for eksempel at alle var forskere. Klassifiseringen er gjort med bakgrunn i *yrkesbakgrunn* på utgivertidspunktet eller tidligere.

Felt 3 angir avisens tradisjonelle partitilknytning.

Felt 4 angir om utgivelsen *omtaler avisen som partiavis etter 1970* – markert med J (=ja) eller N (=nei).

Felt 5 angir arbeidets utgivelsesår.

Felt 6 angir når avisen siste gang var registrert i aviskatalogen med partitilhørighet (registreringen sluttet i 1994).

Felt 7 angir det år boken/arbeidet fastslår at avisen ble partiavhengig.

Felt 8 angir om avisen blir *omtalt som avpartifisert* – markert med J (=ja) eller N (=nei).

Felt 9 angir om avpartifiseringen er *omtalt/fortolket/vurdert* i utgivelsen – markert med J (=ja) eller N (=nei).

Parentesene (1), (2) og (3) angir at avisen har gitt ut flere avishistorier

4. 1. 3. Utvalget av avishistoriske tekster

Et lite mindretall av disse utgivelsene har retusjert virkeligheten ved å ikke omtale avisene som partiaviser. Derav følger det naturlig at de heller ikke beskriver eller vurderer avpartifiseringen. Disse avisene bringer derfor intet relevant materiale for denne studien, og de er derfor ekskludert fra denne vurderingens tekstkorpus. Et flertall av de resterende avishistorieutgivelsene omtaler avpartifiseringen som fenomen, men noen av disse betraktet fremdeles de aktuelle avisene som partiaviser på utgivelsestidspunktet. Dette gjelder utgivelsene om

Glåmdalen (1976), Fredrikstad-avisa Demokraten (1981), Arbeidets Rett (1982) og Arbeiderbladet (1986). Følgelig har de heller ikke etablert noen grunnleggende forståelse av hvorfor avisene ble avpartifisert, selv om i alle fall den seneste av disse utgivelsene kom på et tidspunkt da dette med rimelighet kunne ha blitt forventet at den presenterte en forståelse av drivkreftene for en avpartifiseringsprosess som da utvilsomt var i gang. Arbeider som omtaler avisene som avpartifisert, men uten å tematisere dette på en måte som gir grunnlag for å ta stilling til hva slags forståelse forfatterne har av bakgrunnen for eller årsakene til avpartifiseringen, er også ekskludert som del av grunnlaget for dette kapitlets vurderinger. De fleste eliminerte parti-avishistoriene er – som en vel kunne vente - tidlige utgivelser, men også arbeider publisert så sent som mot slutten av 1990-årene er med i denne kategorien.

Etter disse eliminasjonene utgjør studiens sentrale tekstgrunnlag 13 partiavishistorier med første utgivelse i 1982 (Sunnmørsposten) og siste utgivelse i 2004 (Nordlys). Et klart flertall av disse utgivelsene kom i andre halvdel av 1990-årene eller senere. Utgivelsene fortolker historien til 13 ulike aviser med ulike tradisjonelle partitilknytninger; en høyreavis, en senterpartiavis, fem venstreaviser og seks arbeiderpartiaviser. Ut fra registreringen i aviskatalogen og/eller arbeidenes egne tidfestinger av avpartifiseringen, kan en oppsummere at 8 av de 13 avisene ble avpartifisert på 1990-tallet, mens de resterende fem ble avpartifisert på 1970-tallet. Dette siste gjelder alle de fem venstreavisene. Forfatterne fordeler seg i to omtrent jevnstore grupper blant de 13 avishistoriene: mediefolk (journalister/ redaktører) og forskere, men med en liten restkategori. Interessant nok er ingen av disse forfatterne medieforskere i streng betydning. Det kan oppfattes som et uttrykk for medieforskningens sterke samtidige orientering og tilhørende tradisjonelt relativt svake historiske orientering (med noen få betydelige unntak). De fleste av arbeidene i denne kategorien er skrevet på 1990-tallet eller senere, men ingen av disse ble til på 1970-tallet. Dette kan tyde på at ulike forskningsmiljø i økende grad har blitt engasjert i denne type oppdragsforskning, og illustrerer i det minste på et helt generelt nivå – en økende vitenskapeliggjøring av det avishistoriske feltet.

4. 1. 4. Omtalen av partiavisperioden

Som vi skal se gir denne vitenskapeliggjøringen av feltet ingen garanti for at sentrale tema som avpartifisering blir analysert og drøftet. I to tilfeller der forskere har forfattet avishistorier, er avpartifisering et ikke-tema. Dette gjelder arbeidene om *Arbeiderbladet* og *Fredrikstad Blad*. I historien til Arbeiderbladet omtales riktig nok en rekke konflikter mellom redaksjonen og partiet, men den er skrevet innenfor et partiavisparadigme som ikke forholdt

seg til den avpartifiseringen som var på gang. Historien til Fredrikstad Blad (Dehli 1988) er skrevet av en lokalhistoriker som har hatt avisens redaksjonssekretær som medforfatter. I bokens første del får vi en relativ grundig beskrivelse av avisen som et Høyreorgan. Men i etterkrigstiden er det ingen omtale av partiforbindelsene samtidig som avisen ble registret som Høyreavis frem til 1977 i aviskatalogen (NAL aviskatalogen 1977, 1978). Fra da av regnet avisen seg som en uavhengig konservativ avis, men redaktøren satt som viseformann i Høyres pressebyrå, med nære forbindelser til Høyre (Dehli 1988: 259).

I bokens siste del blir det gitt et grundig innblikk i avisens persongalleri, eierforhold og avisens tekniske og markedsmessige utvikling, men vi får ingen forståelse av hvor det politiske og sosiale tyngdepunktet i avisens redaksjonelle og styremessige profil lå. Den delen er skrevet av avisens redaksjonssekretær, og det blir vist til vedtektene fra 1986 som omtaler avisens "*uavhengighet av de politiske partier*", men når og hvordan denne uavhengigheten oppstod, blir ikke omtalt (Karlsen 1998: 265). Når historien ikke omtaler avisen som partiorgan, blir naturlig nok heller ikke avviklingene av partibåndene beskrevet. Det kan virke som at avisens partipolitiske tilknytning ti år tidligere, ikke skulle omtales i avisens historie. Denne mangelen kan kanskje forstås, men neppe unnskyldes med at redaktøren, i sin omtale av boken, ikke ønsket å vektlegge "*historiske vurderinger*" (Skogstrøm 1988: 255). Dette er jo unektelig et noe paradoksalt utgangspunkt for å gi ut en avishistorie. Denne redaktøren ledet selv avisen journalistisk under partiavisepoken, og man kan få inntrykk av at han ikke ønsket omtale av avisen som partiorgan. Han understreker at redaksjonssekretæren, med sin fartstid, hadde de beste forutsetninger til "*å se utviklingen i perspektiv*" (Skogstrøm 1988: 255). Holdt opp mot ønsket om å ikke vektlegge historiske vurderinger, representerer dette en lite elegant intellektuell kortslutning. Det vesentlige poenget i denne sammenhengen må likevel være at det ville vært naturlig – dersom en ønsker "*å se utviklingen i perspektiv*", at et av disse perspektivene hadde vært forholdet til Høyre. Denne typen retusjering av historien, der en forsker (lokalhistoriker) står ansvarlig, er likevel unntaket. I de fleste tilfellene der forskere er engasjert som forfattere, blir forholdet til partiet og avpartifiseringen relativt grundig omtalt.

Av samtlige avishistorier som er med i undersøkelsen er det syv som ikke omtaler at avisen har vært et talerør eller organ for et parti, selv om avisene har blitt regnet som partiorganer etter 1970. I flere tilfeller omtales avisens politiske tilknytning bare i avisens eldre historie, ofte i forbindelse med etableringen av avisen. Arbeiderpartiavisen Nordlands Framtid blir for eksempel forsiktig omtalt som partiorgan, men arbeidet er samtidig tydelig

nok i sin skildring av avisens forhold til arbeiderbevegelsen og Arbeiderpartiet til at vi har regnet dette som partiavisomtale.

4. 1. 5. Historiene om de borgerlige avisene ”skjuler” partiavisperioden mest

De historiarbeidene som ikke omtaler avisene som partiaviser, omtaler uten unntak aviser med tradisjonell tilhørighet på den borgerlige side i det partipolitiske landskapet. Hvorfor såpass mange av historiene til aviser som har tilhørt Høyre, Venstre eller Senterpartiet ikke omtaler aviser som partiaviser, skal her ikke drøftes nærmere. Det kan naturligvis skyldes tilfeldigheter, forhold som har med forfatterens orienteringer å gjøre eller at avisene har hatt en lav partipolitisk profil. Svake relasjoner til partiet kan også i noen tilfeller ha gjort interessen for temaet mindre relevant for forfatteren. Likevel må det kunne reises kritiske innvendinger mot slike utelatelser eller usynliggjøring. Dette gjelder for eksempel *Adresseavisen 225 år* (Amdahl og Uv 1992), som i sin historie har visket ut partiavisfunksjonen. Vi vet likevel at avisen hadde bånd til Høyre også etter 1970. Hvilken forbindelse det var og hvor sterke de eventuelt var vet vi ikke, men avisen ble registrert som Høyreavis frem til 1994 i aviskatalogen. Det samme gjelder boken *Østlendingen 1901-1976* (Skjægstad 1976) som omtaler at avisen ble overtatt av Bondepartiet i 1921 (den eldre historien). At den var et markant partiorgan for Senterpartiet etter krigen er fraværende. Også denne avisen brukte partilogoen som identitetsmarkør i aviskatalogen frem til registreringen opphørte i 1994. En annen mulig forklaring på at historiene til de borgerlige avisene i mindre grad omtaler seg som partiaviser, kan være at partiavisen var et fenomen sterkt preget av sentraldirigert meningsdanning og styring. Denne tradisjonen stod langt fra en liberal medieideologi (se f.eks. Schwebs og Østbye 1999: 253ff) som trolig raskere vant innpass i Høyre og Venstre, enn i den sosialdemokratiske medietradisjonen. Dermed kan det tenkes at de som forvaltet partipressen blant de borgerlige avisene i mindre grad ønsket å vedkjenne seg at de hadde vært en del av en partipressetradisjon. De to som går lengst i å fremstille avisen som om den i nyere tid aldri har vært partiaviser er avishistoriene til *Adresseavisen* og *Fredrikstad Blad*, som begge har vært Høyreaviser. I disse tilfellene kan det argumenteres for at partitilhørigheten har blitt underkommunisert eller usynliggjort i en grad som kan rettferdiggjøre omtale av dette som nær, på eller over grensen til underslag av fakta.

Dette kan tyde på at avisene som har tilhørt Arbeiderpartiet har lettere for å omtale og erkjenne sin fortid som partiorganer i sine historier. Av de avishistoriene som grundigst har omtalt avpartifiseringen har også flertallet av avisene tilhørt Arbeiderpartiet. Dette kan kanskje forklares med at båndene til partiet (f.eks. i vedtekter) i flere aviser hang igjen til ut

på 1990-tallet og dermed ble et fenomen som måtte forklares. Eller det kan forklares med at universet av avishistorier med partitilknytning, har en klar overvekt fra Arbeiderpartiet. Men det kan også skyldes at de borgerlige avisene som regel var vanlige aksjeselskaper, tildels med majoriteten hos en familie, mens A-pressen opererte med organisasjonseierskap i ulike varianter. Dermed blir spørsmålet om partiomtale et mer sentralt tema for aviser som var eid av Arbeiderpartiet eller av organisasjoner tilknyttet partiet.

I flere av avishistoriene skildres også striden mellom partieierskapet og A-pressen da sistnevnte forsøkte å underlegge seg avisene. Noen av avishistoriene ser denne prosessen som en del av avpartifiseringen, mens andre omtaler dette som to atskilte fenomener.

4. 1. 6. Tidfestingen av avpartifiseringen

En gjennomgang av de avishistoriene som omtaler avpartifiseringen og som tidfester denne sammenholdt med NALs oversikt over partitilhørighet (aviskatalogen), viser at det finnes flere uoverensstemmelser. I noen tilfeller kan dette skyldes unøyaktigheter av mindre betydning, mens det i andre tilfeller kan tenkes å foreligge et ønske om å fremstille bruddet med partiet på et tidligere tidspunkt enn hva som var tilfelle. Det er for eksempel grunnlag for å diskutere hvorfor flere aviser stod oppført med partilogo i aviskatalogen frem til 1994, mens de i avishistoriene blir omtalt som mer eller mindre uavhengige av partiet. Dette gjelder også for flere Arbeiderpartiaviser, som for eksempel historiene til Rana Blad, Dagningen og Oppland Arbeiderblad. Dette kan kanskje forklares med at avisene så på seg selv som uavhengige partiaviser som hadde fått mer liberale vedtekter i tråd med rådende trender, men at de likevel delvis ble betraktet som talerør for partiet. I historien om Oppland Arbeiderblad blir starten for avpartifiseringen tidfestet til midten av 1980-tallet, da redaktøren sluttet å møte i styret for Oppland Arbeiderparti. Først i 1992 fjernet avisen "*organ for det Norske Arbeiderpartiet*" (Paulsberg 1999: 188) i vedtektene til avisen, men stod oppført med (A) i aviskatalogen frem til 1994. Rana Blad har en noe uklar tidfesting av når A-pressens mønstervedtekter, som signaliserte partiuavhengighet, kom på plass, men det var før 1994 (Hirsti 1992). At disse avisene fortsatte å bruke Arbeiderpartiets logo i aviskatalogen som en identitetsmarkør, kan også ha sammenheng med at Arbeiderpartiets presse ikke hadde tradisjoner med å omtale seg med organisatorisk uavhengige ideologiske merkelapper. Som eneste avis med tradisjoner som arbeiderpartiavis, begynte Arbeiderbladet å omtale seg som uavhengig sosialdemokratisk i 1994. For aviser som tradisjonelt hadde soknet til Høyre, var det for lengst etablert en tradisjon med å omtale seg som uavhengig konservativ, så mangelen

på bruk av andre og mer ideologiske symboler kan ikke forklare hvorfor disse avisene opprettholdt partimarkeringen.

Bruken av disse symbolene kan også forklares med at redaktøren eller en av hans nære medarbeidere ønsket å opprettholde tradisjonene i avishuset. Bruken av symbolene kan betraktes som strukturelle etterslep fra den gangen avisene fungerte som partiorganer, men som forsvant da NAL sluttet å registrere avisenes politisk tendens. Symbolene i aviskatalogen fikk ingen konsekvenser for avisene utad, da markeringen knapt nok ble registrert i pressemiljøene – og ventelig i enda mindre grad utenfor avishusene. For leseren fremstod avisene som om alle bånd til partiene var løsnet, men vi kan ikke vurdere hvilke relasjoner det var mellom avisen og partiet. Vi kan heller ikke si noe om disse signalene fikk konsekvenser for avisenes redaksjonelle profil uten en innholdsanalyse av avisene. I historien om avisen Østlendingen (Overrein 2001) blir for eksempel bruken av partisymbolet i aviskatalogen ikke omtalt, men det aktualiserer spørsmålet om når vi bør tidfeste bruddet med partiet. Dette gjelder også for de andre avisene som bruker partilogoen som identitetsmarkør i aviskatalogen, og berører dermed spørsmål om når sluttstreken skal settes for partipresseepoken. Dette er drøftet i kapittel 3 uten å konkludere med entydige svar.

4. 2. Avishistoriene og årsakene til partipressens avvikling.

Også noen avishistorier som fremdeles regner avisen for å være partiavis på utgivertidspunktet (*Arbeiderbladet*, *Arbeidets Rett*, *Fredrikstad Blad* og *Glåmdalen*), bringer opplysninger og vurderinger som er relevante for å forstå avpartifisering som fenomen. Derfor vil de i enkelttilfeller bli dratt inn i drøftingen, men er ikke en del av undersøkelsen. Historien til Arbeiderbladet gir for eksempel inngående opplysninger om redaksjonens konflikter med partiet, om konkurranseforhold og om opplagsutviklingen til avisen. Dette er åpenbart faktorer som påvirket avisen og som kan ha bidratt til at partigrepet løsnet.

Den dominerende delen av utvalget er historiefortellinger om aviser som har hatt tilknytning til Arbeiderpartiet og Venstre (se tabell 3. neste side). Dette er ikke overraskende da vi tidligere har sett at avishistorier til for eksempel Høyreaviser og (i to tilfeller) Senterpartiaviser i liten grad beskriver forholdet til sine partier. Den dominerende delen av bøkene er skrevet på 1990-tallet, og at det da var stor grad av samsvar mellom opplysningene fra aviskatalogen og arbeidenes egen tidfesting av avpartifiseringen. Alle avishistoriene som er med i tabelloppsettet ovenfor, forholder seg til avpartifiseringen, men på ulik måte og i ulikt omfang. For eksempel er det vesentlige forskjeller knyttet til hvordan og i hvor stor grad de har undersøkt, diskutert eller bragt inn i diskusjonen hvilke mekanismer som virket i

retning avpartifisering. I to tilfeller er tidspunktet for når avisen ble avpartifisert ikke oppgitt. Dette må ikke nødvendigvis oppfattes som en indikasjon på slett kvalitet. Det *kan* for eksempel skyldes at forfatterne ser på avpartifiseringen som en prosess som det kan være vanskelig å tidfeste et bruddpunkt innenfor.

Tabellen 3. gir en oversikt over de 13 partiavishistoriene som på ulikt vis og med ulik vektlegging tematiserer avpartifiseringen, og som dermed gir grunnlag for vurdering av avpartifiseringsforståelse.

Tabell 3: Oversikt over sentrale sider ved avishistoriene

DE 13 PARTIAVISHISTORIE I UTVALGET										
Avis og partitilhørighet	A	B	C	D	T.1	T.2	T.3	T.4	T. H	
Asker og Bærums Budstikke (3) H	Journalist	1998	1994		X		X	X	T4	
Bergens Tid. V	Journalist	1992	1972	1972		X			T2	
Dagbladet V	Forsker	1993	1975	1977	X	X			T2	
Dagningen A	Journalist	1998	1994	1985/87	X				T1	
Fædrelandsv (2)V	Ikke oppg.	2000	1972	1972		X		X	T2	
Nordlys(2) A	Forsker (2)	2004	1994	1994	X		X	X	T3	
Oppland Arbeiderblad A	Journalist	1999	1994	1992	X	X	X		T3	
Rana Blad A	Journalist	1992	1994		X	X		X	T1	
Stav. Aftenbl. V	Journalist	1993	1972		X				T1	
Sunnmørsposten V	Forsker	1982	1977	1977		X			T2	
Telemarksavisa A	Forfatter	1996	1993	1993	X		X	X	T1	
Østfold- Posten A	Forsker	2001	1990		X			X	T1	
Østlendingen(2) S	Forsker	2001	1994	1997	X	X	X	X	T3	
SUM					10	7	6	7		

Kolonne:

A: Bakgrunnen til fatteren / forfatterne

B: Utgivelses tidspunkt for boken

C: Siste gang registrert av NAL som partiavis

D: Bokens tidfesting av sluttstrek som partiavis

Sentrale avpartifiseringsforståelser som vektlegges:

T.1: Tesen om journalistene

T.2: Tesen om partisvekkelse

T.3: Tesen om kapitaliseringen

T.4: Tesen om mediekonkurranse og monopolisering

T.H: Vurdert som hovedperspektiv

I de fleste avishistoriene (10 av 13) blir journalistenes rolle oppgitt som en forklaring på at avisen ble avpartifisert. Dette har jeg vurdert til å være en hovedforklaring eller et hovedperspektiv i fem av avishistoriene. Pådrivet fra journalistene som hovedforklaring (i min egen drøfting – hypotese 1) er den mest utbredte avpartifiseringsforståelsen i disse avishistoriske arbeidene. Men det må understrekes at det kan være vanskelig å skille avishistorienes ulike perspektiver fra hverandre.

Det kan for eksempel være vanskelig å skille mellom mediekonkurransen som i betydelig grad omhandler den journalistiske profilen på den ene siden og journalistenes redaksjonelle og faglige press for å avvikle partiforbindelsene på den andre. Dette er ikke bare et problem som berører forfatterens analytiske tilnærming, men det er også virkelighetsaspekt som det åpenbart er vanskelig å undersøke. Det vil også være vanskelig å vurdere og skille journalistenes rolle i redaksjonene opp mot partibindingene på den ene siden og det at avisene fikk en mer avdempet partiprofil som et resultat av mediekonkurransen, på den andre siden. Det er også problematisk å skille beskrivelsen av kapitaliseringen av avisdrift som et resultat av økonomiske og teknologiske forhold, fra mediekonkurranse og monopolisering av avismarkedet. Derfor vil det være problematisk å trekke for sterke konklusjoner om hva disse tekstene faktisk formidler ut fra de kategoriseringene som er gjort under kategorien ”hovedperspektiv” (T.H). Dette aspektet har også vært vanskelig å arbeide inn i oversikten. Denne kategoriseringen vil i betydelig grad være skjønnsmessig, og det vil derfor være svært tvilsomt om det er grunnlag for å benytte denne til stort mer enn å gi en løselig indikasjon på hvilke forståelser som er mest utbredt blant forfatterne.

Når vi nå skal gå inn på den enkelte hypotese og se hvordan bøkene omtaler avpartifiseringen, vil dette tre tydeligere frem.

4. 3. Tesen om journalister/redaktører som sentrale pådrivere for avpartifisering

Vi har tidligere påpekt at journalistene som yrkesgruppe har spilt en sentral rolle i avviklingen av partipressen. De har vært ideologiske premissleverandører for avisenes løsrivelse fra partiene i redaksjonene og gjennom sine yrkesorganisasjoner medvirket de til å skape et vedvarende press for større uavhengighet av partiene.

I noen tilfeller førte mediefolks engasjement til åpen strid mellom redaktører og journalister om lojalitet til avisens partitilknytning. Men i de fleste tilfeller gikk prosessen mot større uavhengighet av partiet relativt stille og rolig for seg. I denne gjennomgangen vil vi konsentrere oppmerksomheten mot de avishistoriene som i sterkest grad argumenterer for at

journalistene var en hoveddrivkraft for avpartifiseringen, men vi vil også til en viss grad forholde oss til hele utvalget av avishistorier.

Forståelsen innebærer at bruddet med partiene blir sett som et resultat av at redaktører og journalister, som aktører, var de viktigste drivkreftene for bruddet med partiene. Gjennom yrkesutdanning, profesjonaliseringen av journalistikken og fremveksten av en profesjonsideologi – journalismen - ble de viktigste forutsetningene for et oppgjør med partipressen skapt. Journalismen, som var sterkt preget av et anglosaksisk nyhetsideal, vant frem i presseorganisasjonene, i redaksjonene og skapte etter hvert en annen politisk dagsorden enn hva partiene ønsket. Journalistene og redaktørene følte seg stadig friere til selv å bestemme dagsordenen, vinklingene og temaene ut fra såkalte journalistiske kriterier.²⁶ Dette ga seg spesielt utslag i en skjerpet overvåkenhet overfor kildene, som journalistene ikke måtte bli påvirket eller styrt av.²⁷ Tvert om, det var journalistene som nå skulle sette dagsordenen og de tok i bruk en rekke virkemidler og metoder for å erobre nye posisjoner i en vedvarende strid med forskjellige motparter som hadde interesser av å påvirke eller styre journalistikken. Politikere og maktpersoner fikk føle revolverintervjuet, det overrumplende intervjuet, og kommentarene utviklet seg fra å formidle bakgrunnsstoff, til å forklare hva aktuelle maktpersoner *egentlig* mente (Raaum 1999: 60f). De journalistene som ikke fulgte med på denne utviklingen kunne etter hvert (og tydelig nedsettende) bli omtalt som mikrofonstativer eller referatjournalister. Det er ikke usannsynlig at dette kan ha medvirket til å skape en disiplinering av journaliststanden innenfor den selvforståelse at journalistene skulle sette dagsordenen for samfunnsdebatten. Dermed beredte journalistene grunnen for større redaksjonell uavhengighet, noe som til slutt resulterte i brudd med partistyringen. Ved å fremstille løsrivelsen som en del av striden for en objektiv nyhetsjournalistikk, ble opinionen vunnet og avisene kunne stå frem som troverdige nyhetsformidlere uten partibindinger. Langs disse linjene kan det argumenteres for at journalistene som yrkesgruppe var den viktigste enkeltfaktor som gjorde at partibindingene ble brutt.

²⁶ Dette begrepet skal her ikke diskuteres videre, men det er åpenbart at dette i ikke ubetydelig grad også kan omtales som markedsriterier.

²⁷ Journalistenes forhold til kildene/informantene kan til en viss grad sammenlignes med forskeres forhold til kilder/informanter. Innenfor begge profesjoner er det et profesjonsideal å ikke la seg styre av kilders virkelighetsoppfatninger. Innenfor begge profesjonene er det dessuten et ideal å utøve kildekritikk. Men forskeres kildekritikknormer gir ideelt sterkere forpliktelse til undersøkelse av de forhold som anses å være vesentlig for å vurdere kildens troverdighet. Kritikere av møkkagravings- og revolverjournalistikken vil dessuten hevde at kilder i noen sammenhenger utsettes for spørsmålstillinger, intervjusekvenser og skriftlige fremstillinger som ensidig utspiller seg innenfor en mistankens hermeneutikk som forveksler kritisk distanse med gapestokkmentalitet. I slike tilfeller preges det journalistiske arbeidet av deler av kritikkidealets form, men knapt nok av dets innhold. I forskersamfunnet skal yrkesutøvelsen ideelt preges av kritisk dialog med kildene. I gapestokkjournalistikken finnes ingen virkelig dialog, fordi kilden ikke får komme til orde med sine egne fortolkninger.

Men vi har også tidligere (kap. 1) pekt på at journalistene som aktører gjennom sine presseorganisasjoner gikk forsiktig frem i starten, og at de ikke ga signaler om organisert motstand mot partibindingene. Tvert om - partiavissystemet ble akseptert, og frem til på 1970-tallet var det for eksempel få motforestillinger mot å bekle politiske maktplasseringer, for deretter å vende tilbake til journalistikken. Etter hvert som motstanden mot partibinding vokste frem, ble journalistene stoppet av aviseierne gjennom en rekke avtaler og institusjonaliserte ordninger. Både opprettelsen av stiftelser, den første hovedavtalen for journalister og redaktørplakaten vernet avisene mot forsøk på å endre avisens grunnsyn innenfra. Noe organisert opprør fra journalister som rev avisene løs fra partiene er knapt registrert, men det ble skapt et vedvarende redaksjonelt press mot partibindingene.

I et tilfelle – historien om Dagbladet, ser vi at redaktøren i 1977 gikk ut og erklærte avisen uavhengig av partiet. Dagbladet har ikke noen bestemt ”*partietikk* (...). *Vi er kort og godt Dagbladet og representerer oss selv,*” (Arve Solstad i Mjeldheim 1993: 92). Utspillet skapte ringvirkninger i pressen, og er det eneste direkte opprøret fra en redaktør (journalist) vi har registrert. Partiet protesterte, men var ikke i stand til å stoppe bruddet.

4. 3. 1. ”Harmonisk” avpartifisering – uten ”journalistoppør”?

De aller fleste avishistoriene beskriver at avpartifiseringen gikk for seg uten strid. Dette gjelder for eksempel *Oppland Arbeiderblad*, som beskriver avpartifiseringen som en prosess som gikk ”*pent og pyntelig for seg*” (Paulsberg 1999: 162f), eller som det står i historien til *Dagningen*, at overgangen til en uavhengig journalistikk gikk greit og naturlig for seg (Larsen 1998: 92). I noen tilfeller, som i historien til *Rana Blad* får vi innblikk i stridighetene med partiet, men disse var ikke større enn at forholdet mellom partiet og avisen var lite konfliktfylt fra slutten av 1980-tallet (Hirsti 1994: 117). I ett tilfelle (*Dagningen*) kan vi se at utvikling førte til strid med deler av Arbeiderpartiets tillitsmannsapparat, som krevde at avisen fortsatt skulle være talerør for partiet. Denne konflikten kom opp i 1988, og etter at avisen hadde kommet langt i å løse opp bånd til partiet. Partiets tillitsmenn nådde da heller ikke frem (Larsen 1998: 92). Dette kan tyde på at journalistene og redaktørene utgjorde en kraft som partiene på dette tidspunktet hadde begrensede muligheter til å stoppe, om de hadde ønsket det.

Et av de første signalene om løsere forbindelser til partiene var ofte at redaktørene sluttet å møte i partienes styre, og at de gikk ut av eller avstod fra å få offentlige politiske verv (Paulsberg 1999: 162). Deltagelse i politisk virksomhet i kommunene ble til slutt

uforenlig med jobben som redaktør (Hirsti 192:112). Det kan virke som om tilbaketrekning fra politiske tillitsverv skjedde fra midten av 1980-tallet i Arbeiderpartiavisene, mens det for Høyreavisene avisene trolig skjedde tidligere. I avisen *Asker og Bærum Budstikke* ble det allerede på begynnelsen 1970-tallet ført prinsipiell debatt om at de ikke ønsket at ledende Høyrepolitikere i kommunene skulle ha fremtredende tillitsverv i avisens styre, og den nye redaktøren frasa seg gjenvalg i kommunestyret. Samtidig begynte avisen å ansette journalister uten krav om partimedlemskap eller krav om at de skulle støtte avisens politiske grunnsyn (Kluge 1998: 142f). Denne utviklingen kan trolig best forklares som et resultat av en økende bevissthet rundt ønsket om redaksjonell uavhengighet, men konteksten dette skjedde i var forskjellig, og det kan tyde på at årsakene var sammensatte. I Budstikkas tilfelle ble Høyres maktmonopol i kommunen fremholdt som en årsak til at redaksjonen ønsket å verne om sin integritet. I en situasjon der vedtak i kommunestyret ble en ren formalitet, fordi partiet hadde full kontroll, måtte avisen distansere seg fra Høyre for å kunne bringe inn kritiske og opposisjonelle synspunkter. I en slik situasjon kunne avisen ikke være et rent talerør for partiet og dermed lukke offentligheten ute fra innsyn i den kommunale forvaltningen. Konflikten mellom rollen som partiorgan og utøvelsen av en kritisk journalistikk, ble trolig skjerpet der et parti satt med tilnærmet maktmonopol over lengre tid. Dette er ikke tidligere undersøkt, men kan være et element som bidrog til å forsterke avpartifiseringen.

Nesten alle avishistoriene som tematiserer løsrivelsen fra partiene, omtaler rollen til journalistene i avviklingsprosessen, og det kan virke som om en stor andel av avishistoriene har dette som hovedperspektiv når bruddet med partiene skal forklares. Men som klare aktører i kampen for å bryte partiforbindelsen, er journalistene likevel relativt lite synlige i avishistoriene, og ofte blir deres rolle beskrevet gjennom en allmenn omtale av den generelle avpartifiseringen. Enkelte redaktører kunne gå ut og markere på lederplass at avisen måtte ha en uavhengig stilling av partiet (se f.eks. Hirsti 1992: 119), men noe brudd med partiet ble ikke tatt. Vi registrerer heller ikke politiske utspill fra journalistenes yrkesorganisasjoner eller at redaksjoner markerte motstand mot partavisrollen i avishistoriene. Dette kan skyldes at yrkesorganisasjonene gikk forsiktig frem, som vi tidligere har beskrevet, eller at journalistene ikke oppfattet problemet som påtrengende. Men det kan også skyldes at det var en rekke mindre konflikter i partiavisene, som ikke blir omtalt i avishistoriene. Vi vet fra andre aviser (som ikke inngår i denne oppgavens utvalg) at det også kunne være til dels sterke konflikter rundt spørsmålet om for eksempel ansettelse og om journalistene hadde partimedlemskap (se f.eks. Ottosen 1996: 386).

I historien om Arbeiderbladet (Ap) blir for eksempel en rekke konflikter mellom partiet og redaksjonen beskrevet uten at dette tilsynelatende førte til prinsipiell debatt i redaksjonen om rollen som partiavis (se Bjørnsen 1986). Dette blir i hvert fall ikke beskrevet i avishistorien, og rollen som partiavis blir tatt for gitt uten drøfting eller problematisering. Dette kan bare til dels unnskyldes med at historien er skrevet før avisen tok bruddet med partiet. I 1986 var avpartifisering et fenomen som få som skrev pressehistorie kunne unngå å forholde seg til. I dette tilfellet må den manglende tematiseringen derfor kunne trekkes frem som et negativt moment med hensyn til kvalitetsvurdering.

Historien til avisa Dagningen (Ap) legger vekt på to forhold. Et opprør mot partiloyaliteten kom fra journalistene (som ønsket frihet og uavhengighet fra partiet for å verne om sin integritet). Samtidig førte økt profesjonalisering av yrket til at partibakgrunn etter hvert ble irrelevant for å drive journalistikk. Dette var ikke bare et opprør mot den politiske styringen, men mot alle relasjoner og bindinger som stod i veien for uavhengighet i utøvelsen av yrket (Larsen 1998: 92ff). Men avishistorien beskriver ikke noe faktisk opprør mot den politiske styringen i Dagningens redaksjon. I dette tilfellet kan det virke som at begrepet opprør i ettertidens avishistorieskriving blir brukt som en markering av avstand til en tradisjon. Dette uten å ta i betraktning at journalistene i realiteten tilpasset seg til den politiske styringen på forskjellig vis, uten noen form for opprør i begrepets mer tradisjonelle betydning.

En skarp avstandstaking til partiavistradisjonen kommer også frem i historien til Arbeiderpartiavisen Rana Blad. Der blir bruddet med partiet beskrevet som en konflikt og et valg mellom meningsblad og fri avis (Hirsti 1992: 109). Avishistorien argumenterer for at partiavisen stod i motsetning til et demokratisk samfunn, og at avisinteressene derfor til slutt måtte kolliderer med partienes interesser. Denne argumentasjonen har åpenbart noe for seg i og med at avpartifiseringen var en prosess som stred i mot partienes ønsker om politisk styring og kontroll over avisene. Men det kan være problematisk å argumentere med at partiavisene stod i motsetningsforhold til et demokratisk samfunn. Vi har tidligere vært inne på at partiavisene også har vært et sentralt element for fremveksten av massedemokratiet og at de ble et sentralt bindeledd mellom ulike sosiale grupper i samfunnet og de politiske maktinstitusjonene. Det kan virke som at forfatteren ikke ser denne siden ved partiavisene og at argumentasjonen er sterkt preget av journalistenes egen profesjonsideologi, som aldri har anerkjent det demokratiserende elementet ved partiavistradisjonen. I denne sammenhengen blir det vanskelig å forklare hvorfor Rana Blad ikke på et langt tidligere tidspunkt brøt med en slik udemokratisk tradisjon eller hvorfor redaksjonen ikke gjorde opprør for å frigjøre avisen.

Kanskje kan dette forklares med at svært få oppfattet konflikten på denne måten, og at eksistensen av partiaviser også var en del av en demokratisk tradisjon.

Etter denne relative skarpe grenseoppgangen til partiavistradisjonen, blir avpartifisering beskrevet som en prosess der redaktøren krevde større uavhengighet fra partiet både på lederplass og på partimøter. Redaktøren i Rana Blad ønsket å åpne spaltene for politiske motstandere, og i første omgang ble dette møtt med kritiske blikk fra partiet. Etter hvert ga partiet likevel opp forsøket på å styre avisen. Med innføringen av A-pressens nye mønstervedtekter regnet forfatteren avisen som avpartifisert, men den beholdte sitt ideologiske grunnsyn og forankring i arbeiderbevegelsens verdier. Forfatteren hevder videre at et vesentlig moment for en åpnere linje ovenfor motstandere, var avisens monopolstilling. Denne argumentasjonen går igjen i flere avishistorier, som hevder at avisens dominerende stilling skapte et press og et ansvar for å vise bredden i det politiske spekteret. Argumentasjonen berører journalistenes rolle fordi den viser til at det ble skapt en journalistetisk forpliktelse til å synliggjøre den lokalpolitiske bredden. Men spørsmålet er om årsaken til at monopolavisene åpnet spaltene først og fremst var journalistetiske vurderinger eller om det var andre rammebetingelser rundt avisen som styrte valget. Dette vil vi senere komme inn på.

4. 3. 2. Journalistenes rolle versus strukturelle forhold og rammevilkår

Vi har tidligere påpekt at det kan være vanskelig å skille journalistenes rolle i avpartifiseringen og de forutsetninger for avpartifisering som mer strukturelle faktorer og rammene rundt avisene definerte. Et eksempel som kan illustrere dette er avishistorien til Telemark Arbeiderblad (nå Telemarksavisa). Et redaktørskifte fikk der stor betydning for den formelle og endelige avviklingen av partibåndene, men avviklingen skjedde etter at en knallhard lokal aviskonkurranse var innledet. Avisen var på kanten av stupet da en ny redaktør fra A-pressen kom inn i 1993. Fra første stund understreket han at avisen ikke lengre måtte betrakte seg som organ for et parti. Dette dreide seg om journalistenes integritet, om troverdighet i forhold til leserne og om at politisk aktivitet var uforenlig med rollen som journalist (Tveit 1996: 129). På den måten signaliserte han de klassiske argumentene som hadde vunnet frem i journalistkretser. Men for ham, som ønsket at avisen skulle bli en storforbruker av markedsundersøkelser, var signalene fra markedet avgjørende for omleggingen. Avisen ble fortsatt oppfattet som *”litt industritung og kommunegrå”* (Tveit 1996: 129). Skulle avisen bli en vinner, måtte partiavisstemplet bort. Kort tid etter at han overtok ble avisens navn endret fra Telemark Arbeiderblad til Telemarksavisa,

partiforbindelser ble brutt og partimarkeringene ble fjernet. I vårt utvalg var også Telemarksavisa den eneste avisen, ved siden av Arbeiderbladet som strøk partimarkeringen i aviskatalogen før registreringen opphørte (1994).

I tilfellet Telemarksavisa spilte redaktøren (eller journalistene) en avgjørende rolle for at partiforbindelsen ble brutt. Men forutsetningen for at avpartifiseringen ble gjennomført var at den lokale aviskonkurransen tvang frem en mer markedsorientert avis og ingen sterk motstand fra partiorganisasjonen materialiserte seg. Argumentasjonen for bruddet med partiet var journalistenes dominerende profesjonsideologi, men det kan virke som at den vant gjennomslag etter at en hard markeds konkurranse var innledet. Redaktørskiftet var avgjørende for bruddet og før redaktørskiftet kom det ikke frem ønsker om å bryte partiforbindelsene fra redaksjonen.

Dette kan tyde på at journalistene spilte en viktig rolle som premissleverandører for avpartifiseringen, men at de mer strukturelle betingelsene og rammefaktorene rundt avisene likevel var avgjørende for når og hvordan avpartifiseringen skjedde. Et annet og tydelig eksempel på dette er avisen Nordlys, som først i 1994 tok det endelige formelle bruddet med partiet. Fra å være en markant partiavis hadde avisen gjennom flere år gradvis løsnet båndene til partiet, og stod frem som et talerør for lokale interesser og nordnorsk regionalisme (Christensen og Tjelmeland 2004: 374). Nordlys-redaktøren fra begynnelsen av 1970-tallet og utover, gestaltet en klassisk partiredaktør-rolle, men inntok etter hvert en mer selvstendig holdning til partiledelsen. Etter Arbeiderpartiets valgnederlag i 1979 krevde avisen partiledelsens avgang, og ble dermed en del av opposisjonen i partiet (Christensen og Tjelmeland 2004: 341ff). Ved redaktørskiftet i 1982 kom de første signalene om en mer uavhengig rolle i forhold til partiet. Redaktøren ønsket at den direkte partibindingen skulle erstattes med en bredere politisk formålsparagraf som tok vare på arbeiderbevegelsens verdigrunnlag, men uten å gi partipolitiske føringer (Christensen og Tjelmeland 2004: 348). Forslaget ble ikke realisert og avisens partitilhørighet ble opprettholdt, men vi fikk en dreining mot mer lokalstoff og egenprodusert partistoff og en demping av den direkte partipolitiske agitasjonen. Selv om avisen fikk mer selvstendig forhold til partiledelsen, var det først på 1990-tallet at det partiagiterende stoffet forsvant fra avisens spalter (Christensen og Tjelmeland 2004: 349).

Under avpartifiseringen på 1980-tallet gikk utviklingen i retning felles forståelse mellom redaktøren og journalistene i avisen (Christensen og Tjelmeland 2004: 388). Denne utviklingen var i tråd med tanken om at journalistene (og redaktørene) drev frem avpartifiseringen, og det er fullt mulig å tenke seg at avpartifiseringen utviklet seg i dynamikken

mellom redaksjonen og den daglige ledelsen av avisen. Frem mot 1990-tallet ble avisen drevet inn i en markedskamp om eierskapet i avisen. Konflikten stod mellom A-pressen og det lokale partieierskapet, der Arbeiderpartiets fylkeslag i Troms hadde den største aksjeposten. I motsetning til flere andre Arbeiderpartiaviser, hadde det lokale partieierskapet forvaltet sine interesser slik at A-pressen ikke hadde aksjemajoritet i Nordlys. I denne situasjonen arbeidet redaksjonen aktivt for at det lokale partieierskapet skulle beholde makten i avisen og motarbeidet dermed *ikke* avisens rolle som partiorgan. Det lokale partieierskapet stod i veien for at avisen skulle bli innlemmet i A-pressekonsernet, noe som ville bety brudd med det nordnorske eierskapet (Christensen og Tjelmeland 2004: 437ff).

Det lokale partieierskapet hadde likevel ikke utøvd noen vesentlig rolle i forhold til avisens drift og profil. Tvert i mot, avisen hadde i en rekke saker motarbeidet partiledelsen, og det lokale partieierskapet valgte til slutt å selge avisen til A-pressen fordi de ikke så seg tjent med avisens politiske innhold og redaksjonelle linje. Bak forslaget lå også tanken om at Nordlys opposisjonelle rolle i forhold til partiledelsen sentralt, ville bli temmet når A-pressen fikk full kontroll over avisen (Christensen og Tjelmeland 2004: 373). Samtidig kunne Troms Arbeiderparti og partiorganisasjonene lokalt realisere en betydelig sum kapital til partiarbeid.

Denne historien viser at journalistene (og redaktørene) har spilt en viktig rolle i avpartifiseringen, men at det var forhold utenfor redaksjonen som til slutt ble avgjørende for at avisen ble avpartifisert. I avpartifiseringens siste fase støttet journalistene i Nordlys at det lokale partieierskapet ble opprettholdt, og de sluttet å motarbeide at Arbeiderpartiet fikk økonomisk valgkampstøtte fra avisen (Christensen og Tjelmeland 2004: 440). På den måten ble de langt fra noen drivkraft for å fjerne de siste restene partikontroll over avisen. Dette var åpenbart taktisk betinget, men viste at journalistenes presumptivt prinsipielle holdninger til partiaviser – iallfall ikke i dette tilfellet – var spesielt prinsipielle. Motstanden mot partiaviser ble skjøvet i bakgrunnen, og markedsmessige forhold avgjorde saken til slutt.

4. 3. 3. Ideologiske premissleverandører - men mindre viktige for partiløsrivelsen?

Journalistenes og redaktørenes rolle som ideologiske premissleverandører er utvilsomt av stor betydning. Men svært mange av de avishistoriske arbeidene presenterer empiri som bygger opp under en antakelse om at selve bruddet med partiene skjedde som en refleks av strukturelle forhold rundt avisen og at dette var et topp-styrt fenomen. Om vi ser bort fra Dagbladet, der redaktøren tok en direkte konfrontasjon med partiet, har vi ikke registrert motstand fra journalistene av en slik betydning at de fikk avgjørende innvirkninger for

avviklingen av partiforbindelsen til en avis. De måtte forholde seg til eierskapets holdninger, tempo og de strukturelle betingelsene som ofte styrte selve avviklingsprosessen. I Nordlys tilfelle gikk journalistene inn og støttet det lokale partipolitiske eierskapet både økonomisk og politisk og var ingen kraft for å fjerne de siste restene av partisymboler. På den måten tilpasset journalistene seg en utvikling som ble styrt av en rekke forhold utenfor redaksjonene. Dette kan forklares med at de som ansatte var bundet opp av en rekke institusjonelle føringer (hovedavtale og redaktørplakaten) som gjorde det vanskelig å endre avisenes politiske grunnorientering innenfra. Redaktørene og journalistene motsatte seg de verste vulgære uttrykkene for partipressen, og avisenes direkte partipolitiske agitasjon ble etter hvert dempet. Men bruddet med partiene kan det virke som journalistene hadde mindre innvirkning på. Gjennomgangen av avishistoriene aktualiserer derfor et kritisk søkelys på den hovedoppfatningen av årsaksforholdene bak avpartifiseringen som er mest utbredt både i disse avishistoriene og som populæroppfatning. En slik antagelse blir også styrket ved at vi ikke har registrert en eneste uttalelse fra journalistenes yrkesorganisasjoner som på prinsipielt grunnlag uttaler seg mot avisenes rolle som partiorganer. Det ble ført motstand mot og det gikk ut oppfordringer om å avholde seg fra partipolitisk engasjement (Ottosen 1996: 387), men organisert motstand eller uttalelser mot partipressen er ikke registrert. Det betydelige innslaget av vurderinger om at avpartifiseringen skjedde i rolige og harmoniske former, kan tilsynelatende også bestyrke en slik tentativ slutning. Men vektlegging av dette siste momentet går det på den andre siden an å problematisere ut fra den allment kjente tendensen til at fremstillinger av historiske prosesser og utviklingslinjer som er avsluttet med tydelig ”resultat” i en del sammenhenger har en tendens til å tegne en tilnærmet ”lineær” utviklingslinje frem mot det kjente sluttresultatet. På det viset kan utviklingen og prosessen fremstå som mer harmonisk enn det i virkeligheten kan være empirisk grunnlag for å hevde.

4. 4. Tesen om partisvekkelse som sentral årsak til avpartifisering

Partisvekkelsesforståelsen er en antagelse om at svekkelsen av partiene som støtteapparat for eierskap i avisene, og svekkelsen av folks partiidentitet, gjorde det mulig eller ønskelig for avisene å bryte med partiene. Denne forståelsen innebærer at svekkelsen av partiidentiteten og partiene var en forutsetning for at en mer uavhengig journalistikk gradvis kunne vinne innpass i avisene og at andre aktører enn partiene til slutt fikk dominans over pressen.

I partipressens velmaktsdager var avisene en integrert del av partienes sosiale og politiske liv, og partiapparatets kanskje viktigste funksjon for avisdriften var å fremskaffe

økonomiske midler (Høyer 1982: 185). På denne måten ble avisene opprettholdt, kontrollert og holdt økonomisk i live av partiene. Men i løpet av etterkrigstiden ble partienes betydning som politiske institusjoner betydelig svekket. Partiene utgjorde ikke lengre det eneste og faste holdepunktet for borgernes politiske vurderinger, og deres betydning som kulturelle og sosiale institusjoner forsvant. Politisk atferd gikk fra å ha relativt faste holdepunkter til å bli mer saksorientert og tidsbestemt, og velgernes lojalitet til partiene gikk mot oppløsning. I tid faller denne prosessen sammen med partiavissystemets sammenbrudd på 1980- og 1990-tallet, men årsakssammenhengene er ikke klarlagt i detalj. Vi har tidligere vært inne på at det kan være vanskelig å skille mellom hva som var årsak og hva som var virkning i forholdet mellom partisvekkelse og partipressens oppløsning (se kap.3).

Men det vil også være problematisk å analysere partisvekkelsens betydning isolert fra de faktorene som endret det *relative* styrkeforholdet mellom avisene og partiene. Allerede fra slutten av 1950-tallet fikk vi en økende kapitalisering av pressen. De markedsledende avisene hadde store annonseinntekter, og kunne investere betydelige summer i produktutvikling, økt sidetall og ny teknologi (Høyer 1995: 262). Skulle de mindre partiavisene henge med, måtte de fornye seg både teknologisk og produktmessig, noe som krevde økonomiske investeringer som utfordret og etter hvert overskred partienes økonomiske smertegrenser. De aviser som overlevde i konkurransen utviklet seg til å bli selvstendige forretningsmessige foretak og dermed økonomisk uavhengig av partiene. Innføringen av den statlige pressestøtten var ment å skulle kompensere for det ujevne konkurranseforholdet og å opprettholde et differensiert partipolitisk avismarked. Men den uttilsiktede virkningen av pressestøtten var at de svakere avisene etter hvert også ble mer økonomiske selvstendige i forhold til partiene. Dette betyr ikke at avisene nødvendigvis brøt med sine partier, men utviklingen endret det relative styrkeforholdet mellom partiene og avisene og svekket partiorganisasjonens betydning for avisdriften. Avisene var ikke lengre økonomisk avhengig av partiene og kunne, om de politiske forholdene lå til rette, bryte med partiene.

Det er ikke tidligere undersøkt systematisk, men økonomisk uavhengighet kan ha vært et vesentlig element for at for eksempel monopolavisene etter hvert kunne dempe partiprofilen og bryte med sine partier. Disse avisene var økonomisk uavhengig både av partiene og av pressestøtten. Bruddene fikk trolig ingen økonomiske konsekvenser for avisdriften, fordi avisene da var selvstendige økonomiske foretak. Partisvekkelsens betydning for avpartifiseringen kan derfor ikke analyseres uten å ta i betraktning at kapitalisering av avisdriften medførte at det relative styrkeforholdet mellom partiene og avisene ble endret til fordel for avisene.

Likevel kan det være grunn til å stille spørsmål om vi fortsatt ville hatt en betydelig andel partiaviser, om ikke partiene og partiidentifikasjonen generelt var blitt svekket. Kontrafaktisk kan det for eksempel tenkes at aviser av markedsmessige grunner ville vært tjent med en tydelig partiprofil, hvis partiidentiteten ikke var blitt svekket. Men den forretningsmessige og mediefaglige utviklingen ville partiene fått store problemer med å følge opp. Kapitaliseringen av avisdriften var av et slikt omfang at partiene, uansett svekkelse, trolig ikke ville vært i stand til å styre utviklingen.

4. 4. 1. Partiorganisasjonen er lite synlig

Et gjennomgående trekk ved nesten alle avishistoriene er at partiorganisasjonenes rolle både i forhold til oppbyggingen av partipressen og for utviklingen av den er lite synlig. I flere avishistorier beskrives partiet som grunnlegger av avisen, men vi får i mindre grad innblikk i hvordan forholdet mellom partiet og redaksjonene utviklet seg. At redaktørene i avisene etter hvert trakk seg fra politiske tillitsverv blir beskrevet, men avishistoriene går ikke inn og undersøker ytringer og forhold i partiorganisasjonene, som kan ha hatt betydning for avisen. Dette gjelder også det grundige og omfangsrike arbeidet om avisen Nordlys. Her ser det ikke ut til at kilder som berører partiorganisasjonen lokalt har blitt systematisk undersøkt.

I mange tilfeller kan slike mangler skyldes at lokalpartiet ikke var en sentral aktør i forvaltningen og utviklingen av partiforbindelsene, eller at partiets synspunkter kom frem gjennom representanter i avisstyrene. Skal en tro mange av partiavishistoriene kan det virke som at forholdet mellom avisen og partiet knapt nok var et partianliggende, og det kan se ut til at saken i liten grad ble drøftet i partiorganisasjonen. I andre tilfeller fremtrer partiet tydeligere. I avisen Dagningen kom det for eksempel reaksjoner og protester fra partiorganisasjonen da de fikk se konsekvensene av utviklingen (Larsen 1998: 92). I avisen Østlendingen måtte redaktøren reise rundt i partiorganisasjonen å forsvare at avisens partiforbindelser i vedtektene ble brutt (Overrein 2001: 281). Men heller ikke i dette tilfellet kan vi se at partiorganisasjonen reagerte mot omleggingen, og vi har heller ikke funnet noe som tilsier at styret i partiet drøftet saken. Dette kan imidlertid ha sammenheng med at partiet forvaltet sitt eierskap mer i kraft av enkeltmedlemmer som hadde eierandeler heller enn gjennom et organisatorisk partieierskap.

Til en viss grad kan denne tilsynelatende mangelen på partidiskusjoner virke merkelig så lenge avisen ble oppfattet som partiets moralske eiendom (og i noen tilfeller også juridiske og økonomiske eiendom), som de nå var i ferd med å miste. Sannsynligvis gir avishistoriene

begrenset innblikk i de uformelle diskusjonene i partiorganisasjonen. Men i noen grad kan dette mønsteret likevel indikere eller i all fall sannsynliggjøre at en videre undersøkelse av partienes rolle bør undersøke om partiene i mange tilfeller eller kanskje til og med bortimot generelt var passive.

4. 4. 2. Venstreavisene

Av de 13 avishistoriene i utvalget er det fire avishistorier som kan sies å ha partisvekkelse som hovedårsak til bruddet, og samtlige er tidligere Venstreaviser. Dette gjelder historiene til *Bergens Tidende*, *Dagbladet*, *Fædrelandsvennen* og *Sunnmørsposten*, som alle beskriver at avisen brøt forbindelsene etter at Venstre ble splittet og marginalisert som parti. Men bruddet med partiet kan også forklares rent politisk. Avisene som brøt med Venstre inntok i all hovedsak et ja-standpunkt til EF-spørsmålet, mens Venstre ente på et nei til EF med påfølgende splittelse av partiet.

Venstreavisen Stavanger Aftenblad brøt partiforbindelsene i 1972, men omtaler ikke partisplittelsen som årsak i sin avishistorie. I *Fædrelandsvennen*'s historie blir avpartifiseringen beskrevet som en følge av at opplaget vokste og det ble nødvendig "*å markere en friere politisk linje*" (*Fædrelandsvennen* 2000: 17). Avishistorien berører dermed hypotesen om at markedet- og konkurranseforhold også var et element for at partiforbindelsene ble dempet.

Blant disse avisene er det noen sterke regionsaviser og en riksavis som tradisjonelt har hatt god økonomi, og svake bindingsforhold til partiet, i alle fall i etterkrigstiden. I historien om *Bergens Tidende* blir det for eksempel slått fast at avisen aldri var en del av partiets indre liv og at partiet ikke hadde noen organisatorisk innflytelse over avisen (Eriksen m.fl. 1992: 100). En slik omtale ville det trolig vært vanskelig å gi en av Arbeiderpartiets aviser. Historien til *Fædrelandsvennen* omtaler avisen som et solid Venstreorgan, men ikke avhengig av partiet (*Fædrelandsvennen* 2000: 17). Tradisjonelt hadde partipressen vært et foretak som kostet penger, men i *Dagbladets* tilfelle var det avisen som ytet støtte til partiet og ikke omvendt (Høyer 1993: 34). Det kan virke som at alle disse avisene har hatt en langt friere stilling enn tilfellet var for Høyre og Arbeiderpartiets aviser. Trolig kan dette forklares ideologisk, ut i fra at Venstre tradisjonelt har representert liberale verdier, som ble overført på pressedrift. I 1950 slo Venstres landsmøte fast at "*Venstre har en fri presse (...) bare avisens redaktør er ansvarlig for avisens standpunkt*" (Høyer 1993: 36). Dette var ikke vanlig for 1950-tallets partiaviser.

Men den frie stillingen kan også kanskje forklares med avisenes styrkeposisjon i markedet. Mange Venstreaviser hadde opparbeidet seg en sterk selvstendig økonomi og en opplagsmessig basis som ga muligheter til betydelige annonseinntekter. Svekkelsen av partiet Venstre i etterkrigstiden medførte trolig få (om noen) konsekvenser for driften av partiets aviser. Derfor kunne avisene bryte med partiet, når de politiske forholdene lå til rette, uten at det fikk konsekvenser for driften og med minimale politiske konsekvenser. Og som vi kjenner til, brøt fleste Venstreaviser med partiet fra 1972 og utover, uten at partiet var i stand til å gripe inn, om de hadde ønsket det.

4. 4. 3. Arbeiderpartiavisene og A-pressen

Historiearbeidene om to tidligere Arbeiderpartiaviser - Rana Blad og Oppland Arbeiderblad, berører partisvekkelse i sine avishistorier. I historiene til Oppland Arbeiderblad blir ikke partisvekkelse direkte koblet til avpartifiseringen, men ut i fra fremstillingen kan det argumenteres for at lokalpartiets manglende organisatoriske og økonomiske styrke fikk betydning for avpartifiseringen. Svekkelsen av lokalpartiet eller mangelen på muligheter til å fremskaffe kapital førte over tid til at Norsk Arbeiderpresse ble den dominerende eieren og lokalpartiet ble fratatt eierskapet. Når A-pressen som konsern tok opp kampen om avismarkedet, var en av strategiene å dempe partitilknytningen til sine aviser gjennom konsernets mønstervedtekter. Men så sent som i 1989 hevdet disponent Alf Hildrum at det ikke var aktuelt å endre henvisningen til Arbeiderpartiet i mønstervedtektene (Christensen og Tjelmeland 2004: 368). Avpartifiseringen i Oppland Arbeiderblad var da i gang, men siste rest av partibindinger ble ikke fjernet før A-pressen hadde tatt over avisen. Da var også konsernets strategi å fjerne partibindingene i sine aviser.

Dette kan bety at A-pressen kan ha spilt en aktiv rolle for å avpartifisere sine aviser, noe som absolutt bør undersøkes i fremtidig avishistorisk forskning. Men fremstillingen forsterker antagelsen om at partisvekkelse ikke kan sees isolert fra endringen av det relative styrkeforholdet mellom partiene og avisene. Partiene var ikke i stand til å stille opp når avisdriften ble kapitalisert.

I Rana Blads historie blir avpartifiseringen satt direkte i forbindelse med at partiet ble svekket. Etter at Rana Arbeiderparti mistet flertallet i kommunestyret i 1987, gikk redaktøren ut og hevdet at partiet hadde sittet i en suveren maktposisjon i for lang tid. Dette hadde skapt uengasjerte og passive representanter, den kommunale forvaltningen var blitt oversett og han la skylden for valgnederlaget på partiet. Rett etter gikk han ut og hevdet at avisen ikke skulle

ha ”lojalitet overfor noe apparat, enkeltmennesker eller grupper” (Hirsti 1992: 119), men være maktpolitisk uavhengig. Denne fremstillingen berører journalisten og redaktørenes rolle i avpartifiseringen, men det er av interesse at markering av en mer selvstendig linje på lederplass skjer etter at partiet hadde gått på et valgnederlag.

I liten grad går partihistoriene inn på betydningen av at folks partiidentitet ble svekket som årsak til at den partipolitiske retorikken ble dempet. Men noen refleksjoner blir gjort. Historiefortellingen om Arbeidets Rett hevder at folk holdt ikke lenger en avis ut fra politisk grunnsyn, og at avisen derfor ikke hadde ”råd til å være interesseorgan for bestemte grupper” (Bækken 1982: 83). I Dagningens historie blir dette fenomenet beskrevet som det første signalet om at avisen burde få en friere politisk stilling. Abonnementssjefen hadde i 1977 undersøkt og funnet ut at folk i stadig mindre grad kjøpte aviser ut i fra politiske meninger (Larsen 1998: 90). Denne type undersøkelser av lesermarkedet ble foretatt mer systematisk i de fleste aviser. For avisen Nordlys ble det 1978 undersøkt om leserne oppfattet avisen som et politisk organ, og et klart flertall svarte at de først og fremst så på den som et informasjonsorgan (Christensen og Tjelmeland 2004: 394). Denne undersøkelsen var rettet mot hvordan leserne så på avisen, men ledelsen av avisen var åpenbart klar over at det ikke lengre var den partipolitiske profilen som var det salgsfremmende ved avisen.

4. 4. 4. Partisvekkelsesforståelsen – en oppsummering

Denne gjennomgangen viser at mange av avishistoriene vurderer partienes *direkte* rolle i forhold til avviklingen av avisenes partiforbindelse til å begrenset betydning. Avishistoriene til for eksempel Nordlys, Budstikka, Oppland Arbeiderblad, Dagningen, Østlendingen og Dagbladet har en relativt grundig omtale av forholdet til partiet. I noen få tilfeller er partiene direkte synlig i avviklingsprosessen, men i de fleste tilfellene blir avviklingen vurdert av historieforfatterne uten at synlige reaksjoner fra partiet blir beskrevet eller vektlagt. Også her er det naturligvis problematisk å slutte fra arbeidenes innhold til virkeligheten i de enkelte avisene, og naturligvis enda verre å kunne ekstrahere noen generelle oppsummeringer av partienes og partisvekkelsens betydning for avpartifisering. Det nokså gjennomgående fraværet av eksempler på synlige eller dokumenterte partiroller i avpartifiseringsprosessen kan fortolkes i ulike retninger – alle heftet med betydelig usikkerhet. *Dersom* avishistorieforfatternes empiriutvalg, fremstillinger og fortolkninger er noenlunde faglig og metodisk forsvarlige eller noenlunde etterrettelige og reliable, aktualiserer de slik jeg ser det følgende arbeidshypotese for videre forskning: At partienes svekkelse har hatt betydning for

hvordan og når avviklingen skjedde, men at de hadde begrenset innflytelse på om avisen skulle avvikle partiforbindelsene.

Det som taler for dette er at det ser ut til at få konflikter oppstod. Der skjedde ble de raskt løst til fordel for avisens selvstendighet. Prosessen synes ofte å ha vært toppstyrt og i begrenset grad var partiorganisasjonen en del av prosessen. Det kan heller ikke avleses at partienes styrer deltok i prosessen, men dette kan skyldes at avishistoriene i mindre grad har bragt frem materiale som kunne belyst partiets indre behandling av saken.

For de mange Venstreavisene ble splittelsen i EF-spørsmålet og marginaliseringen av partiet beskrevet som den utløsende årsaken til at partibindingene ble brutt. Men trolig hadde venstreavisene en relativt sterk uavhengig posisjon allerede før bruddet, både på grunn av Venstres liberale ideologi og på grunn av Venstreavisenes selvstendige økonomi. Avishistoriene deres viser at de var mindre avhengig av partiet både organisatorisk og politisk enn hva som for eksempel var tilfellet for en rekke Arbeiderpartiaviser.

Allerede på 1950-tallet ble det påvist at partiidentitetens betydning for å holde en avis hadde klare begrensninger (Se Rokkan 1970). Avisledelsene visste at det ikke var de politiske meningene som solgte avisen. Når de partipolitiske forbindelsene og den politiske profilene likevel ble opprettholdt, skyldtes dette avisenes formålsparagrafer, redaktørenes politiske holdninger og sammensetningen av redaksjonene og styrene i avisene. Disse institusjonelle rammene ble kontrollert og opprettholdt gjennom forbindelser til partiet både lokalt, sentralt og gjennom partienes presseorganisasjoner. Etter hvert som partiene og folks partiidentitet ble svekket, ble disse institusjonelle rammene satt under press. Dette kan trolig ikke sees isolert fra den økende kapitaliseringen av pressen som endret det relative styrkeforholdet mellom partiene og avisen, i retning mer selvstendighet for avisene. Partisvekkelsestenen må derfor sees i forhold til om partiene hadde muligheter til å styre og kontrollere avisene, hvis partiene ikke hadde blitt svekket. I den grad avishistoriene går inn på slike problemstillinger, ser de ut til å vurdere situasjonen slik at partiene fikk problemer med å stille opp med kapital og mediefaglig kompetanse.

Dersom en tentativ hovedoppsummering skal ekstraheres ut fra avishistorienes drøftinger av dette forholdet, måtte det i tilfelle være at hypotesen om partisvekkelse har en begrenset forklaringskraft for å forstå hvorfor avisene kappet båndene til partiene. Derimot kan partisvekkelse i noen tilfeller, og kanskje særlig når det gjelder venstrepressen, være en viktig forklarende faktor for at og når avpartifiseringen ble gjennomført.

4. 5. Kapitaliseringsforståelsen av avpartifisering

Den teknologiske og økonomiske utviklingen krevde store kapitalinvesteringer for at avisene skulle kunne overleve i et mediemarked med økende konkurranse. Omfanget av avisdriften både økonomisk, teknologisk og mediefaglig ble for stor til at partiene kunne stille opp og stå som garantister for videre avisdrift. Denne tesen setter fokus på at avisene etter hvert blir et selvstendig kapitalintensivt foretak, økonomisk uavhengig av partiene. Det satte dem i stand til å bryte med partiene, om dette var ønskelig. Fra slutten av 1950-tallet fikk vi en utvikling der avisøkonomien i stadig større grad blir avhengig av inntekter fra annonsemarkedet. Annonssørene ønsket å annonsere i de aviser som hadde den største leserkretsen og annonseinntektene ble dermed skjevt fordelt til fordel for de større avisene. Disse avisene greide i større grad enn de mindre avisene de økonomiske utfordringene med å innføre ny teknologi, men samtidig ble avisdriften mer kapitalintensiv og dermed mer sårbar. De store avisene ble avhengig av økonomiske inntekter og et lesermarked som gikk utover det tradisjonelle partipolitiske nedslagsfeltet. Dette lesermarkedet kunne ikke partiene, i form av lojale velgere og dermed lesere, fremskaffe. For de store avisene fremstod partiloyalitet som en økonomisk risiko som måtte kompenseres med større bredde i den journalistiske profilen.

4. 5. 1. Søkelys på noen A-presseaviser

I svært få tilfeller argumenterer avishistoriene direkte med at avisdriften ble så kapitalintensiv at partiene ikke lenger var i stand til å sikre driften. Men ut fra omtale av de økonomiske forholdene er det mulig i noen tilfeller å slutte at forfatterne resonnerer langs slike tankebaner. Vi har registrert fem avishistorier, der kapitaliseringen av avisdriften kan bli sett på som en faktor for avpartifisering, og det kan argumenteres for at tre avishistorier ser ut til å ha dette som et sentralt perspektiv. Dette gjelder historiene om avisene Nordlys, Østlendingen og Oppland Arbeiderblad, men det er grunn til å understreke at avishistoriearbeidene ikke gir noen entydig og klare svar, prosessen var for sammensatt

En avis som tidlig fikk merke virkningen av den økende kapitaliseringen, er Oppland Arbeiderblad. Det var de lokale parti- og fagforeningene som opprinnelig eide avisen, men allerede midt på 1950-tallet mistet de sitt rene flertall i selskapet. Arbeiderpressen hadde i vanskelige perioder trådt støttende til, og innskuddene ble omregnet til andeler i selskapet. På 1960-tallet var det lokale og politiske eierskapet, gjennom parti og fagbevegelse i Oppland, redusert til under en tredel (Paulsberg 1999: 163f). Forfatteren drøfter ikke årsaken til at partiet lokalt mistet flertallet i selskapet, men det er ikke urimelig å tenke seg at partiet fikk

problemer med å møte avisens økende kapitalbehov. At Norsk Arbeiderpresse sikret seg eiermajoritet ble ikke sett på som noe trussel da man antok at beslutningen om driften og redaksjonelt innhold måtte treffes lokalt. Men utviklingen skulle senere få dramatiske konsekvenser for avisen da Norsk Arbeiderpresse utviklet fra et servicekontor til å bli et mediekonsern i skarp konkurranse om det nasjonale avismarkedet på 1980-tallet.

På generalforsamlingen i 1990 tvang A-pressen, med sin aksjemajoritet, gjennom forslaget om å innlemme avisen i konsernet. Da store midler senere ble overført til en konsernkonto, utløste det sterke reaksjoner blant de ansatte og ble innledningen til en langvarig og åpen strid mellom konsernledelsen i Oslo og datterbedriften på Gjøvik. Oppland Arbeiderblad stod meget sterkt økonomisk og leverte mellom 1990 og 1996 et bokført konsernbidrag på 67,8 millioner og netto konsernbidrag på 38,4 millioner (Paulsberg 1999: 168). Dette var summer som tidligere hadde blitt forvaltet av avisens styre og det lokale politiske eierskapet, selv om A-pressen satt med den største eierandelen. Da A-pressen sikret seg full kontroll over avisen var avpartifiseringen kommet langt, men den endelige avviklingen skjedde etter at konsernet hadde tatt over avisen. I kapitlet "Den første uten partibok" beskriver avishistorien at det var uproblematisk å ansette en redaktør uten partibok i 1994, *"...særlig fordi avisa siden 1992 ikke lenger er organ for det Norske Arbeiderpartiet."* (Paulsberg 1999: 188). Fra da av fikk avisen nye vedtekter som slo fast at avisen skulle drive *"saklig og uavhengig journalistikk, forankret i arbeiderbevegelsens ideer om frihet, demokrati og likeverd"* (Paulsberg 1999: 162). Dette var i tråd med Norsk Arbeiderpresses tanker, og senere A-presse konsernet, som ikke lengre signaliserte tilknytning til Arbeiderpartiet. Utviklingen hadde foregått over flere år, men perioden fra 1989 til 1999 under oppbyggingen av konsernet var særlig avgjørende (udatert rapport fra A-presse hentet 29.03.05 fra <http://www.nored.no/redaktoransvar/apressen.html>)

Disse vedtektsendringene fikk trolig bred oppslutning, og endringene ble sett på som sluttstreken for en lang avpartifiseringsprosses i avisen og tatt godt i mot av journalistene i redaksjonen. Men det er også mulig å se vedtektsendringene som en del av A-pressens strategi for å frariste det lokalepolitiske eierskapet siste rest av innflytelse. Tradisjonelt var det lokalpartiet som hadde forvaltet partieierskapet. Den lokale forvaltningsrollen kom til syne gjennom partiets styrerepresentasjon i avisen, valg av redaktør²⁸ og ved at flere i redaksjonen var tilknyttet partiet. Partiets lokale innflytelse strakte seg også utover avisens redaksjon og de formelle organene. Partiet hadde skapt en dugnadsånd utenfor redaksjonen, som var langt

²⁸ På 1970-tallet måtte redaktørene godkjennes av Arbeiderpartiets sentralstyre (Simensen 1999: 32).

viktigere for avisen enn for eksempel behovet for en ny presse etter krigen (Paulsberg 1999: 20ff). I engasjementet for avisen kunne det oppstå strid mellom partimedlemmer som mobiliserte fagforeninger og ulike grupper tilknyttet arbeiderbevegelsen i Oppland. Flere av partiets frontfigurer ble betraktet som lokale maktglade pumper som ville ha innflytelse i avisen (Paulsberg 1999: 94). Dette understreker at partiavisrollen innebar mer enn en forpliktelse til å markedsføre en politisk profil utad. Avisen var en del av partiets organisatoriske arbeid, sosiale og politiske engasjement – og var en størrelse som medlemmene og partiets tillitsvalgte aktivt forholdt seg til. Når tilknytningen til Arbeiderpartiet etter hvert forsvant, ble også den siste rest av innflytelsen fra det lokalpolitiske eierskapet kappet bort. På dette tidspunktet var det tidligere aktive partiengasjementet i stor grad borte, men den formelle tilknytningen ble fortsatt opprettholdt. De nye vedtektene signaliserte identifikasjon med arbeiderbevegelsens verdigrunnlag, men dette ga ikke lokalpartiet rett til å øve innflytelse, utover det som lå i deres eventuelle eierandeler i avisen. Den organisatoriske og redaksjonelle innflytelse ble redusert til å stå i forhold til hva man kunne stille opp med av eierandeler og kapital. Dette viser at kapitalisering av avismarkedet tidlig fikk innvirkning på det lokale politiske eierskapet og ble avgjørende for at A-pressen fikk full kontroll over avisen. Fenomenet kan betraktes som en faktor for at avisen ble avvirket som partiorgan. Opp mot et slikt perspektiv kan det argumenteres med at avpartifiseringen i realiteten var sluttført før A-pressen fikk full kontroll over avisen og at dette var to uavhengige prosesser. Men i forhold til andre arbeiderpartiaviser er det blitt argumentert med at et lokalt politisk eierskap sterkere forsvarte avisens rolle som partiavis og tenkte "... mindre økonomisk enn de sentrale eierene" (Simensen 1999: 44) i A-pressen. Vi har tidligere sett at Halden Arbeiderblad så sent som i 1998 fortsatt regnet seg som et partiorgan og at "... det er påfallende at en av de to avisene innen A-pressen hvor det er lokalt majoritetseierskap, fortsatt definerer seg som organ for Arbeiderpartiet" (Simensen 1999: 68). Den andre avisen var Hamar Arbeiderblad som også avvirket partiforbindelsene sent (1998). Alle de andre avisene i konsernet hadde da kvittet seg med partibindingen.

I avishistorien til Rana Blad får vi også en beskrivelse av at A-pressen sikret seg kontroll over avisen ved at Norsk Arbeiderpresse A/S hadde skaffet seg aksjemajoritet da avisen ble omdannet til aksjeselskap. Ingen tenkte da på konsekvensene av at det ikke ble forsøkt å skaffe kapitalen lokalt (Hirsti 1992: 101). Avishistorien sier ingen ting om konsernets rolle i avpartifiseringen, men avisen tok i bruk konsernets mønstervedtekter og brøt dermed forbindelsene med partiet (se Hirsti 1992: 120). Det ikke utenkelig at Norsk

Arbeiderpresse og senere A-pressen som konsern var med og la føringer for at avisen ble avpartifisert.

Avishistoriene til Oppland Arbeiderblad og Rana Blad vurderer ikke om partiet lokalt hadde vært i stand til å reise kapital i den situasjonen de stod i. Det er opplagt at en slik vurdering også ville ha aktualisert en vurdering av partisvekkelse som faktor, og av tesen om kapitalisering av avisdriften som årsak til avpartifisering.

4. 5. 2. Tilfellet Nordlys

En av avishistoriene som tydelig går inn i dette feltet er arbeidet om avisen Nordlys historie. Vi har tidligere omtalt at avisen fulgte den nasjonale utviklingen i avpartifiserings-prosessen. Der antydte vi at journalistenes rolle kan ha vært av underordnet betydning for bruddet med partiet. Bruddet med partiet skjedde som et resultat av at partiorganisasjonen ble satt under politisk press og ikke greide å motstå de økonomiske fristelsene som lå i salget til A-pressen. Det som er overraskende i dette tilfellet, er at forslaget om å liberalisere aksje- omsetningen for å kunne selge til markespris, ble fremmet av Troms Arbeiderparti og begrunnet med at tilhørigheten til Arbeiderpartiet var foreslått fjernet i vedtektene. Forslaget ble drevet frem av Troms Arbeiderparti med støtte fra A-pressen, LO og Arbeiderpartiets ledelse (Christensen og Tjelmeland 2004: 438f). Forslaget var økonomisk motivert, men det ble også spekulert i at Troms Arbeiderpartiet ønsket salget av politiske årsaker. Over flere år hadde avisen og partiet ligget i politisk krig i en rekke saker (både lokale og nasjonale). Men salget ville trolig ikke kommet i stand dersom muligheten til å selge aksjene til markedspris ikke hadde vært til stede. Da avisens tilhørighet til partiet ble fjernet, var argumentene for at partiorganisasjonen skulle beholde sine aksjeposter åpenbart langt svakere. Den samlede aksjekapitalen i avisen var på litt over 60 000 kroner, men markedsprisen og de reelle verdiene var på mange millioner. Det økonomiske realiseringspotensialet var så betydelig og de politiske motivene for partieierskap av aksjeposter ble etter hvert såpass svekket at partiorganisasjonen sprakk på saken og solgte sine aksjeposter. Dermed ble avisens lokale og politiske eierskap flyttet ut av distriktet og over til A-pressen, mot journalistenes og redaksjonens ønsker.

Gjennom hele etterkrigstiden hadde Nordlys vært et godt foretningmessig foretak og i perioder hadde avisen overført betydelige beløp til mindre og svakere Arbeiderpartiaviser. Avisen hadde greid å henge med på moderniseringen og innføringen av ny teknologi. Dette hadde skjedd uten store økonomiske problemer og avisen var etablert som et betydelig selvstendig foretningmessig foretak (Christensen og Tjelmeland 2004: 367 og 279ff). Dette innebar samtidig at avisens avhengighet av partiet lokalt ble mindre. Nordlys kunne dermed

opptre mer selvstendig og partieierskapet kunne i mindre grad gripe inn – selv om de kunne ha ønsket det fra tid til annen. Selv om den lokale Arbeiderpartieliten i perioder noen ganger kunne tenkt seg en annen ledelse på grunn av avisens politiske kurs, ville dette kunne innebære en politisk og økonomisk risiko både for partiledelsen og avisen. Avisens selvstendige linje og redaktørens posisjon var dermed relativt trygg så lenge avisen gikk godt økonomisk og opplagsmessig. Dermed er det grunn til å anta at den økende kapitaliseringen var med å drive avpartifiseringen fremover fordi den åpnet for større redaksjonell selvstendighet. Da avisen ble solgt, var det åpenbart at kapitalisering hadde skapt et vesentlig incitament for salget, selv om de politiske motivene var sterkt til stede. Troms Arbeiderparti ønsket å støtte opp under oppbyggingen av A-pressen, samtidig som de håpet at avisen lettere kunne kontrolleres politisk. Dette innebar samtidig en politisk kurs som støttet opp under kapitaliseringen av avismarkedet og som definitivt drev avisen bort fra partiet. Definitivt i betydningen av at det da ikke lengre var noen vei tilbake til det politiske eierskapet.

4. 5. 3. Et blikk på de økonomisk relativt uavhengige avisene

For aviser som hadde vært mer økonomisk uavhengige av partiet i lengre tid, fikk kapitaliseringen av avisdriften andre konsekvenser med hensyn til avpartifiseringen. I Asker og Bærums Budstikkens avishistorie løftes det frem et forhold som til nå har vært lite påaktet. Avishistorien hevder at redaksjonen tidlig på 1970-tallet ønsket å åpne spaltene for politiske motstandere. Men det tok tid å bygge opp tilliten, og ønsket om større åpenhet ble møtt med kritiske blikk. Innlegg fra politiske motstandere og omtalen av dem kom ikke i særlig grad på trykk på grunn av plassmangel og liten redaksjonell kapasitet. Først da avisen fikk kapasitet til selv å lage reportasjer fra andre politiske miljøer, ble troverdigheten større blant avisens politiske motstandere (Klugge 1998: 142). Dersom dette stemmer kan en utvidet informasjonskapasitet på grunn av teknologisk og avisøkonomisk utvikling, ha bidratt til å dempe partijournalistikken. En økende kapitalisering som skapte bedre forutsetninger for å utvide aviskapasiteten gjorde det lettere for avisen å dekke større deler av det politiske spekteret. Samtidig måtte flere journalister inn i redaksjonene og kravet om at journalistene skulle dele avisens grunnsyn var ikke alltid i samsvar med ønsket om å få de beste og mest erfarne journalistene (Kluge 1998: 143).

Dermed utgjorde redaksjonen også et større og mer sammensatt politisk miljø som langt lettere så problemet med den ensidige partisjournalistikken. Sett i en større sammenheng kan økt aviskapasitet dermed ha gjort det mulig, ønskelig og mer synlig at spaltene måtte

fylles opp med mer sammensatt politisk stoff. De største avisene kunne ikke lenger kjøre en ensidig partiagitasjon uten at det kom reaksjoner. Dermed økte behovet for journalister som langt fra alltid delte avisens politiske grunnsyn. Dette inngår i en langtidstrend av dramatisk økning av antallet journalister i etterkrigstiden.²⁹ Større politisk mangfold blant journalistene bragte andre holdninger og verdier inn i redaksjonene.

I avisen Østlendingen kan vi også observere at økt aviskapasitet på slutten 1950-tallet og utover 1960-tallet, gjorde det mulig å fylle opp spaltene med ensidig partiagitasjon. Store og små "annonser" med en til dels vulgær partiagitasjon, ble satt inn av redaksjonen på ledig spalteplass, spesielt i valgkampene. Dette fenomenet var ikke like synlig i mellomkrigstiden, selv om de politiske konfrontasjonene ble regnet for å være hardere. Dette kan kanskje skyldes at begrenset aviskapasitet den gangen gjorde det vanskeligere å fylle opp med denne type partiagitasjon samtidig som avisen skulle ha bredde som informasjonsmedium. Dette *kan* være forklaringen, men er ikke tidligere spesielt undersøkt. På slutten av 1960-tallet kom en endring i Østlendingen, og fra da kom et langt klarere skille mellom partistoff og redaksjonelle ytringer og nyhetsoppslag. (Overrein 2001: 369ff).

I historien til avisen Østlendingen kan vi også se at kapitaliseringen fikk konsekvenser for avisdriften. Avishuset var ikke i krise, men A/S Østlendingen hadde behov for modernisering av driften og ny kapital. Dette var et strategisk valg for å komme i konkurranseposisjon i forhold til det lokale avismarkedet i Hamarregionen. Redaktøren mente at Senterpartiet med sine sympatisører ikke ville være i stand til (noe de altså tidligere hadde vært) å reise kapital i en grad som kunne gjøre Hamar Dagblad konkurransedyktig (Overrein 2001: 276ff). Dette vil vi gå nærmere inn på i oppgavens casestudie.

4. 5. 3. A-pressen og kapitaliseringen

For mange Arbeiderpartiaviser skapte behovet for ny kapital en sentralisering av eierskapet under A-pressen, fordi det lokale politiske eierskapet gjennom fagforeninger og partiets organisasjoner (Ungdomslag, kvinnelag, lokalparti og fylkeslag) ikke var i stand til å stille opp økonomisk. Avishistoriene tyder på at denne sentraliseringen av eierskapet kan ha hatt avgjørende betydning for hvordan og hvor raskt avpartifiseringen skjedde i siste fase av partipresseepoken. Gjennom konsernoppbyggingen og inntreden på børsen ble de siste restene av de politiske bindingene kappet som en del av strategien for kampen om avismarkedet. I

²⁹ Antallet medlemmer i Norsk Journalistlag: 1946: 272, 1960: 948, 1981: 3357, 2004: 8770 (Journalisten nr.1, 2005).

Nordlys tilfelle skjedde dette sent og som et resultat av at det lokale partieierskapet aktivt går inn for å bryte alle partibånd for å kunne frigjøre bundet kapital og støtte politisk opp under konsernoppbyggingen. Dette skjedde på tross av motstand fra redaksjonen. For andre aviser ble det også konflikt, men i disse tilfellene aktualiserer avishistoriene det synspunkt at konsernet i større grad kunne kontrollere prosessen fordi det i utgangspunktet satt med avgjørende sterke eierinteresser.

Dette skjedde for eksempel i avisen Glåmdalen, som ikke har utgitt sin avishistorie, men som i 2001 ga ut en jubileumsavis. Også der oppstod det hard strid mellom A-pressen og de tidligere eierne, lokale arbeiderlag og fagforeninger. Etter at striden var avgjort til fordel for A-pressen ble vedtektene endret slik at partibåndene ble kuttet. Det ble murret på generalforsamlingen i 1994, men redaktøren stilte ultimatum om at vedtektene måtte endres. Han fikk gjennomslag, med A-pressens stemmer. Trolig hadde han bred støtte i redaksjonen. Avisen hadde etter redaktørens eget utsagn blitt vitalisert som kampmiddel for befolkningen i distriktet (Glåmdalen 28. 11. 2001: 25).

Avpartifiseringen var da kommet langt, men i flere tilfeller skjedde det endelige og formelle bruddet med partiet etter at A-pressen hadde tatt kontroll over avisene. Dette var ofte i samsvar med redaksjonenes ønsker, men i noen tilfeller gjorde lokalpartiene motstand uten at de vant fram. I et tilfelle (Nordlys) kan vi se at det lokale politiske eierskapet fungerte som et hinder for at avisen ble lagt inn under A-presse konsernet. Kampen mellom det lokal- og det sentralstyrte eierskapet førte til at avisen først i 1992 ble avviklet som partiorgan.

4. 6. Mediekonkurranse- og monopoliseringsforståelsen av avpartifiseringen

Denne forståelsen postulerer at konkurransen med partipolitisk nøytrale medieaktører og konkurransen i avismarkedet, presset partiavisene bort fra partijournalistikken, og at dette til slutt medførte brudd med partiene. I de aviser som stod i en monopolsituasjon vokste det frem en holdning i redaksjonene om at spaltene skulle åpnes for politiske meningsmotstandere og at den partipolitiske retorikken måtte dempes. Det blitt antatt at monopoliseringen førte med seg journalistiske forpliktelser om at avisen måtte ta hensyn til en partipolitisk differensiert leserkrets. Samtidig setter mediekonkurranse- og monopoliseringsforståelsen fokus på at den partipolitiske uavhengige journalistikken etter hvert ble et konkurransefortrinn. Dette fremmet avpartifiseringen og skapte til slutt forutsetningene for bruddet med partiene.

Fra 1960-tallet fikk vi en utvikling med sterkere aviskonkurranse, avisdød og monopolisering av avismarkedet. Det er blitt observert at de gjenværende monopolavisene dempet partijournalistikken eller brøt med sine partier. Dette er blitt forklart ut i fra en medieetisk

synsvinkel der redaksjonene så seg forpliktet til å dekke hele det partipolitiske spektret. Det kan hevdes at konkurransen fra andre riksdekkende medier og trusler om at monopoler kunne bli brutt, kan være like viktig eller vel så viktig for å forstå avpartifiseringen. I denne perioden vokste NRK-TV frem, med sin partipolitisk nøytrale forankring til den dominerende nyhetskanalen i opinionen og viste frem styrken til den partiuavhengige nyhetsjournalistikken. Den partipolitisk nøytrale journalistikken ble etter hvert sett som en vesentlig innsatsfaktor for å vinne konkurransen om publikums oppmerksomhet. Samtidig tok monopolavisene også hensyn til at monopolet kunne bli utfordret og kanskje kan de av den grunn ha lagt seg på en åpnere politisk profil for å befeste dominansen. Monopolavisene fikk også økt aviskapasitet (økt sidetall og antallet utgivelser), og kunne derfor lettere dekke et bredere politisk spekter, noe vi tidligere har omtalt. Skulle avisene fylles opp med godt politisk stoff, var det nødvendig å bringe inn politisk bredde både på reportasje- og kommentarplass. I hele denne perioden økte antallet journalister, redaksjonene ble politisk mer sammensatt, og journalistene ble mer profesjonsbevisste og etter hvert motstandere av partijournalistikken. Konkurransen i markedet gjorde at avisene ikke lengre hadde råd til å vektlegge partipolitikk som en innsatsfaktor, og journalistikken ble av den grunn mer markedsorientert delvis frakoblet enpolitisk profil. Løssalgspressen, som også var partiuavhengig (Dagbladet fra 1976/1977) forsterket denne konkurransen, og lå i forkant med å ta i bruk nye former og virkemidler.

Denne forståelsen stod i nær forbindelse med kapitaliseringsperspektivet, og det kan være vanskelig å skille kapitaliseringen av avisbransjen fra monopoliseringen og den generelle mediekonkurransen. Men i første omgang vil vi forsøke å skille mellom hvordan avishistoriene beskriver de to faktorene, for å se om de hver for seg kan gi en større innsikt i årsakene til avpartifiseringen. I utvalget vi undersøker har vi anmerket at syv arbeider spesifikt omtaler mediekonkurransen som et element for å forstå avpartifiseringen, men det er bare en avishistorie som anlegger dette som et sentralt perspektiv (Asker og Bærums Budstikke). Som tidligere beskrevet er bare de avishistorier som betrakter avisen som avpartifisert tatt med i denne oversikten. Men avishistoriene til Arbeiderbladet, Arbeidets Rett og Glåmdalen vektlegger aviskonkurranse og monopolisering som et vesentlig fenomen og særlig blir monopolisering av avismarkedet trukket frem. Derfor vil disse betraktningene bli tatt med, men når avishistorienes synspunkter skal summeres er disse avishistoriene utelatt, fordi avisen de omtaler ikke blir betraktet som avpartifisert.

4. 6. 1. Mediekonkurranse og monopolisering i det høyredominerte Bærum

En av avishistoriene som åpenbart har ambisjoner om å bidra til å fortolke avpartifiseringen er boken *"For Asker og Bærum gjennom hundre år"* (Kluge 1998). I kapitlet "Ny redaksjonell profil" blir det gitt innblikk i hvordan Budstikka fungerte som menighetsblad for Høyre på 1960- tallet, men etter hvert løsnet på båndene til partiet. Dette blir først og fremst forklart ut i fra en strategi for å møte mulige konkurrenter, ut fra avisens monopolsituasjon og med bakgrunn i Høyres maktmonopol i kommunen.

Tradisjonelt hadde Høyre blitt favorisert både gjennom innlegg og reportasjer i avisen, noe som førte til at Arbeiderpartiet på 1970- tallet vurderte ulike alternativer for å fremme sitt syn eller etablere egen partiavis. Trusselen fra Arbeiderpartiet om etablering av eget partiorgan eller å øke utbredelsen av et nærliggende partiorgan (Akershus Arbeiderblad), gjorde at avisen måtte fri seg fra stempelet som "menighetsorgan" gjennom en bredere politisk dekning og en åpning av spaltene for politiske motstandere. Arbeiderpartiet forlot etter hvert tanken om å etablere en konkurrent, fordi Budstikka hadde et for sterkt grep om annonsemarkedet (Kluge 1998: 140). Men en annen konkurrent, som hadde langt større muligheter og ressurser, kom til. I 1971 måtte Budstikka stå i mot et betydelig trykk fra Osloavisen Aftenposten, som forsøkte seg med en lokal avisutgave (Kluge 1998: 149f). Den konkurransen var åpenbart ikke politisk motivert, men var et rent kommersielt fremstøt. For å demme opp for konkurransen vektla avisen lokalprofilen, dempet partiprofilen og fremhevet Budstikka som en felles lokalavis for hele det politiske spekteret. Det kan virke som om avisen innså at en åpnere holdning til politiske motstandere var en fornuftig strategi for å beholde avisens styrke i markedet. Som en generell betraktning skriver forfatteren at;

"Frafallet av de mange partibladene og fremveksten av aviser som ble alene tilbake på sine utgiversteder, forsterket kravet om upartiskhet i den enkelte redaksjon"
(Kluge 1998: 142).

Her har boken åpenbart et poeng som også medieforskere har pekt på (NOU 2000: 78). Men det kan stilles spørsmål om upartiskheten ble fremmet på grunn av et generelt moralsk-journalistisk ansvar overfor leserne eller om det var ut i fra ønsket om å beholde avisens monopolstilling. Det blir argumentert med at det ikke var vanskelig å finne formelle og prinsipielle begrunnelser for en mer åpen holdning. Men i Budstikkas tilfelle kan det virke som om incitamentet for å skaffe seg en bredere (politisk) leserkrets først og fremst var trusselen fra politiske motstandere og fra politiske likesinnede (Aftenposten) som hadde kommersielle hensikter.

Dersom forfatterens beskrivelse og tolkninger er relativt treffsikker, kan det hevdes at den generelle konkurransesituasjonen om lesermarkedet var like viktig eller viktigere for avpartifiseringen enn prinsipiell motstand fra redaksjonen mot partiavisjournalistikken. Dette kan da også ha vært tilfelle i andre aviser, men dette kan naturligvis ikke substansielt underbygges ut fra det foreliggende materialet. Det må her understrekes at både markedsmessige vurderinger og en kritisk holdning til partijournalistikk fra redaksjonen pekte i samme retning – og fremmet neddemping og avvikling av partiforbindelsen. Budstikkas avishistorie går ikke inn på profesjonaliseringen av journalistyrket som vesentlig element som fremmet partiløsrivingen. Men teksten preges likevel av de mange konfliktene redaktøren hadde med partiet og av tydelige vurderinger av at partijournalistikken måtte dempes om avisen skulle få en bredere leserkrets og dermed eliminere trusselen fra eventuelle konkurrenter.

4. 6. 2. Telemarksavisa og Østfold- Posten

I historien om Telemarksavisa (TA) har vi tidligere sett at journalistenes rolle i avpartifiseringen har fått en vesentlig plass, men avishistorien gir også et bilde av aviskonkurransen som årsak til avpartifiseringen. Fra 1988 opplevde avisen en dramatisk nedgang i annonseinntekter, noe som innledet en lengre krise for avisen (Tveit 1996: 105ff). Krisen ble forsterket av produksjonstekniske problemer og høye renter på lån i forbindelse med et nybygg. Dette medførte kostnadskutt og nedbemanning av staben. For å bedre produktet gikk avisen over i tabloidformat, men avisen opplevde likevel en dramatisk nedgang i abonnenter, samtidig som konkurrenten (avisen Varden) raste fra i opplag. I 1991 beveget avisen seg på kanten av stupet økonomisk og salg av avisen til konkurrenten Varden ble vurdert. A-pressen ønsket ikke å gå inn årlig med flere millioner for å dekke underskudd, men konsernet var villig til å satse videre under forutsetning av drastisk omlegging av avis-konseptet (Tveit 1996: 113ff). Alle bånd til partiet ble løsnet, og avviklingen av partibåndene ble foretatt i en situasjon med hard aviskrig mellom TA og Varden. Bruddet med partiet må sees på som en del av strategien i kampen om leserne. Men som vi tidligere har vært inne på, er det også her fullt mulig å se redaktørens (journalistenes) rolle som mer avgjørende for at båndene ble kappet enn den lokale aviskonkurransen.

En annen avishistorie som omtaler en hard lokal aviskonkurranse er historien til avisen Østfold-Posten (Zakariassen 2001). Rundt 1990 var konsernkampen kommet for fullt inn i norsk presse, og A-pressen ønsket å bygge seg opp i avismarkedet i indre Østfold. Dette førte

til en sammenslåing av de to Askim-avisene, Øvre Smaalenene (uavhengig men borgerlig) og Østfold-Posten (Ap). Dette skapte stort oppstyr i arbeiderbevegelsen. Det var første gangen en borgerlig avis ble slått sammen med en Arbeiderpartiavis (Zakariassen 2001: 206). På den måten forvant Østfold-Posten som partiavis. Senere ble Øvre og Indre Smaalenene slått sammen, og A-pressen sikret seg en betydelig eierandel (Zakariassen 2001: 212).

Avisen hadde, som andre aviser fått et stadig svakere partipreg, og den hadde nå først og fremst et *”kapitalistisk mål for øye”* (Zakariassen 2001: 158). Dermed er det grunnlag for å diskutere om avisen de facto var en partiavis, men i aviskatalogen ble den ført opp som Arbeiderpartiavis frem til den gikk inn. Avishistorien viser at A-pressen valgte å ”ofre” den lokale partiavisen til fordel for en kommersiell konsernstrategi. Dermed kan det være grunnlag for å hevde at den lokale aviskonkurransen sammen med konsernets overordnede strategi ble avgjørende for at partiavisen forsvant.

4. 6. 3. Nordlys – har konkurranseforholdene en begrenset forklaringskraft?

Vi har tidligere sett at avishistorien til Nordlys går grundig til verks når den analyserer de forhold som lå til grunn for at avisen avvirket båndene til partiet. I dette tilfellet kan det virke som om konkurranseforhold har begrenset bærekraft som forklaring på avpartifiseringen – selv om dette neppe var uten betydning. Kapitlet som tar for seg Nordlys stilling på avis- og annonsemarkedet er grundig, men gir få holdepunkter for at markeds-messige forhold var sentral drivkraft i avpartifiseringen (Christensen og Tjelmeland 2004: 355ff). På slutten av 1980-tallet opplevde avisen en økonomisk og opplagsmessig nedtur, noe som førte til utarbeidelse av et nytt aviskonsept på 1990-tallet. Dette ga avisen fremgang. I den forbindelsen ble forkynnelsen av at avisen var organ for Arbeiderpartiet fjernet fra avisens tittelhode (Christensen og Tjelmeland 2004: 374). Avisen var fortsatt organ for Arbeiderpartiet, men den dempet nå partiprofilen for å markedstilpasse avisprofilen.

Forfatterne av Nordlys historie legger vekt på at idealet om en uavhengig journalistikk ikke kan sees isolert fra rene markeds-messige forhold, der partijournalistikken ikke var særlig salgsfremmende (Christensen og Tjelmeland 2004: 467f). Poenget blir imidlertid ikke begrunnet, og forfatterne betoner heller at tydelige standpunkter og klar (politisk) profil også hadde vært salgsfremmende. Arbeidet etterlater inntrykk av at avisens partitilknytning ikke hadde vært noe større hinder for at avisen skulle kunne ekspandere og vinne markedsandeler. Det kan ha hatt sammenheng med avisens måte å fylle rollen som partiavis på. Den var en relativt uavhengig partiavis, som partiledelsen ikke kontrollerte, og den var dessuten en

nummer en avis med betydelige annonseinntekter. Arbeiderpartiet hadde også en vedvarende sterk oppslutning i de deler av Troms fylke der avisen hadde en betydelig leserkrets – og den lokale konkurrenten Tromsø hadde tradisjonelt vært en venstreavis som senere beveget seg mot partiet Høyre, og dermed et talerør for et parti som hadde svært begrenset oppslutning i de deler av Nordlys nedslagsfelt som lå utenfor Tromsø by. I Harstad, som ligger i utkanten av Nordlys leserområde, var dessuten konkurrenten Tromsø ingen egentlig konkurrent. Tromsø hadde en svakere innholdsprofil med hensyn til dekning av mesteparten av fylket, og Harstad var dessuten utgiversted for den tradisjonelle høyreavisen Harstad Tidende. Det er derfor ikke opplagt at Nordlys kunne påregne vesentlige markeds- og konkurransemessige fortinn ved å løsne partibåndene. Partiforbindelsene ble da også kuttet sent, og som vi tidligere har sett virker det sannsynlig at andre faktorer spilte en vesentlig rolle.

Andre avishistoriers omtale av markedet og konkurransen som årsak til at partiprofilen ble dempet og at båndene senere ble løsnet, er i de aller fleste tilfeller korte og gir meget svake holdepunkter for fortolkning og forståelse. I Fædrelandsvennens historie slås det fast at når opplaget vokste ble det nødvendig ”... å markere en friere politisk linje” (Fædrelandsvennen 2000: 17). Historiearbeidene gir inntrykk av at ekspansjonen på et avismarkedet med sammensatt politisk leserkrets med løsere partiidentifikasjoner måtte gjenspeile seg i avisene. I Arbeiderbladet historie omtales at konkurransen og driften av avisen ble så kostbar at det var økonomisk uforsvarlig ”å delta med politiske holdninger som den største innsatskapitalen” (Bjørnsen 1986: 329). I omtalen av Arbeidets Retts historie hevdes det at folk ikke lengre holdt en avis ut i fra politisk grunnsyn og at kostnadsutviklingen i avisbransjen gjorde at avisen ikke hadde råd til å være ”...interesseorgan bare for bestemte grupper” (Bækken 1982: 83). Disse betraktningene understreker også spørsmålet om kapitalisering av avisdrift og oppløsning av partiidentiteten som vi tidligere har vært inne på.

4. 6. 4. Sparsomt om monopolisering

Når det gjelder monopoliseringen av avismarkedet som faktor for avpartifisering, er avishistoriene også sparsomme i omtalen. Også på dette området er det derfor dårlige holdepunkter for å trekke selv tentative slutninger. Historien om avisen *Glåmdalen* (Sørli 1976) ser avisen monopolsituasjon som en vesentlig faktor for at partiprofilen ble dempet. Forfatteren skriver at avisens dominerende stilling ga avisen et ansvar for å vise bredden i det politiske spekteret selv om dette gikk ”... på tvers av det avisen forfekter som et organ for

Arbeiderpartiet” (Sørli 1976: 87f). Forfatteren hevder at Glåmdalen var en av de første Arbeiderpartiavisene som tok konsekvensene av at avisen skulle avspeile meningsbrytning og unngå maktarroganse (Sørli 1976: 88f). Den samme argumentasjonen går igjen i historien om Rana Blad. Avisens monopolstilling ble et argument overfor partiledelsen lokalt for en mer inkluderende og åpen linje overfor politiske motstandere (Hirsti 1994: 113). Det gis dårlig grunnlag for å vurdere i hvilken grad slike ambisjoner ble fulgt opp i den redaksjonelle praksisen, og arbeidene gir svært lite grunnlag for å vurdere om slike endringer møtte motstand fra den lokale partiledelsen.

I kapitel fem skal vi gå grundig inn på hvordan og hvorfor avisen Østlendingen ble avviklet som partiorgan. Avviklingen av partibåndene blir forklart sammensatt, men denne avishistorien holder fast på at den økende kapitaliseringen av pressen og Østlendingens behov for markedstilpasning var sentrale grunner til at partiprofilen gradvis forsvant. Avisen sto ikke i en monopolsituasjon, men var omringet av en rekke konkurrenter med avispolitisk tilknytning til Arbeiderpartiet. Dette bidrog trolig til å opprettholde den partipolitiske profilen, men når avisen ønsket å ekspandere inn mot Hamar by, kom de første tydelige signalene om avpartifisering. Dette vi vil komme tilbake til i oppgavens case studie.

4. 6. 5. Aviskonkurranse og monopolisering – en oppsummering

Det er tydelig at monopoliserings- og aviskonkurransetesen som forklaring på avpartifiseringen blir tillagt begrenset betydning i avishistoriene. Bare Østlendingens historie og historien til Asker og Bærums Budstikke kan sies å være skrevet med dette som et sentralt og viktig perspektiv. I andre avishistorier, som Telemarksavisa og Østfold-Posten blir spørsmålet aktualisert på 1990-tallet, gjennom hard lokal kamp om avishegemoniet i regionen. Avishistoriene til Arbeiderbladet, Arbeidets Rett og Glåmdalen har innslag av betraktninger om monopolisering og aviskonkurranse, men ikke i en grad som kan rettferdiggjøre en konklusjon om at dette bli betraktet som et sentralt avpartifiserings-forklarende element.

Fraværet av diskusjon eller omtale av en slik potensiell forklaringsfaktor kan etter våre syn i noen grad forstås som en effekt av at svært mange avishistorier er skrevet ut fra en avishistorieforståelse der internalistisk definerte utsiktspunkter, fokus, empiriutvalg og forståelseshorisonter har blitt lagt til grunn. En stor del av denne litteraturen tenderer dermed til å fremstille den enkelte avis utvikling løsrevet fra den kontekst den inngår i. I rendyrket ekstremform er dette avishistorie som *redaksjonshistorie*. Vi påstår *ikke* med dette at disse arbeidene er rene redaksjonshistorier. Gjennomgående har de i tillegg også vurderinger av

avisenes innhold og journalistiske kvaliteter, og de har også i svært mange tilfeller fremstillinger av avisens rolle i lokalsamfunnet eller i regionen. Likevel er den styrende tenkningen i mange tilfeller internalistisk, slik at faktorer som for eksempel trekk ved den nasjonale medieutviklingen blir lite synlige. Et godt stykke på vei er dette også forståelig med bakgrunn i at den mengden arbeidskraft, tid og ressurser som blir stilt til disposisjon gjør det vanskelig overkommelig å tilfredsstille mer ambisiøse krav til kontekstualisering.

Dette momentet representerer også en ikke uvesentlig del av grunnlaget for å hevde at det ikke vil være faglig-metodisk holdbart å gjøre slutninger fra arbeidenes fremstillinger til sakens realia. Denne betraktningen om et dominerende internalistisk utgangspunkt vil likevel alene ikke representere noen fullgod forståelse for hvorfor monopolisering og aviskonkurransen i så liten grad blir tematisert og drøftet i partiavis-historiene. Et kronologisk aspekt må i tillegg trekkes inn: monopoliseringen og konkurransen var utvilsomt gjennomgående et langt mer tungtveiende moment mot slutten av perioden enn det var i periodens første år.³⁰ I tillegg må det særegne ved den realiteten hver enkelt avis levde i, trekkes inn. Sagt med andre ord: Konkurransforholdene var ikke en like sterkt virkende faktor som aktualiserte avpartifisering i alle avisene, og i noen grad må det samme kunne sies om monopoliseringen.

4. 7. Oppsummeringer

Denne gjennomgangen av den omtalen og de vurderingene de partiavishistoriene som er utgitt mellom 1970 og 2004 har gitt av avpartifiseringen, er komplisert å oppsummere. Av grunner som tidligere er omtalt, er det tvilsomt grunnlag for å slutte fra denne litteraturen til en generell forståelse eller forklaring av den faktiske avpartifiseringen av avisene. Det er med andre ord vesentlig å slå fast at denne drøftingen først og fremst kan bygge opp under reliable oppfatninger om hvordan den delen av norsk avishistorieskriving som omtaler avpartifiseringen faktisk omtaler avpartifiseringen, i hvor stor grad den blir tematisert, når den blir tidfestet og hvordan avpartifiseringen blir beskrevet, forstått, kontekstualisert og forklart.

Likevel har det bildet som trer frem i de avishistoriske arbeidene betydning for forståelsen av avpartifiseringen også på litt andre plan. For det første presenterer denne litteraturen i sum en betydelig mengde empiri om avpartifiseringen. I den grad denne litteraturen kan sies å representere et faglig forsvarlig håndverk, i den grad sentrale

³⁰ Ettersom vi her i realiteten bygger på studier av aviser som har blitt avpartifisert fra 1970-årene og opp i mot vår tid, vurderer jeg ikke i denne sammenhengen den avismonopoliseringsutviklingen og den avpartifiseringen som kan knyttes til monopoliseringen i tidligere faser av etterkrigstiden.

opplysninger for eksempel om tidspunkt for avpartifiseringen er kontrollerbare og stemmer med andre pålitelige kilder – og i den grad det for eksempel utkrystalliserer seg et sammenfallende bilde av avpartifiseringen for en større gruppe aviser tilhørende samme parti (for eksempel mange venstreaviser etter partisplittelsen i 1972, og mange Arbeiderpartiaviser ved og etter A-pressens omdanning til konsern) – kan denne undersøkelsen gi et visst intersubjektivt fundert innsiktgrunnlag ut over det deskriptivt registrerende historiografiske. Dette innsiktgrunnlaget vil være verdifullt med tanke på studien av avpartifiseringens realia i casestudien av Østlendingen, fordi både denne litteraturens empiriske beskrivelser, oppsummeringer, fortolkninger og mine egne diskusjoner av den øvrige partihistorielitteraturens innhold på dette feltet, vil informere min egen casestudie, og en del områder vil kunne aktualisere momenter og perspektiver som min tidligere studie av Østlendingen ikke var informert av. Det kan også være grunn til å tro at denne drøftingen kan være til nytte for senere avpartifiseringsforskning eller pressehistorisk forskning, for eksempel i forbindelse med den kommende utarbeidelsen av flerbindsverket Norsk Presses historie.

Kapitlets sentrale vurderinger er strukturert etter de fire grunnleggende hypoteser som skal vurderes i case-studien av Østlendingen i neste kapittel, men uten at det i dette kapitlet foreligger grunnlag for eller ambisjoner om å ”teste” disse hypotesene med grunnlag i dette tekstutvalget. Det ligger bak at disse antakelsene i dette kapitlet omtales mer løselig som forståelser eller teser. Det må her også presiseres at arbeidenes omtalte antakelser om viktige årsaksfaktorer bare unntaksvis er omtalt i termer som ligger nær hypoteseform i vitenskapsteoretisk forstand, det kan derfor i mange tilfeller være noe uklart hva de enkelte forfattere legger i sine antakelser.

Journalistforståelsen av avpartifiseringen er omtalt og vektlagt i de fleste avishistorier (10 av 13), og er også vurdert til å være en hovedforståelse i fem av de tretten arbeidene. Tekstene synliggjør imidlertid ikke – samlet sett – at det ble gjennomført et vellykket journalistisk ”opprør” som resulterte i avpartifisering. Det er likevel godt grunnlag for å hevde at utviklingen av en journalistisk profesjonsideologi i betydelig grad medvirket til å skape et medieideologisk klima som drev fram avpartifiseringen.

Partisvekkelsesforståelser av avpartifiseringen er med i helhetsbildet i et flertal av tekstene (7 av 13), og er blitt klassifisert som hovedforståelse i omtrent en tredel av disse arbeidene. Generelt kan en hevde at partiorganisasjonene og forhold som vedkommer disse er lite synlige i utvalgets tekster. Det er likevel åpenbart at svekkelsen av partiene kan ha medvirket til at en partiuavhengig presse ble en aktuell eller ønskelig mulighet.

Kapitaliseringsforståelsen inngår (i ulik vektlegging) i helhetsforklaringen av avpartifisering i seks av de tretten arbeidene i utvalget, og har blitt vurdert til å være hovedperspektiv i tre av avishistoriene. Forståelsen bygger på en empirisk svært godt dokumentert pressehistorisk utviklingslinje som i korte trekk innebærer at avisdrift har blitt en stadig mer kapitalintensiv gjeskjeft. Denne utviklingslinjen er så generell for alle norske aviser, at en umiddelbart kan undres over hvorfor ikke slike betraktninger inngår i avpartifiseringsforståelsen i alle de tretten arbeidene. For en del tradisjonelle Arbeiderparti- avisers vedkommende illustrerer gjennomgangen at kapitaliseringen fremmet eierskapssentralisering og løsning av partibånd.

Mediekonkurranse- og monopoliseringsforståelsen er med i den helhetlige forklaringen av avpartifiseringen i syv av de tretten tekstene, og er blitt regnet som hovedperspektiv i en av tekstene. Men generelt må det kunne sies at konkurranse- og monopoliseringsforholdene blir tillagt relativt liten vekt i forfatterens helhetlige avpartifiseringsforståelse.

Det er her på sin plass å nevne at det tidligere er gjort rede for at denne klassifiseringen har sine problematiske sider. Fire av de tretten partiavishistoriene omtaler eller diskuterer bare *en* forklaringsfaktor. Dette gjelder Bergens Tidende (partisvekking), Sunnmørsposten (partisvekking), Dagningen og Stavanger Aftenblad (journalistene som pådrivere). Selv om begge disse aktuelle tesene har flere aspekter knyttet til seg, innebærer dette at disse avishistoriene tenderer mot å forenkle et mangefasettert spørsmål på en måte som i ytterste konsekvens kan resultere i en forståelse som blir tilnærmet monokausal. Hovedtyngden av partiavishistoriene omtaler eller diskuterer to eller tre av disse, mens bare *en* (Østlendingen) kan sies å vurdere alle de fire avpartifiseringsforståelsene. Med et visst unntak for de fremstillinger som rendyrker en forståelse, er det liten grunn til å legge stor vekt på en slik klassifisering alene. For det første fordi hver enkeltforståelse i betydelig grad kan være mangefasettert, for det andre fordi forståelsene vanskelig kan defineres sylskarpt og fordi klassifiseringen i noen tilfeller derfor kan være diskutabel.

4. 7. 1 Noen føringer for utvikling av en avpartifiseringsmodell

Sett fra en statsvitenskapelig synsvinkel, hadde det vært ønskelig å utvikle en modell for forklaring av avpartifisering som i prinsippet kunne prøves ut mot alle kjente avpartifiseringer. Spørsmålet til slutt i dette kapitlet blir dermed hvilke føringer oppsummeringene ovenfor kan gi for utmeislingen av en samlet modellforståelse av avpartifiseringen av norske aviser. For det første må dette åpenbart være en multikausal forståelse der både avis- og

medieinterne og ytre strukturelle forhold må ha sin plass. For det andre er tidsspennet mellom de første og de siste avpartifiseringene så lange at vilkårene for opprettholdelse eller avvikling av partiaviser må kunne regnes for å ha blitt betydelig endret. En avpartifiserings-modell må derfor være dynamisk med hensyn på tidsdimensjonen. Den må med andre ord ha innebygget en periodisering, slik at en unngår den åpenbare feilslutning det ville være å forsøke å forklare avpartifiseringer tidlig i 1970-årene på samme vis som avpartifiseringer på 1990-tallet. For det tredje må det også diskuteres om en slik modell også må forklare avpartifiseringen av organer for ulike parti (i alle fall noen av dem) på ulike måter. Og det må videre diskuteres i hvilken grad andre forhold som for eksempel avisenes relative selvstendighet under partiavisperioden, deres relative dominans i opplag og annonsemarkedet, deres teknologiske utviklings-status i forhold til samtidens ”krav” etc – bør innarbeides i modellen. En slik modell vil bli diskutert og forsøkt utviklet i avslutningskapitlet, og vil kunne tjene som grunnlag for videre avpartifiseringsforskning.

5. Avis og parti skiller lag – Østlendingen blir partiuavhengig

I det foregående kapitlet analyserte vi *omtalen* av avpartifiseringen i norske avishistorier fra 1970 til i dag, men vi gikk ikke inn og undersøkt realia i det enkelte avishus. Vi kan derfor ikke uttale oss med sikkerhet om hva som faktisk skjedde, utover den beskrivelsen andre forfattere har gitt.

Dette kapitlet³¹ har en annen ambisjon. Nå vil vi gå inn og undersøke *en case* – avisen Østlendingen, for å se på årsakene til at avisen avviklet sine partiforbindelser. De fire hypotesene som ble etablert i første kapittel vil bli utprøvd og drøftet, med den målsetting å kunne uttale oss om de *faktiske* årsakssammenhengene.

Klassifisering av aviser som partiorganer ”dekker over” at partiaviser kan være svært ulike med hensyn til både eierskap, formell organisasjonsstruktur og måten å være partiorgan på. I dette ligger det at nedarvede ”kulturer” sitter ”i veggene” i avisene, og i alle fall potensielt kan ha hatt betydning for om, når og på hvilken måte avpartifiseringen skjedde. Analyser av avpartifisering av konkrete aviser må ta hensyn til dette. Skal årsakene til at Østlendingen avviklet partibåndene bli forstått, må et historisk bakteppe som strekker seg bakover til før denne oppgavens primære avgrensning i tid (1970) – trekkes opp.

³¹ Dette kapitlets referanser bryter *til dels* med den klassiske samfunnsvitenskapelige malen som tidligere er brukt i oppgaven. Når jeg refererer til for eksempel Østlendingens *arkiver* eller viser til *intervjuer* er det brukt fotnoter. Dette har jeg gjort for å unngå lange referanser i den løpende teksten.

Dette kapitlet er først og fremst en induktiv casestudie som vil vie stor plass til å studere avviklingen av Østlendingen som partiorgan i et historisk perspektiv. Men den inneholder også en inngående studie av avisens lederartikler foran kommune- og stortingsvalg i perioden fra 1973 til 1999, som vil ha en deduktiv karakter der jeg kategoriserer lederne etter graden av støtte til partiet på en indeksskala (senterpartiindeksen). På den måten vil vi kunne studere avisens avvikling av rollen som strukturelt partiorgan gjennom en historisk kvalitativ fremstilling, og som funksjonelt partiorgan gjennom Senterpartiindeksen, som er et forsøk på kvantifisering av partistøtte bygd på teksttolkning (førvalgsledere).

Kapitlet vil starte med å beskrive kort hvilke strukturer og forbindelser som ble etablert da avisen ble tatt over av Bondepartiet i 1921. Dette er nødvendig for å forstå de særegne eierforholdene som ble etablert og som senere skapte hard strid rundt avisens eierskap i perioden før salget til Orklakonsernet. Deretter vil vi foreta en gjennomgang av avisens historie med fokus på avviklingen av partiforbindelsene, presentere Senterpartiindeksen og fortolke de resultater studien av førvalgslederne gir - og til slutt foreta en drøfting av Østlendingen i lys av oppgavens hypoteser.

5. 1. Fra politisk eierskap til konsernstyring

Både før og etter krigen ble det inngått ulike avtaler om samarbeid mellom Østlendingen og Hedmark Bondeparti. Avisens redaktører møtte fast på årsmøter og representantskapsmøter i fylkespartiet, og forbindelsene mellom partiet og avisen var meget tett. I referatet fra et representantskapsmøte i partiet i 1959, het det at den viktigste saken for Hedmark Bondeparti var å styrke og støtte Østlendingen. Gjennom avisen gikk det ut direkte oppfordringer og pålegg til partiets tillitsmenn om å delta i aksjonsuker og verving av abonnenter til avisen (Østlendingen: 30. 6. 1959). Det ble også inngått avtale om en kombinert stilling som journalist i Østlendingen og fylkessekretær i Senterpartiet. Arbeidet for økt utbredelse av Østlendingen ble slått fast i stillingsinstruksen.³²

Et slagkraftig organisasjonsapparat for avisen ble etablert og sammen med hovedredaksjonen og avdelingskontorene, ble det opprettet kontaktnett for å melde fra om nyheter fra bygdene. På denne måten benyttet Østlendingen det politiske støtteapparatet for avisen som kilde til nyhetsinformasjon (Østlendingen: 10. 4. 1959). De tette forbindelsene mellom partiet og avisen hadde også en annen side. Partiet og medlemmene så avisen som sin

³² Instruks for fylkessekretæren i Hedmark Senterparti, 14.februar1967.

eiendom. Derfor mente de også å være i sin fulle rett til å ha tungtveiende innflytelse over avisen.³³

Forbindelsene mellom avisen og partiet illustreres også av personsammenfallet i ulike formelle posisjoner i avisen og partiet. Andreas Hagen, som gikk på som ansvarlig redaktør i 1968, var også medlem av fylkesstyret i partiet. Thor Solberg som satt i valgkomiteen og finansutvalget til partiet i 1967, ble i 1969 nestformann i Hedmark Senterparti. Minst fire av seks styremedlemmer i A/S Østlendingen i 1968 hadde ulike tillitsverv i fylkespartiet på 1960-tallet.³⁴ Nyttan av dette tette samarbeidet var gjensidig. Avisen fikk uvurderlig hjelp fra partiet til å reise kapital, til å verve abonnenter og til å bruke partiorganisasjonens folk som lytteposter i bygdene. På den andre siden støttet avisen partiet i valgkamper og ellers, og ga dets saker, utspill og fremtredende tillitsmenn og –kvinner viktig omtale. Dermed lot partiapparatet seg villig mobilisere til innsats for avisen.

Dette viser at Østlendingen var en integrert del av partiets arbeid og ble oppfattet som medlemmene og partiets eiendom, selv om partiet ikke stod som formell eier. Avisen hadde utviklet seg til å bli et selvstendig økonomisk foretak, med betydelig organisatorisk støtte fra partiet, men i motsetning til flere andre partiaviser kunne den også gi partiet økonomisk støtte. Om denne situasjonen hadde vedvart, kan det tenkes av partigrepet over avisen senere hadde vært mindre. Dette understreker også at det var all grunn til å omtale Østlendingen som partiorgan med sterke strukturelle bindinger til partiet, selv om avisen i vedtektene eller i tittelhodet, ikke omtalte seg selv som partiorgan.

5. 1. 1. Partiet redder avisen – partibåndene styrkes

Mot slutten av 1960-årene kunne Østlendingen ha gått over ende økonomisk og blitt et tall i den dystre avisdødstatistikken. Sen vinteren 1968 kom de første signalene om at Østlendingen stod overfor store økonomiske problemer. Regnskapet viste underskudd, samtidig som avisen hadde planer for finansiering av nybygg og nytt teknisk utstyr. I årsmeldingen ble situasjonen beskrevet som en tilstand med hard konkurranse med Hamar Arbeiderblad og Glåmdalen.³⁵ Bare gjennom ny kapital kunne avisen møte den økende konkurransen som krevde nyinvesteringer. En rekke innsparinger ble iverksatt, men avisen trengte også ny kapital. Nøkkelen lå i A/S Østlendingens Investeringsfond som ble etablert våren 1969, og i avisens mange støttespillere og aksjonærer. Skulle krisen bli løst, måtte Senterpartiets partiapparat,

³³ *Årsmelding* for Hedmark Senterparti 1. mars 1968 og 10. mars 1969.

³⁴ A/S Østlendingen, *Årsmelding* for 1968.

³⁵ *Årsmelding* for A/S Østlendingen 1968.

ryggraden blant aksjonærene, på banen. Samtidig måtte det etableres en ledelse som var i stand til å gjennomføre planene og som hadde tillit. Enden på visa ble at styret måtte gå.³⁶

To dager før styret i A/S Østlendingen meldte sin avgang, møttes fylkesstyret i Hedmark Senterparti. Styret var sammenkalt for å drøfte Østlendingens økonomiske krise. Etter en lengre orientering mente banksjefen i Hedmark Sparebank at Senterpartiet i Hedmark minst burde forplikte seg til en garanti på 100 000 kroner. Styret gikk med på dette, men garantien ble gitt med klare betingelser. Fylkespartiet forlangte at styret i Østlendingen måtte "rekonstrueres" og styrkes med minst en representant fra partiet. En realistisk plan for sanering av avisens økonomi måtte utarbeides, noe som betydde refinansiering av selskapet gjennom tegning av ny aksjekapital.³⁷ Reorganisering av styret kunne ikke bety annet enn mistillit, og i realiteten ble styret i A/S Østlendingen dermed avsatt av styret i Hedmark Senterparti. Senterpartiet både lokalt og sentralt gikk inn med garantier for et lån på 300 000 kroner.³⁸

Fylkespartiet mobiliserte til innsats for fortsatt drift av Østlendingen. Medlemmer og tillitsmenn ble bedt om å bistå med å skaffe til veie de nødvendige midler, og fylkessekretæren ble pålagt å hjelpe til i samarbeid med A/L Østlendingens Investeringsfond. Dette ble sett som partiets hovedoppgave og det ble understreket at arbeidet var en del av å sikre partiets fremtid og interesser.³⁹ Saken utløste likevel stor debatt på årsmøtet i Hedmark Senterparti. Fra en av representantene ble det understreket at A/L Østlendingens Investeringsfond måtte stå i den mest "... *intime kontakt med folkets representanter...*",⁴⁰ det måtte ikke sette seg over Østlendingens lovlige organer og det måtte være nær kontakt med styret i Hedmark Senterparti. Frykten for at investeringsfondet skulle utvikle seg til en stat i staten var åpenbart til stede, når det ble advart mot at investeringsfondet kunne bli en instans som stod over Senterpartiet og Østlendingen. Denne frykten skulle senere vise seg å bli reell.

Partiets og Østlendingens ledelse fikk tilslutning for sine planer.⁴¹ Året etter ble ledelsen i Østlendingen gitt honnør for måten problemene var blitt løst på og for det driftsmessige resultatet som var oppnådd.⁴² Situasjonen var kommet under kontroll.

³⁶ Styremedlemmene stilte plassene sine til disposisjon på styremøte 24.9 1969.

³⁷ Fylkesstyremøte Hedmark Senterparti, 22. september 1969.

³⁸ Brev fra Elverum Sparebank, datert 9. oktober 1969 i styremøter A/S Østlendingen 1966-1972.

³⁹ Årsmelding for Hedmark Senterparti 10. mars 1969 – 16. mars 1970.

⁴⁰ Årsmøte Hedmark Senterparti 16. mars 1970. Forhandlingsprotokoll 19. april 1956 - 28. mai 1973.

⁴¹ Årsmøte Hedmark Senterparti 16. mars 1970.

⁴² Årsmøte Hedmark Senterparti 2. april 1971.

5. 1. 2. Partidugnad og ny giv for partieierskapet

Tidlig i 1970-årene fikk partiavistradisjonen sitt første store tilbakeslag, først og fremst knyttet til at flere tradisjonsrike venstreaviser kuttet båndene til partiet. I Østlendingens tilfelle gav inngangen til 1970-årene en ny giv for partieierskapet. Senterpartiets apparat ble sentralt i arbeidet med å reise kapital gjennom Østlendingens investeringsfond. Formålet til Investeringsfondet var å samle inn fire millioner som skulle lånes ut til A/S Østlendingens planer om nybygg og teknisk utstyr. Ikke bare Senterpartiet men også Hedmark Bondelags og skog- og landbrukssamvirket i fylket ble mobilisert til innsats for Østlendingen. Sammen med Senterpartiet og Bondelaget utgjorde dette ”bondehæren” som ble mobilisert for avisen.⁴³

Arbeidet med fondet ble i starten organisert gjennom en aksjonsleder ansatt for å tegne andeler i fondet. Etter et halvt år ble det gjort opp status, og resultatet var nedslående.⁴⁴ Hvis markedet for salg av andeler var slik aksjonslederen hadde beskrevet, måtte andre tiltak til. Avisens ledelse så nå at *markedet* alene ikke var i stand til å reise den nødvendige kapitalen. Det måtte en politisk mobilisering til blant Østlendingens støttespillere og at partiapparatet kom på banen.

Arbeidet med fondet ble overført til fylkeskontoret i Senterpartiet som fikk provisjon på tegnede beløp. Partiet gjorde en stor innsats, men greide ikke å nå målet om en million kroner innen tidsfristen. Ved utgangen av 1974 var fondet oppe i over 809 500 kroner, noe som tilsvarte 1619 andeler. De kortsiktige lånene Senterpartiet hadde stilt som garantister for, ble innfridd av fondet.⁴⁵ Situasjonen var brakt under kontroll.

Innsatsen til Senterpartiet gjør det rimelig å spørre om avisen ville overlevd uten støtten fra partiet, men lite tyder på det. Om partiapparatet ikke hadde blitt mobilisert til innsats, hadde det vært få alternativer for videre avisdrift. Avisen kunne ha hentet kapital utenfor miljøene til Senterpartiet og Norges Bondelag, men i 1969 var det ingen tradisjon på å se på aviser som investeringsobjekter, om man ser bort fra de største riksdekkende avisene. Avisdøden var et kjent fenomen i 1969, og den var en direkte årsak til at pressestøtten ble etablert samme år. Østlendingen fikk en periode denne støtten, men først og fremst fikk avisen merke betydningen av støtten fra ”sitt” parti da ny kapital måtte reises. Østlendingens Investeringsfond gjennomførte trolig den siste og største avisredningsaksjonen fra et parti, om

⁴³ Samtale med Andreas Hagen, 16. november 2000.

⁴⁴ A/L Østlendingen Investeringsfond, styremøte 26. januar 1970.

⁴⁵ Revisjonsberetning A/L Østlendingens Investeringsfond 1974.

vi ser bort fra partiet AKP (m-l)s senere redningsaksjoner for avisen Klassekampen.⁴⁶ I dette kan vi se et betydelig historisk etterslep, der Senterpartiets innflytelse over avisen ble styrket på et tidspunkt like før partiets politiske og organisatoriske styrke kom til å bli betydelig svekket. Østlendingen ville ikke overlevd uten partiets og bondebevegelsens innsats.

Mobiliseringen av partiet hadde også en annen side. Med aksjonen og de påfølgende investeringene fra Østlendingens Investeringsfond, ble eierskapet til avisen revitalisert. Aksjonærene fra tiden før 1970 tilhørte ulike politiske miljøer. Opp gjennom årene hadde arv og overdragelser av aksjer ført til at folk som definerte seg å tilhøre Senterpartiet bare kontrollerte ca 17 % av aksjene. Mobiliseringen av bondebevegelsen da krisen slo inn, kan således betraktes som en revitalisering av partieierskapet. Da aksjonen og investeringen var over, var eierskapet igjen tilbake til situasjonen på 1920-tallet.⁴⁷ Den tidligere redaktøren Andreas Hagen mente avisen kunne ha blitt overtatt av andre politiske miljøer hvis de hadde organisert samlet opptreden på en generalforsamling. Rett før denne aksjonen ble det ført samtaler om å slå sammen Østlendingen og Høyreavisen Hamar Stiftstidende. Både konsulentfirmaet som ble engasjert og Østlendingens disponent ivret den gangen for en sammenslåing. På den måten kunne utfallet blitt at Høyre, gjennom Hamar Stiftstidende, hadde fått kontroll over avisen om ikke partiet hadde blitt mobilisert.⁴⁸

Denne grunnplansaktivismen for avisen kan trolig best forstås sett i sammenheng med Østlendingens framvekst og oppbygging – og i kontrast til hovedtendensen i Arbeiderpartiets aviser. I Arbeiderpartiet var det viktig at privatpersoner ikke eide avisene, det gjorde partiet og fagbevegelsen. Dermed ble det mulig for partiets ledelse allerede før andre verdenskrig å etablere en sentralisert organisasjonsform som etter hvert skulle underminere den lokale autonomien og det lokale eierskapet over avisene etter krigen (Høyer 1995: 350ff). Sentraliseringen gjorde det lettere å skaffe seg full kontroll over en rekke lokalaviser, som på 1990-tallet ble en del av A-pressekonsernet (se f.eks. Paulsberg 1999: 163ff). Denne type sentralisering skjedde ikke innen senterpressen, og dette kan ha medvirket til å fremme betydningsen av grunnplansaktivisme for og rundt en avis som Østlendingen.

⁴⁶ Avisen Klassekampen var fra starten i 1969 frem til 1991 organ for Arbeidernes Kommunistparti (marxist-leninistene). AKP (m-l) var et parti som overtok mange av de tradisjonelle metodene fra arbeiderpartiene i mellomkrigstiden, og gjennom stor innsats ble medlemmene organisert til aktivt arbeid både økonomisk og materielt til støtte for avisen. Uten denne støtten ville Klassekampen ikke ha sett dagens lys eller overlevd frem til i dag.

⁴⁷ Samtale med Thor Solberg, 16. november 2000.

⁴⁸ Samtale med Andreas Hagen, 16. november 2000.

5. 1. 3. Fondsandeler uten direkte innflytelse

Vitaliseringen av partieierskapet ga nye organisatoriske strukturer som bygde på partiets dugnadsinnsats, men som ikke uten videre gjorde det lett å konvertere økonomisk og organisatorisk innsats for avisen til direkte innflytelse over den.

I løpet av 1972 ble det foretatt en rekke transaksjoner som overførte midler til A/S Østlendingen fra Investeringsfondet som billige lån, og fondet tok over tidligere lån som blant annet Senterpartiet hadde gitt garantier for. I 1973 foretok A/S Østlendingen en omfattende aksjeutvidelse. For å sikre aksjeutvidelsen, ble det foretatt en endring i fondets vedtekter som skapte en del strid. Fra å være et fond som lånte ut penger til A/S Østlendingen på rimelige vilkår, skulle fondet nå også kunne kjøpe aksjer i avisen. Dette var en viktig vedtektsendring, og i løpet av 1973 kjøpte fondet aksjer for 200 000 kroner,⁴⁹ og fire år senere for 600 000 kroner delvis kontant og delvis gjennom at lån fra fondet ble omgjort til aksjer.⁵⁰

Etter at fondet ble aksjonær, hevdet noen av fondsmedlemmene at fondet ikke hadde hjemmel til kjøp av aksjer i Østlendingen. Dette ble kontant avvist på bakgrunn av de vedtektsendringer som tidligere var blitt gjort. Samtidig slo styret fast at den enkelte andelseier ikke kunne få gjort om fondsandelene til aksjer i A/S Østlendingen. I prinsippet hadde A/S Østlendingen en innløsningsrett, men det lå ikke noen automatikk i det overfor andelseiere som ville kvitte seg med andeler.⁵¹ På den måten ble eierskapet etter hvert sentralisert til et organ der medlemmene av fondet ikke hadde noen *direkte* innflytelse over A/S Østlendingen. Andeler i fondet ga ingen rett til å møte i Østlendingens organer – innsats for avisen gav således ikke uten videre innflytelse eller makt.

Det er mulig å se linjer mellom denne striden om fondets hjemmel til kjøp av aksjer i Østlendingen og det tilløp til strid som senere kom i forbindelse med salget til Orkla i 1997. Og dessuten er det grunn til å tro at forholdet mellom ansvarstaking og innflytelse over avisen på lengre sikt gjorde det vanskeligere for partiet å forsvare partiavistradisjonen i avisen i den grad partiet skulle ønske dette og være i stand til det.

5. 1. 4. Et redaktørprofeti om partipressens fall

Fram til 1985 var det få signaler om at Østlendingen kunne bli avviklet som organ for Senterpartiet. Men da konkurrenten Hamar Arbeiderblad i 1975 fylte 50 år, og ble hilst av Østlendingen, kom de første signalene. Lederen som trolig var skrevet av Andreas Hagen, slo

⁴⁹ A/L Østlendingen Investeringsfond, *årsmelding 1973*. Møteprotokoll fra 12. juni 1969 til 24. mars 1981.

⁵⁰ A/L Østlendingen Investeringsfond, *årsmelding 1977*. Møteprotokoll fra 12. juni 1969 til 24. mars 1981.

⁵¹ A/L Østlendingen Investeringsfond, styremøte 22. mars 1977.

fast at veksten Hamar Arbeiderblad hadde hatt var et resultat av den meningsbærende funksjonen avisen hadde. Den hadde hatt ”... *en stor oppgave mot et meningsfylt mål.*” (Østlendingen: 1. 4. 1975) Til liks med situasjonen i Østlendingen, hadde ideene og det politiske budskapet vært den kraften som løftet avisen frem. Ved femtiårsjubileet fastslo lederen at situasjonen var endret. Det var ikke lenger slik at de politiske motivene var hovedgrunnen til å holde en bestemt avis, og pressen hadde utviklet seg til et korrektiv til partiene. Den siste påstanden var kanskje noe overdrevet, men utviklingen mot en partiuavhengig presse var da på gang.

Disse betraktningene berørte hele dagspressen, ikke bare Hamar Arbeiderblad. Den politiske delen av pressen stod nå foran en oppbruddstid som kunne bli smertefull, ”... *men etter vår mening må den komme før eller siden.*” (Østlendingen: 1. 4. 1975). Østlendingen spådde nå partipressens oppløsning, men hevdet at denne utviklingen ikke var ønsket. På den andre siden ble den drevet frem av demokratiet og av at datidens situasjon krevde andre løsninger enn dem som ble valgt da partipressen ble etablert. Lederen var skrevet rett før Senterpartiets landsmøte i 1975, der Østlendingen og Senterpartiet i Hedmark (Hedmarksgeriljaen) hadde en sentral opposisjonsrolle. Lederen spådde at tiden snart var over for den klassiske partipressen, og at den politiske delen av pressen ikke måtte trekke seg tilbake fra samfunnsdebatt, men bli et korrektiv til sine partier. Avisene skulle fremdeles spille en politisk rolle, men på en annen måte.

Disse synspunktene skal vi merke oss når vi senere skal drøfte journalistenes rolle i avpartifiseringen. Som redaktør og journalist og medlem av fylkestyret i Hedmark Senterparti stod Hagen med et ben i begge leirer, men med disse signalene kan det se ut som at tyngdepunktet var i ferd med å flyttes over til det journalistiske avviklingsperspektiv på partipressen. Men argumentasjonen tyder på at han ikke nødvendigvis ønsket denne utviklingen. Etter Hagens utsagn skulle det ta ti år før saken kom opp formelt i sin fulle bredde.

5. 1. 5. Senterpartibindingene kommer på dagsordenen

Midt på 1980-tallet kom en debatt som formelt sett var en debatt om A/S Østlendingens bedriftsøkonomiske struktur, men som reelt sett også aktualiserte diskusjon om avishusets tradisjonelle partitilknytning. Mange av premissene for debatten lå i markedsmessige vurderinger knyttet til konkurransen mellom Hamar Dagblad (som var en del av avishuset) og Hamar Arbeiderblad. Høsten 1985 leverte en produktutviklingsgruppe en innstilling som blant annet inneholdt forslag om at Hamar Dagblad fikk en friere stilling som et selvstendig

produkt og med partipolitisk uavhengig profil. Videre skulle alle Østlendingens produkter legges om til tabloidformat.⁵² Mye tydet på at spørsmålet om politisk uavhengighet for Hamar Dagblad kunne bli omstridt på bakgrunn av Østlendingens tradisjoner som lokal partiavis, der hovedtyngden var ideelle aksjonærer med det mål å fremme politiske og kulturelle grunnholdninger.

Et eget utvalg som skulle utrede konsekvensene av fristilling og eventuelt andre alternativer, ble nedsatt. Sjefredaktør Andreas Hagen satte som betingelse at saken måtte drøftes grundig og at

*”... Senterpartiets organer - partiets sentralstyre, partiets pressekontor og Hedmark Senterparti ble orientert før en eventuelt endring ble satt ut i livet.”*⁵³

Forkjemperne for politisk uavhengighet måtte regne med at de som tidligere hadde vært med på å reise kapital til Hamar Dagblad, med den forutsetning at avisen skulle være talerør for Senterpartiet, kunne tenkes å bli misfornøyde. Komiteen kunne argumentere med at Østlendingen fortsatt ville være et Senterpartiorgan, men for mange partimedlemmer var forutsetningen for å reise kapitalen at de skulle få et partiorgan i Hamar-regionen. Også den negative betydningen for den samlede senterpressen ble vurdert.

Den tidligere politiske mobiliseringen fra Østlendingens ledelse og Senterpartiet i fylket, kunne nå bli et problem, når komiteen innstilte på at Hamar Dagblad skulle være partipolitisk uavhengig. Det kunne også reises tvil om at Østlendingen fortsatt skulle være et senterpartiorgan. Trolig skjønnte flere at det kunne bli et tidsspørsmål før også Østlendingen trappet ned forbindelsene til Senterpartiet. Hamar Dagblad kan dermed betraktes som prøveklut for en mer partipolitisk uavhengig strategi også for Østlendingen.

Men hensynet til Hamar Dagblad ble veid tyngst. Komiteen mente at det ikke var mulig å reise den kapitalen som trengtes for at Hamar Dagblad skulle overleve, dersom de politiske båndene ble opprettholdt. Det var ikke lenger mulig å ta en ny runde blant Senterpartiets støttespillere i Hamar-regionen - den kapitalen ble hentet inn ved etableringen i 1971.⁵⁴ Dermed var veien åpen for en avpartifisering, fordi dette ble regnet som nødvendig vilkår for at andre interessenter skulle gå inn med kapital.

Denne argumentasjon må også bli sett i forhold til et dramatisk svekket Senterparti som fra en topp i 1973, igjen var redusert til bygdeparti og til dels et næringsparti. Høyre

⁵² A/S Østlendingen, produktutviklingsgruppen, Rapport 26.november 1985.

⁵³ A/S Østlendingen, forslag til innstilling til styret om Hamar Dagblad 28. februar 1986:1f

⁵⁴ A/S Østlendingen, forslag til innstilling til styret om Hamar Dagblad 28. februar 1986: 2.

hadde gjort store innhogg i velgermassen og tatt mange av Senterpartiets kjernevelgere. Samtidig ble partiorganisasjonen i den perioden svekket både økonomisk og organisatorisk, gjennom medlemsfratfall (Madsen 2001: 135 og 173). Støttespilleren til Senterpartiet som kunne ha brakt inn ny kapital, var kraftig redusert.

Også forholdet til konkurrenten, Hamar Arbeiderblad, var oppe i komiteens vurderinger. Hamar Arbeiderblad var fortsatt bundet til Arbeiderpartiet, men hadde fått en friere stilling. Østlendingen regnet likevel med et konkurransefortrinn om partiforbindelsene ble kuttet.⁵⁵ Notatet om endringen var utarbeidet av redaktør Andreas Hagen, som også satt i styret i Hedmark Senterparti. Han la stor vekt på at avisen skulle være reelt uavhengig av alle politiske og næringspolitiske interesser. Dette betraktet han som en forutsetning for å skaffe kapital og for å møte den økende konkurransen om lesere og annonsører. Sjefredaktør Andreas Hagen hevdet at partiets ledelse aksepterte fristillinga av Hamar Dagblad. Likevel kom det noen reaksjoner fra ulike lokallag og enkeltpersoner på den omleggingen som nå skjedde.⁵⁶

5. 1. 6 Senterpartiet var kraftig svekket

I 1969, partiets toppperiode, hadde Senterpartiet på landsplan 72 000 medlemmer, i 1998 var dette redusert til ca. 36 000 - en nedgang på 50 % (Madsen 2001: 135 og 269). Denne nedgangen er ikke bare et norsk fenomen. I Danmark og Sverige var det også en klar tilbakegang for søsterpartiene, bare Finland har en annen utvikling der antallet medlemmer har steget med fire tusen i samme periode (Widfeldt 1999: 18f).

I Hedmark, en av Senterpartiets sterkeste fylkesorganisasjoner, hadde partiet 5649 medlemmer i 1967, et tall som økte til 6070 i 1970. Partiorganisasjonen var i fremgang og partiet hadde 30 partilag utbygd i alle kommunene i fylket. I tillegg kom Senterkvinnene og Senterungdommen.⁵⁷ Dette partiapparat hadde Østlendingen som sin viktigste oppgave i flere perioder. Til sammenligning hadde Arbeiderpartiet i Hedmark 9593 medlemmer i 1970.⁵⁸

I 1981 var medlemstallet i Senterpartiet redusert til 4076 og i 1988 var det 3222 medlemmer. I 1999 lå medlemstallet på i overkant av 2000. Fra en topp rundt 1970, er medlemstallet blitt redusert med 2/3. Dette er markert mer enn den samla medlemsnedgangen for partiet på landsplan og langt over gjennomsnittet for partiene generelt.

⁵⁵ A/S Østlendingen, forslag til innstilling til styret om Hamar Dagblad 28. februar 1986: 3f.

⁵⁶ Samtale med Andreas Hagen 16.11.00.

⁵⁷ Hedmark Senterparti: Årsmeldinger fra 1981, 1988, og 1999)

⁵⁸ Hedmark Arbeiderparti. Opplysningene er gitt fra kontoret til Hedmark Arbeiderparti v/ Britt Bjørnstad.

Det synes rimelig å gå ut i fra at en så dramatisk svekkelse både kan ha redusert partiets styringsevne i forhold til Østlendingen, og dessuten kan ha redusert partiets evne til å rekruttere bevisste partifolk til styringsoppgaver og stillinger i avisen. Det er i tillegg opplagt at den må ha redusert partiorganisasjonens slagkraft som kampanje- og dugnadsorganisator for avisen. Til sammen vil dette være antagelser som tyder på at svekkelsen av Senterpartiet bidro - kanskje også i betydelig grad - til bruddet mellom partiet og Østlendingen. At svekkelsen av Senterpartiet gjorde det mulig med et brudd, trenger likevel ikke å bety at det var *ønskelig* fra Østlendingens side.

Men da A/S Hamar Dagblad ble etablert i juni 1986 fikk den følgende formålsparagraf: "*Selskapets formål er avisutgivelse og annen informasjonsvirksomhet*"⁵⁹ Dermed ble de politiske målsetninger som fortsatt lå i A/S Østlendingens formålsparagraf kuttet for Hamar Dagblad. Avisen fikk et nøytralt formål uten signaler om politisk orientering. Det er åpenbart at dette må sees i sammenheng med ønsket om å få inn nye samarbeidspartnere og dermed kapital til avisen. En av dem som den gangen var mest aktuell som samarbeidspartner, var VG.

5. 1. 7. Et VG- samarbeid blir avist

Sommeren 1986 gav styret i A/S Østlendingen tilslutning til den nye produktutviklingen. Planene inneholdt overgang til tabloid på nyåret i 1987 for alle Østlendingens aviser og en omstrukturering av hele selskapet.⁶⁰ Dette ble omtalt som en omstrukturering som skulle skape et nytt konsept for bedriften frem mot år 2000.⁶¹ Økonomisk var det nå gode tider for avisen.⁶² Årsaken til omstruktureringen lå med andre ord ikke i store økonomiske problemer, men behovet for ny kapital for å møte fremtidens mediesituasjon med økt konkurranse.

I forbindelse med vurderingen av nye samarbeidspartnere og finansiering av det nye Hamar Dagblad, ble det opprettet kontakt med VG våren 1986. Målet var å få en intensjonsavtale mellom VG og Østlendingen for å utvikle Hamar Dagblad som selvstendig og uavhengig produkt. Ulike løsninger ble forsøkt forhandlet fram, blant annet et forslag om at Hamar Dagblad skulle organiseres som kommandittselskap, og at en rettet emisjon skulle gi VG 51 % av aksjene, mens Østlendingen beholdt 49 %. I vedtektene for Hamar Dagblad ønsket Østlendingen å slå fast at avisen var partiuavhengig. VG ønsket en borgerlig,

⁵⁹ A/S Hamar Dagblad, 25. juni 1986. Stiftelsesmøte.

⁶⁰ A/S Østlendingen, styremøte 6. juni 1986, sak 23/86.

⁶¹ A/S Østlendingen, styremøte 25. juni 1986, sak 30/86.

⁶² A/S Østlendingen, styremøte 25. juni 1986, sak 31/86.

uavhengig avis.⁶³ Under forhandlingene begynte flertallet i styret å tvile på samarbeidet med VG.

Hamar Arbeiderblad og Glåmdalen hadde fått opplysninger om forhandlingene, og ga saken medieomtale.⁶⁴ Medieomtalen og VGs krav om godkjennelse av et foreliggende avtaleutkast satte Østlendingens styre og daglige ledelse under press. VG krevde at leder Thor Solberg og nestformannen i styret godtok hovedinnholdet i avtaleutkastet på dagen, noe som ble oppfattet som en provokasjon.⁶⁵ Østlendingens advokat slo fast at VG ville tilføre Hamar Dagblad ressurser, men at de ville miste avgjørende makt over nye avis-konseptet.⁶⁶

Solberg hevdet at VG presset på for at et eventuelt underskudd i Hamar Dagblad skulle deles likt mellom Østlendingen og VG. Dette kunne i gitte situasjoner true hele Østlending-konsernet, og dermed gjøre det til et lett bytte for VG.⁶⁷

Flere i Østlendingens ledelse ønsket likevel en avtale. Markedsavdelingen mente for eksempel at et samarbeid med VG var nødvendig for å nå de mål som var satt, avtalen var ”optimal” etter deres mening. Markedsavdelingen refererte VG, som hevdet at de hadde gitt mer enn de burde. Styret burde derfor fortsette samtaler med avisen.⁶⁸ Også redaksjonsklubben gikk god for avtalen, og mente VG-samarbeidet ga gode muligheter til å utvikle Hamar Dagblad som selvstendig avis. Avtalen ville trygge arbeidsplassene for alle ansatte i A/S Østlendingen, hevdet klubben.⁶⁹ Den samme holdningen inntok Presse og Mediaansattes Forbund i Østlendingen.⁷⁰ Den grafiske klubben hadde også få forbehold til avtalen.⁷¹ Redaksjonsklubbene for Ringsaker Blad, Østlendingen og Hamar Dagblad ble etter hvert mer forbeholdne. Fortsatt ønsket de avtale med VG, men om det ikke lyktes, måtte det jobbes for andre løsninger.⁷²

I Østlendingens representantskap fikk styreflertallet støtte for at VG måtte fravike kravet om aksjemajoritet. Om VG ikke firte på sine krav, ville Østlendingen finne andre alternativer for å ivareta de ”... *samlende interesser innen A/S Østlendingens virksomhet.*”⁷³ VG godtok ikke kravet, forhandlingene ble brutt og saken ble avsluttet. Få dager senere sa administrerende direktør i Østlendingen opp sin stilling.

⁶³ Utkast til intensjonsavtale mellom Østlendingen og VG 2. mai 1986, styremøte 6. juni 1986, sak 23/86.

⁶⁴ A/S Østlendingen, 5. september 1986, brev fra Peer F. Jarnung til styrets og representantskapets medlemmer.

⁶⁵ A/S Østlendingen, 24. september 1986, brev til styret fra styreformann Thor Solberg.

⁶⁶ Høyesterettsadvokat Hans B. Heyerdahl, brev til styret i A/S Østlendingen, 24. oktober 1986.

⁶⁷ Samtale med Thor Solberg, 17. november 2000.

⁶⁸ A/S Østlendingen, brev fra markedsavdelingen til adm.dir Peer F. Jarnung 21. august 1986.

⁶⁹ Redaksjonsklubben i Østlendingen, brev til styret i A/S Østlendingen, 22. september 1986.

⁷⁰ Presse- og Mediaansattes Forbund i A/S Østlendingen, brev til styret i A/S Østlendingen, 30. september 1986.

⁷¹ Brev fra Østlendingens Grafiske Klubb, datert 9. oktober 1986.

⁷² Brev fra redaksjonsklubbene i Ringsaker Blad, Østlendingen og Hamar Dagblad, 29. september 1986.

⁷³ Protokoll A/S Østlendingen, representantskapsmøte 31. oktober 1986.

Forhandlingene med VG bidro trolig til å presse frem en avgjørelse også om andre sider av Østlendingens virksomhet og struktur. Østlendingen hadde mange hensyn å ta på grunn av den spredte eierstrukturen. Det var umulig for ledelsen å godta et forslag uten at det var grundig behandlet i representantskapet. Det var heller ikke mulig for styreleder å kontakte en hovedaksjonær for å få en avtale raskt på plass, så lenge avisen hadde så desentralisert eierstruktur. Forhandlingene med VG bekreftet dermed nødvendigheten av den gjennomgang av hele selskapets eierstruktur som var startet.

De ansatte la, som vi har sett, et betydelig press på ledelsen for å akseptere VG-avtalen. Dette må forstås ut fra ønsket om å sikre arbeidsplassene i omstillingsprosessen. Vi skal likevel merke oss redaksjonsklubbens argumentasjon om at samarbeidet med VG gav muligheter til å utvikle Hamar Dagblad til en selvstendig dagsavis. Ønsket om Hamar Dagblad som partiavis var forlatt i Østlendingen. Vi ser likevel at redaksjonsklubben strekte seg langt for å oppnå en avtale med VG. Avtalen ville gitt VG kontroll over Hamar Dagblad, og samtidig kunne dette true Østlendingens posisjon. Generalforsamlingen og styret stoppet prosessen på tvers av journalistenes og de øvrige ansattes ønsker. Journalistene og de øvrige ansattes iver etter VG-avtalen aktualiserer spørsmålet om i hvor stor grad journalistene drev fram avviklingen av partipressen.

I ettertid kan det argumenteres med at det ikke lå noen prinsipiell holdning i avvisningen av VG som samarbeidspartner. Østlendingen solgte seg jo senere til en av de andre medie gigantene - Orkla. Dette er for så vidt en rimelig innvending, men det er mulig å tenke seg at ledelsen i Østlendingen holdt avisen uavhengig av de store mediekonsernene og valgte å utvikle samarbeidet med de andre avisene i Mjøsregionen, inntil de vurderte at denne strategien spilte fallitt og ikke lenger kunne gi gode nok prognoser for Østlendingens videre overlevelse.

5. 1. 8. Markedstilpasning gir vedtekts- og strukturendring

Markedstenkningen skapte bevissthet om at vedtektsendringer var nødvendig, og betydelige endringer i A/S Østlendingens vedtekter ble gjort våren 1987. Fortsatt ønsket styret å legge vedtektsbegrensninger for omsetning av aksjer. Avisen skulle ikke bli et objekt for spekulasjon.⁷⁴ Samtidig åpnet vedtektsendringene muligheten for en modernisering av A/S Østlendingens formålsparagraf. I mange tiår hadde § 2 i Østlendingens vedtekter slått fast at avisen skulle ivareta

⁷⁴ A/S Østlendingen, brev til styret og representantskapet, 18. april 1986.

”...bygdefolkets økonomiske, sosiale og kulturelle interesser og redigeres i overensstemmelse hermed.”⁷⁵

Paragrafen var også tidligere forsøkt endret. Da het det i et forslag som aldri ble vedtatt at avisen skulle redigeres ut i fra et ”... senterpolitisk grunnsyn.”⁷⁶ Også forslag om at den skulle representere det ”... kristne grunnsyn” hadde tidligere blitt reist, men avvist.⁷⁷ Nå var situasjonen moden ”... for å få den i pakt med dagens situasjon.”⁷⁸ I forslaget til ny formålsparagraf het det:

”Selskapets formål er utgivelse og annen informasjonsvirksomhet som tar sikte på å ivareta de økonomiske, kulturelle og sosiale interesser for befolkningen i Hedmark fylke. Selskapets hovedkontor er i Elverum.”⁷⁹

Nå skulle ikke bare interessene til bygdefolket, men interessene til hele befolkningen i Hedmark ivaretas. I praksis betydde dette at en formell tilknytning til bygdefolket og dermed implisitt til Senterpartiet, ble brutt. I stedet for å erklære avisen partipolitisk uavhengig, ble den politiske målsetningen erstattet med en målsetning om å forsvare interessene for befolkningen i Hedmark fylke. Dermed unngikk Østlendingens ledelse trolig strid rundt spørsmålet. Realiteten var likevel den samme. Skulle Østlendingen ivareta hele Hedmarks interesser, måtte avisen utvikles i retning partipolitisk nøytralitet. Dette stod ikke i motsetning til at avisen fortsatt skulle ha en politisk profil. Det kom få reaksjoner fra Senterpartiet på omleggingen, men noen partilag og enkeltpersoner reagerte. Andreas Hagen var selv rundt i lokale partilag for å forsvare endringen.⁸⁰

Den mest radikale endringen var likevel liberaliseringen av aksjeomsetningen i selskapet.⁸¹ Alle tidligere preferanser på aksjer ble nå opphevet, investeringsfondet mistet forkjøpsretten og konsernet ønsket å skape en homogen aksjonærsituasjon. I prinsippet ble det nå åpnet for fri omsetning av aksjene. Dette var en endring som var viktigere enn formålsparagrafen, men til sammen skulle det føre avisen bort fra det tradisjonelle eierskapet. Endringene må ses i sammenheng med den spredte eierstrukturen i A/L Østlendingens Investeringsfond og A/S Østlendingen. De to selskapene hadde en definert felles målsetting.

⁷⁵ A/S Østlendingen, 13. mars 1978, vedtekter fremlagt i representantskapsmøte.

⁷⁶ A/S Østlendingen, 11. mars 1974, innstilling til representantskapet.

⁷⁷ A/S Østlendingen 12. mars 1974, forslag til generalforsamlingen.

⁷⁸ A/S Østlendingen, brev til styrets og representantskapets medlemmer, 18. april 1986.

⁷⁹ A/S Østlendingen, representantskapsmøte 22. august 1986.

⁸⁰ Samtale med Andreas Hagen, 16. november 2000.

⁸¹ A/S Østlendingen, generalforsamling 7. april 1987.

Østlendingens Investeringsfond var hovedaksjonær (52 %) og skulle bidra til å oppfylle A/S Østlendingens formålsparagraf. Derfor var det nærliggende å sikre at fondet fortsatt skulle være den dominerende aksjonæren med minst en tredjedel av aksjekapitalen. Dette sikret negativ kontroll, og kunne dermed hindre vedtektsendringer og sikre stabilitet.⁸² Samtidig med liberaliseringen, ble Stiftelsen Østlendingen opprettet. Formålet med stiftelsen var klar. Den skulle sikre redaksjonell frihet og uavhengighet i *”... samsvar med det grunnsyn og tradisjoner som er nedfelt i A/S Østlendingens vedtekter.”*⁸³

Dette skulle skje ved at stiftelsen gjennom Østlendingens generalforsamling fikk rett til å godkjenne endringer i formålsparagrafen og ansettelse av redaktør. Stiftelsen var selveid og vedtektene kunne ikke endres med mindre

*”...vedtektene ikke kunne etterleves, er blitt åpenbar unyttig, uheldig eller uformuftig, eller kommer i strid med hensikten med stiftelsen, kan vedtektene endres av Kongen eller den han bemyndiger etter reglene om omdanning av stiftelser...”*⁸⁴

Dermed ble det lagt inn begrensninger for oppkjøp fra investorer som ønsket å bryte med selskapets formålsparagraf. Da stiftelsen var selveid var det også umulig å få kontroll over A/S Østlendingen gjennom et oppkjøp av den. Til tross for slike sikringsbestemmelser, er det rimelig å betrakte disse endringene som en form for markedstilpasning.

Argumentasjonen for å avvikle partiforbindelsene for Hamar Dagblad og etableringen av nye vedtekter og ny eierstruktur Østlendingen må sees i sammenheng, og virker i retning av avpartifisering. Prosessene må sees i sammenheng med behovet for å reise ny kapital. Dermed blir antagelsen om at markedet og investorene var viktige pådrivere for avpartifisering, aktualisert. Partitradisjonen ble ikke avvirket, men avviklingsprosessen skjøt fart. Investorene var fortsatt i miljøet rundt Senterpartiet, men de ble svekket da nye investorer kom til. Etter aksjeutvidelsen var Investeringsfondet fortsatt den største aksjonæren, noen større ny ekstern aksjonær ble ikke funnet.

I perioden mellom krisen i 1969 og fram til diskusjonen om en større aksjonær burde få innpass i avisen, hadde avisen gått gjennom en omfattende teknologisk moderniseringsprosess som kostet avisen betydelige kapital- og personressurser. I løpet av sommeren 1971 gikk avisen over til offset og i 1975 startet overgangen til tekstbehandling foran skjerm, noe som ble betraktet som et pilotprosjekt. Utover på 1980-tallet møtte avisen

⁸² A/S Østlendingen, brev fra Thor Solberg datert 7. april 1987.

⁸³ Stiftelsen Østlendingens, 7. april 1987 vedtekter.

⁸⁴ Stiftelsen Østlendingens, 7. april 1987 vedtekter

en rekke teknologiske, avtalemessige og fagligpolitiske utfordringer som skapte problemer, men avisens nybrotsarbeid ble drevet framover. I 1994 innførte avisen et CTP-anlegg (Computer To Plate) som første avis i Europa (Overrein 2001: 266ff). Avisens foregangssiver kan tolkes som en indikasjon på at driften av Østlendingen nå var blitt så kapitalintensiv at det stilte høyere krav til aksjonærer og ledelse enn tidligere – kanskje høyere krav enn partiavistradisjonen kunne møte.

5. 1. 9. Fra annonsesamarbeid til vanskelig alenegang

Uten annonsene ville dagspressen ikke ha eksistert (Allern 1996: 78). For avisene i Norge utgjorde annonseinntektene i 1989 i gjennomsnitt 53 % av inntektene, og abonnements- og løssalgsinntektene utgjorde samtidig 38 % av inntektene. Blant nummer en-avisene utgjorde annonseinntekten hele 62 % av de samlede inntektene, for enkelte langt mer. For Østlendingen har annonseinntektene ligget lavere enn mange andre aviser (ca 45 %), og den største inntektsposten har vært abonnentene.⁸⁵ For en avis er derfor en god strategi for å vinne kampen om annonsemarkedet avgjørende for å overleve.

De store innbyrdes forskjellene i bransjen påvirket dermed konkurranseforholdene mellom avisene sterkt. Har en avis en sterk stilling i det lokale annonsemarkedet, vil det kunne gi inntekter for å ekspandere teknologisk og kvalitetsmessig, som igjen gir økt opplag og dermed tiltrekker seg stadig flere annonsører. Denne teorien om opplagsspiralen er likevel ikke uproblematisk (Allern 1996: 74ff). Noen eksempler viser at aviser med svakere annonseinntekter og opplag enn hovedkonkurrenten har greid å gå forbi konkurrenten og vinne slaget om annonsemarkedet. Likevel understreker dette sterkt betydningen av å ha en ledende posisjon i annonsemarkedet om man skal ekspandere.

På slutten av 1960-tallet begynte tanken om et annonsesamarbeid mellom de ulike borgerlige avisene rundt Mjøsa å modnes. I desember 1969 startet et utredningsarbeid som skulle resultere i samarbeid under navnet Østlandssamkjøringen. Samarbeidet skapte landets andre annonsesamkjøring med Samhold/Velgeren, Gudbrandsdølen/Lillehammer Tilskuer, Hamar Stiftstidende og Østlendingen/Østerdølen som deltakere. Avtalen skulle tre i kraft fra april 1971, og partene forpliktet seg til å selge samkjøringen ved enhver anledning der dette var mulig.⁸⁶ Samtidig ble det opprettet et samarbeidsfond for å sikre at de ulike avisene i

⁸⁵ Samtale med Osvald Magnussen, januar 2001.

⁸⁶ Østlandssamkjøringen, avtale om riksannonsesamkjøring 15. desember 1970.

samkjøringen fikk en rimelig andel av riksannonsesamkjøringens inntekter. Det ble også lagt planer om å bruke inntektene fra annonseringen til et framtidig fellestrykkeri.⁸⁷

Østlandssamkjøringen fungerte og ga Østlendingen betydelige annonseinntekter på tross av at den merket annonsesvikten allerede fra 1987. I 1988 ble samarbeidet med A/S Samhold og I/S Gudbrandsdølen/Lillehammer Tilskuer (GLT) utvidet.⁸⁸ I 1993 og 1994 ble også Østlandssamkjøringen styrket ved at avisene Valdres og Hadeland kom med.⁸⁹

I 1991 fikk imidlertid GLT økonomiske problemer og Østlendingen ble spurt om å gå inn i selskapet, noe som ledet til at Østlendingen gikk inn med fire millioner året etter.⁹⁰ Denne avtalen skulle bli økonomisk gunstig for Østlendingen. Da GLT brøt annonsesamarbeidet med Østlendingen i 1997, satt Østlendingen med 35 % av aksjene i selskapet. Bruddet åpnet for en kamp om annonsemarkedet på det indre Østlandet, og Østlendingen innså for alvor at de trengte en større samarbeidspartner i ryggen for å sikre sine interesser. Det som skjedde i forbindelse både med Østlendingens kjøp av aksjeposten og det senere bruddet var spesielt. Tradisjonelt har det vært lange historiske motsetninger mellom gudbrandsdøler og østerdøler, og Østlendingen var trolig blant de siste som ble spurt om å gå inn i GLT. På dette tidspunktet var det ingen sterke ønsker om å gå inn i en av de tre riksdekkende aviskjedene. Hadde ikke samarbeidet blitt brutt, kunne kanskje dette samarbeidet blitt utviklet til et tyngre mediesamarbeid i Mjøsregionen.⁹¹

Kampen om annonsekronene og avismarkedet var i ferd med å tvinge Østlendingen inn i en situasjon der avisen ikke så muligheten til å stå alene i et marked som stadig ble hardere. Vi skal se at Østlendingen ble presset både fra egne aksjonærer og av markedet til et strategisk valg, overtakelsen fra Orkla Media i 1997.

5. 1. 10. Inn i markedets logikk

Østlendingen gjennomførte aksjeutvidelse i løpet av 1987/88, etter at Stiftelsen Østlendingen ble etablert. Fortsatt var det samtaler med Orkla, men selskapet gikk ikke inn i A/S Østlendingen. Ledelsen valgte å gå ut med en rettet emisjon mot egne aksjonærer og ansatte, samtidig som de var åpne for nye større aksjonærer. Aksjekapitalen ble da utvidet fra 1,6 til 3,2 millioner kroner. Aksjeutvidelsen ble delvis mislykket, blant annet på grunn av det allmenne kursfallet høsten 1987. Styreleder A/S Østlendingen Kjell Nyeng tegnet imidlertid

⁸⁷ Østlandssamkjøringen, samarbeidsfondets vedtekter 15. desember 1970.

⁸⁸ A/S Østlendingen, *Året 1988*.

⁸⁹ Notat fra Kjetil Grambo, datert 15. juni 2001.

⁹⁰ Samtale med Thor Solberg, 16. november 2000.

⁹¹ Samtale med Bjørn Fjellmosveen, 14. september 2001.

aksjer for en million kroner og berget dermed emisjonen. Det var på denne tiden Odd R. Øie kom på banen og ble en større aksjonær.⁹² Hans aksjekjøp skulle senere skaffe avisen mange problemer. Senterpartiets organisatoriske eierskap var da knyttet til seks aksjer med pålydende 25 kr.⁹³

Nå merket avisen også et betydelig tap i annonsevolumet, noe som medførte inntekts-
svikt.⁹⁴ Denne utviklingen fortsatte, og i 1992 kunne avisen slå fast at annonsevolumet var tilbake på omtrent samme nivå som i 1975/76.⁹⁵ Det var ingen økonomisk krise i avisen, men situasjonen skjerpet konkurransen om annonsemarkedet, samtidig som eierne forventet avkastning for sine investeringer.

I 1990 registrerte Østlendingen at det utviklet seg generell misnøye blant noen av de største aksjonærene. Glommen Skog A/S ønsket at forventningene fra 1987 om aksjeutbytte og en friere omsetning av aksjene ble innfridd. Styreleder Kjell Nyeng ønsket blant annet å selge sine aksjer til Glommen Skog A/S, noe som åpnet for en generell debatt om eierstrukturen og om salg av aksjer. Nyeng hadde vært i kontakt med flere mulige kjøpere, blant annet i A-pressen.⁹⁶ Dermed kunne dette bli et første skritt bort fra det tradisjonelle miljøet avisen var knyttet til – jord- og skogbruksnæringen, miljøet rundt Senterpartiet og Bondelaget i fylket. Styret ønsket i første omgang ikke å åpne for salget, og fattet vedtak som ga klare signaler om hvilken generell eierstruktur som var ønsket i framtiden. Disse ble prioritert i følgende rekkefølge:

”(1) A/L Østlendingens Investeringsfond, (2) Mange småaksjonærer, (3) Aksjonærtillitsvalgte, ledelse og ansatte, (4) Et par-tre store lokale eiere, (5) En riksmedieeier.”⁹⁷

Vedtaket om prioritert eierstruktur samt at det ikke hadde blitt utbetalt aksjeutbytte vakte strid. Nyeng mente vedtaket var et brudd med tanken om fri omsetning som ble knesatt i 1987.⁹⁸ Det var heller ingen hvem som helst som presset på for å etablere en ny praksis. Kjell Nyeng var styreleder i A/S Østlendingen og drev med kjøp og salg av aksjer.⁹⁹ Samtidig ønsket en av de store lokale eierne - Glommen Skog A/S, som var knyttet til avisen ut fra et nærings- og distriktpolitisk grunnlag, friere omsetning av aksjene. Det var dermed sentrale

⁹² Notat fra Bjørn Fjellmosveen, datert 5. juni 2001.

⁹³ Aksjebrev nr. 262 A/S Østlendingen.

⁹⁴ A/S Østlendingen, *Årsoppgjør 1988*.

⁹⁵ A/S Østlendingen, *Årsoppgjør 1992*.

⁹⁶ Notat fra Bjørn Fjellmosveen, datert 5. juni 2001.

⁹⁷ A/S Østlendingen 25. oktober 1990, sak 36/90. Styreprotokoll fra 26. februar 1986.

⁹⁸ A/S Østlendingen, 11. januar 1991. Styremøte Sak 3/91. Protokoll fra 22. august 1986.

⁹⁹ Samtale med Thor Solberg, 16. november 2000.

aktører fra Eiermiljøets *midte* som nå presset på for liberalisering av aksjeomsetningen. Østlendingen ble nå i stadig sterkere grad presset inn i markedets logikk. Dette presset ble ikke svakere av at avisen hadde betydelig egenkapital opparbeidet gjennom mange år, og at den dermed fremsto som et attraktivt investeringsobjekt.

Salget ble til slutt godkjent i styret,¹⁰⁰ men Kjell Nyeng gikk av som styreleder i protest mot det han mente var ”... *ulovlig eller uforsvarlig*”¹⁰¹ praksis. Ledelsen i avisen så nå at utviklingen på sikt kunne true eierskapet og dermed rive den bort fra det miljøet som siden 1921 hadde hatt kontroll over den. På tross av formålsparagrafer og stiftelser, kunne avisen komme under kontroll av eiere som hadde helt andre mål enn å gi ut en lokal meningsdannende avis for fylket. Vedtaket om en ønsket eierprofil skulle senere bli viktig når Odd R. Øie gikk til rettssak mot avisen. Et av stridsspørsmålene skulle stå om avisen hadde hatt en bevisst eierstrategi ut fra Østlendingens lokale forankring og formålsparagraf

5. 1. 11. Fra idealistisk kapital til markedskapital – avisen blir solgt

1990-årenes konsernovertakelse av en rekke tidligere partiaviser illustrerte at lokalt oppstartede aviser finansiert og båret oppe i stor grad av idealistisk kapital (partifinansiering, partimedlemmers innsats og investering og lignende) ble overtatt av eiere som først og fremst må antas å ha bedriftsøkonomisk lønnsomhet og avkastning av investeringer for øye.

Endringene på eiersiden var dramatiske. De tre aviskonsernene Orkla, Schibsted og A-pressen lå i hard strid om kontrollen over avismarkedet. Flere lokale aviskriger ble utkjempet. I dette spillet ble Østlendingen dratt inn, noe som endte med oppkjøpet fra Orkla Media i 1997. Oppkjøpet var kontroversielt og fikk store konsekvenser for de mange tidligere støttespillerne til Østlendingen, og for eierstrategien. Da styret nektet to private interessenter å ta over mer enn 22 000 aksjer fra Glommen Skogeierforening i oktober 1996 med bakgrunn i at det stred mot Østlendingens eierstrategi, ble vedtaket forsøkt omgjort rettslig. I 1981 hadde styret signalisert at de prinsipielt ønsket å forhindre ”... *at aksjer ble kjøpt i et større antall.*”¹⁰² Liberaliseringen av aksjeomsetningen i 1987 hadde åpnet for krig om makten i Østlendingen, og i praksis for en annen eierstrategi. Retten slo senere fast at Østlendingen ”... *allerede rundt 1990*”¹⁰³ hadde hatt en bevisst eierstrategi.

¹⁰⁰ A/S Østlendingen, 28. februar 1991, sak 11/91. Protokoll fra 22. august 1986.

¹⁰¹ A/S Østlendingen, styremøte 11. januar 1991, sak 3/91. Protokoll fra 22. august 1986.

¹⁰² A/S Østlendingen, styremøte 9. mars 1981.

¹⁰³ Sør-Østerdal herredsrett, dom 30. desember 1997.

Denne striden ble fra redaksjonen ledet av Tor Solberg, som fra 1994 hadde inntatt redaktørstolen etter Andreas Hagens avgang. Solberg var av ulike grunner omstridt, og skiftet av redaktør hadde foregått mot redaksjonsklubbens ønske. Deres ønske var at det ble hentet inn krefter utenifra. Et flertall i styret satte seg imot, og journalistene ble nedstemt i sitt forsøk på å få inn en redaktør som ikke var sosialisert inn i Østlendingens tradisjon. Stillingen ble ikke utlyst. Denne konflikten har flere sider, men motstanden mot Solberg må oppfattes som uttrykk for at journalistene ønsket en redaktør med løsere eller manglende bånd til det tradisjonelle eiermiljøet (Overrein 2001: 288). I flere år hadde journalisten som gruppe ønsket å rive over båndene som tilhørte den tiden da avisen var et markant partiorgan. Solberg støttet denne utviklingen, men måtte samtidig ta hensyn til det tradisjonelle eiermiljøet, noe som tydelig kom til uttrykk på lederplass i maktkampen om avisen.

På lederplass gikk Østlendingen til frontalangrep på Glommen Skogeierforening ved Helge Urstrømmen, som ble karakterisert som et illojalt medlem av Østlendingens styre. Ledelsen i avisen ønsket da en juridisk vurdering av hans rolle, og han ble beskyldt for ”... *bevisst [å ha] gitt feilaktig informasjon*” (Østlendingen, 1. 11. 1996) om at salget bare ventet på formell godkjenning fra Østlendingens styre. Lederen slo fast at ”*I snart hundre år har idealistiske innstilte mennesker*” i Hedmark arbeidet opp avisen og overskuddet var blitt ført tilbake drift av avisen. Derfor var Glommens opptreden en ”... *hån mot flere tusen ildsjeler*” (Østlendingen, 1. 11. 1996) som hadde arbeidet for et alternativ til Arbeiderpartiavisene Glåmdalen og Hamar Arbeiderblad, og dermed sikret et differensiert pressebilde i fylket. Ble salget en realitet, ville det destabilisere avishuset og åpne for å tappe verdiene i selskapet. Dette var i sannhet sterke ord.

En av dem som ønsket å kjøpe aksjer, var Odd R. Øie, som allerede var aksjonær i avisen. Han hadde startet sin karriere som medieinvestor ved å kjøpe aksjer i Asker og Bærums Budstikke. Midt på 1990-tallet hadde han blitt mediemillionær med eierinteresser i flere titalls aviser. (Dagens Næringsliv, 28. 9. 1996) Ved dom i Sør-Østerdal Herredsrett i desember 1997, fikk styret medhold, men saken ble senere anket til avgjørelse i Eidsivating Lagmannsrett i januar 1999. Også her fikk styret medhold, men saken var av stor betydning og den gikk til høyesterett. I november samme år fikk styret medhold også i høyesterett. (Dagens Næringsliv: 23. 11. 1999)

I domspremissene slo retten fast at styret kunne nekte salg av aksjer ut fra selskapets vedtekter og generalforsamlingens retningslinjer. Dette var retningslinjer som bygde på en bevisst eierstrategi med vekt på småaksjonærer, lokalt eierskap med basis i samvirkebedrifter innen ”...*jord- og skog.*” Retten så ingen motsetning mellom ønsket om lokalt eierskap og det

å foreta en rettet emisjon mot en "... *riksmedieeier*." ¹⁰⁴ Dermed så retten bort fra størrelsen på investeringen Orkla hadde gjort da de ble den største eieren i Østlendingen.

Før rettens avgjørelse ble drøye 50 % av aksjene kjøpt av Orklakonsernet til en pris av 48 millioner kroner. Kjøpet ble godkjent i en ekstraordinær generalforsamling høsten 1997.¹⁰⁵ Med det fikk Orkla også kontroll over Østlendingen Solør-Odal, Ringsaker Blad og Hamar Dagblad. Ved overtakelsen hadde Østlendingen en solid økonomi med en egenkapital på 50 %, så det var iallfall ikke kortsiktig kapitalbehov som var årsaken til salget. Bakgrunnen for salget kan best forstås med utgangspunkt i at kampen om avishegemoniet og annonsemarkedet på det indre Østlandet ble kraftig skjerpet i perioden før Orkla tok over.

Frem til 1997 var Østlendingen og Gudbrandsdølen/Lillehammer Tilskuer (GLT) tyngdepunktet i samkjøringen av annonsemarkedet gjennom Østlandssamkjøringen. Våren 1997 ble det kjent at GLT skulle gå sammen med den andre avisen på Lillehammer, Dagningen, fra august samme år, med A-pressen som sentrale støttespillere. Dette var en uvanlig fusjon, der aviser fra ulike politiske tradisjoner (borgerlig og sosialdemokratisk) gikk sammen for å skape en avis. Også dette viste at det var store endringer på gang i mediebildet. I Østlendingen beskyldte tidligere redaktør Andreas Hagen A-pressen for å representere en trussel mot det differensierte pressebildet. Påstanden hans var at A-pressens makt var bygd opp av et millionregn i statlig pressestøtte, som nå ble brukt til det *motsatte* av hva pressestøttens intensjon hadde vært (Østlendingen: 10.4. 1997). Dette poenget aktualiserer våre tidligere refleksjoner om at pressestøtten på dette tidspunktet ble et insitament i markedskampen om avisene og dermed bidrog til avpartifisering. Dette vil vi drøfte senere i oppgaven.

Det virket som en rød klut på ledelsen i Østlendingen, som ikke visste noe om planene før dagen før styremøtet som gjorde endelig vedtak, til tross for sin betydelige eierandel.¹⁰⁶ Østlendingen boikottet derfor styremøtet og ymtet frempå om å legge rettslige hindringer i veien for planene (Aftenposten: 9. 4. 1997).

Den skarpe reaksjonen fra Østlendingen skyldtes åpenbart mer enn mangelen på forhåndsinformasjon og forsvaret for et differensiert pressebilde. Den nye avisen Gudbrandsdølen-Dagningen skulle også trekke seg ut av Østlandssamkjøringen for å gå inn i den konkurrerende Hedmark-Opplandssamkjøringen - der Hamar Arbeiderblad, Oppland Arbeiderblad og Glåmdalen (Kongsvinger) var de sentrale aktørene. Dette reiste to

¹⁰⁴ Sør-Østerdal herredsrett, dom 30. desember 1997.

¹⁰⁵ A/S Østlendingen, 22. september 1997, generalforsamling.

¹⁰⁶ A/S Østlendingen, styremøte 28. februar 1977. Arkivboks: Styremøter 1976-1977.

grunnleggende strategiske problemer for Østlendingen. For det første ville Østlands-samkjøringen bli kraftig svekket. Dermed stod Østlendingen overfor utsikter til å kunne tape inntil 16-17 millioner kroner årlig i annonseinntekter. (Aftenposten: 9. 4. 1997) Det var et innteksttap som ville skape store problemer for avisen. For det andre ville den nye større avisen på Lillehammer bli en del av en annonsesamkjøring der konkurrentene til Østlendingenkonsernet i Hamarregionen (Hamar Arbeiderblad) og i Kongsvingerområdet (Glåmdalen) ville kunne styrke seg med grunnlag i økte annonseinntekter. Endringen i mediabildet på Lillehammer skapte derfor en situasjon der Østlendingen både kunne regne med minkende inntekter og skjerpet konkurranse. Slike truende skyer gjorde det nødvendig å tenke raskt og strategisk. Avisen var derfor raskt ute med at den måtte skaffe seg en eller flere nye samarbeidspartnere og valget falt på Orkla. Det gikk heller ikke mange dagene før ledelsen i Orkla Media gikk offentlig ut og bekreftet at interessen var gjensidig (Aftenposten: 9. 4. 1997).

Den endrede mediestrukturen på det indre Østlandet bar i seg kimen til skjerpet konkurranse, særlig om avisleserne i Hamarområdet. Frykten for at Østlendingen skulle tape i kampen om annonseinntektene var reell.¹⁰⁷ Gjennom salget håpet ledelsen å skape ro rundt avisen, stabilisere situasjonen og å utvikle Østlendingen som produkt. De ansatte og ledelsen så intet alternativ i å stå alene og på den måten bidra til at markedskampen om avisen fortsatte. Salget ga også håp om at Østlendingen igjen kunne bli tilknyttet en annonsesamkjøring med front mot riksmarkedet og dermed øke annonseinntektene. Samtidig representerte Orklasalget et radikalt brudd med den idealistiske kapitalen avisen hadde blitt båret frem av siden starten i 1901.

Den idealistiske kapitalen representert ved de mange vennene hadde av lokal- eller almennpolitiske grunner investert i avisen og berget den gjennom mange vanskelige situasjoner. Med liberalisering av aksjeomsetningen i 1987 kom konflikten mellom den idealistiske kapitalen og markedskapitalen åpenbart frem, og med salget til Orkla var konflikten definitivt over.¹⁰⁸ Markedskapitalen hadde vunnet striden.

5. 1. 12. Konserneierskap uten kraftfull partiprotest

Østlendingens partieierskap utgjorde en lang tradisjon, og konsernovertakelsens brudd med denne må kunne antas å ha utfordret de mange gamle idealistiske eiernes følelse av å forvalte et ”moralsk eierskap” over en avis de hadde investert både penger og arbeidskraft i.

¹⁰⁷ Notat fra Kjetil Grambo, datert 15. juni 2001.

¹⁰⁸ Samtale med Andreas Hagen, 16. november 2000.

Med bakgrunn i dette kan det umiddelbart synes merkelig at konsernovertakelsen ikke utløste kraftige protester fra Senterpartimiljøene. I stedet utløste prosessen skarp strid mellom ulike næringslivsaktører. Konflikten rundt Østlendingens Investeringsfond som i mars 2000 vedtok å legge seg ned, var en del av dette bildet. Da hadde store og små investorer i flere år utvist aktivitet for å kjøpe andeler i fondet.

Senterpartiets fylkeskontor hadde flere ganger fått forespørsler om det var andeler i omløp som kunne kjøpes opp.¹⁰⁹ De som eide andeler var en blanding av folk med tidligere Senterpartibakgrunn og rene næringslivsspekulanter. Mange av disse stod sammen mot salget av Østlendingen til Orkla, som de mente var for billig. Det ble brukt en retorikk om at styret i Østlendingen hadde ”... *blitt kapitalkreftenes venn framfor distriktsinteressenes.*” (Østlendingen: 26. 7. 2000). Og det ble krevd gransking av salget til Orkla, noe generalforsamlingen i A/S Østlendingen avviste (Østlendingen: 4. 8. 2000).

Dermed representerte kritikerne en allianse av dem som ønsket høyere pris på andelene og dem som ville gjøre motstand mot at de gamle politiske eierforholdene ble avvirket. Noe åpent genuint forsvar for Østlendingen som meningsbærende organ for en senterpartipolitikk, kom aldri tydelig til uttrykk. Det kan både betraktes som et utslag av at dette ville ha splittet kritikerne og som et uttrykk for at avpartifisering var en allmenn trend som få virkelig trodde det gikk an å unngå i Østlendingen. Samtidig kan fraværet av denne politiske kritikken virke noe overraskende, når avisen ble solgt til en medie gigant som miljøet rundt Senterpartiet i andre sammenhenger hadde vært svært kritisk til. Dette har flere og svært sammensatte årsaker. En av grunnene var den økonomiske situasjonen, der avisen mistet store inntekter ved oppløsningen av Østlandssamkjøringen. Det fantes få alternativer for ny kapitaltilførsel og tilførsel av mediefaglig kompetanse utenom de store konsernene. Det gamle politiske og næringspolitiske miljøet i fylket kunne ikke mobilisere slike ressurser. Det lokale eierskapet representert ved Glommen Skogeierforening, ønsket liberalisering av aksjeomsetningen. Flere så at det raidet Øie hadde foretatt for å kjøpe avisen, og som hadde endt i rettssalen, kunne bli gjentatt av andre om ikke en stabil og stor næringslivsaktør kom inn på banen.

Før salget gikk også den tidligere senterpartiordfører Per N. Hagen på som styreleder, og flere Senterpartifolk fikk plass i styret også etter salget. På generalforsamlingen der salget ble godkjent, ble vedtektene endret i samsvar med den nye aksjeloven som ikke tillot representantskap. Som en slags erstatning for dette ble et råd etablert, men det fikk ingen

¹⁰⁹ Samtale med Ole Tom Ophus (fylkessekretær i Hedmark Senterparti), januar 2001.

bestemmende innflytelse, og resultatet ble at det lokale venneapparatet i distriktene gikk i oppløsning.¹¹⁰ I Rådet hadde nesten samtlige av medlemmene senterpartibakgrunn,¹¹¹ men de satt nå uten formell innflytelse. Opprettelsen av rådet fungerte derfor også som en slags lynavleder for potensielle protester, og det tidligere eierskapet ble dermed svekket. I forbindelse med salget ble det dermed også utøvd et stykke godt politisk håndverk. De som kunne reist motstand mot salget ut ifra en moralsk eiendomsrett, ble med i styret og rådet, og rådet var tiltenkt rolle som bindeledd til det gamle eierskapet.¹¹²

5. 2. Fra partiorgan til kommentator

Proessen med avviklingen av Østlendingen som partiavis hadde selvfølgelig også en funksjonell side – der vi i utgangspunktet må kunne anta at det skjedde en gradvis svekkelse av avisen som en aktør som fremmet Senterpartiets politiske interesser og standpunkter.

Vurderinger av Østlendingen som funksjonelt partiorgan, har opplagt sine problematiske sider. I utgangspunktet vil den meningsbærende profilen til en avis konstitueres av summen av alle avisens innholdselementer. En så omfattende innholdsanalyse av avisen er av tidsmessige årsaker ikke foretatt. Det empiriske materialet som ligger til grunn for analysen begrenser seg til lederartiklene foran valg mellom 1973 og 1999.

En innholdsanalyse av disse lederne vil likevel kunne få fram et bilde av hvordan avisens støtte til partiet utviklet seg – og når den eventuelt opphørte som et funksjonelt partiorgan. Partipressen har hatt flere funksjoner, men mobilisering til kampen om regjeringsmakt og makt i kommunale og fylkeskommunale organer må kunne sies å ha vært en av dens viktigste oppgaver. Under valgkamper vil trolig denne funksjonen i sterkest grad komme til syne.

For å kunne svare på når avisen ble avviklet som partiorgan, kommer vi dermed ikke utenom en innholdsanalyse av avisen. Vi vil da kunne foreta en sammenligning av når viktige strukturelle brudd ble foretatt og når avisen (gradvis) sluttet å fungere som funksjonelt partiorgan. Undersøkelsen er bygd opp rundt en Senterpartiindeks (se neste side) for å få frem graden av lederartiklenes støtte til Senterpartiet foran ulike valg.

Lederartiklene er undersøkt fra 1. september og frem til valgdagene, altså en periode på de ca. 10 - 14 dager vi må regne med at valgkampen var på det mest intense. Antallet avisutgivelser varierer pga. ulik valgdato og avisfrie helgedager. Variasjonen i antallet ledere i

¹¹⁰ Notat fra Bjørn Fjellmosveen, datert 5. juni 2001.

¹¹¹ Samtale med Per N. Hagen, mai 2001.

¹¹² Samtale med Per N. Hagen, mai 2001.

de enkelte førvalgsperiodene er derfor stor, mellom 6 og 25. Dette har også sammenheng med at avisen i visse perioder har hatt hovedleder og underledere. I denne studien har vi behandlet hovedledere og underledere likt. Vi har også skilt mellom stortingsvalg og kommune- og fylkestingsvalg. I kategorien kritikk av regjeringer og andre partier var det også en leder i 1999 som kritiserte Sentrumsregjeringen. Vi har valgt å se bort fra den i undersøkelsen. I valgene 1981 og 1973 var det fellesliste mellom Senterpartiet, Venstre og Kristelig Folkeparti. Graden av støtte til listen er behandlet som om det var en ren partiliste for Senterpartiet.

Tabell 4. Senterpartindeks for lederartikler i Østlendingen ved valg 1973 til 1999

Lokalvalg				Stortingsvalg			
	Verdi	Ledere	%		Verdi	Ledere	%
1975	1,1	14	12,7	1973	1,3	8	8,1
1979	1,4	16	14,6	1977	1,3	12	12,1
1983	1,3	12	10,9	1981	1,2	17	17,2
1987	0,7	15	13,6	1985	1,2	6	6,1
1991	0,9	14	12,7	1989	1,3	9	9,1
1995	0,3	18	16,4	1993	0,5	18	22,2
1999	0,1	21	19,1	1997	0,6	25	26,3
Sum	5,8	N 110	100%		7,4	N 99	100%

N= 209. Gjennomsnittsverdi for hele utvalget: 0,9

Indeksverdiene er funnet ved å analysere ledernes støtte til Senterpartiet. Den er beregnet ut i fra frekvens (ledere) multiplisert med verdiladning delt på antallet ledere for det enkelte valg. Dette gir for eksempel indeksverdien $(3X3 + 2X2 + 3X0): 8 = 1,75$. Støtten til Senterpartiet har blitt vektet fra 0 til 3 etter dens styrke. Verdiladning tre er gitt ledere som oppfordret til å stemme Senterpartiet. To er gitt ledere som ga åpen støtte til Senterpartiet. Verdien en er gitt ledere som kritiserte regjeringer der Senterpartiet ikke deltok (indirekte støtte til partiet). De av lederne som kun har et “analytisk” innhold og er “nøytrale” betraktninger av valget eller som inneholder andre saker uten åpenbar partipolitisk relevans er gitt verdien null. Prosentene viser andelen ledere for det enkelte valg ut i fra N av lokalvalg og stortingsvalg.

Det er ikke blitt foretatt en reliabilitetstest for å måle påliteligheten i verdiladningen. Noen uavhengig kontrollkoding er ikke gjennomført for å finne en kappa-verdi (se Ramberg 1995) for verdiladning. Vi er derfor ikke i stand til å måle ekvivalensen for å si noe om graden av

intersubjektivitet (se Hellevik 1991: 160). En analyse av den redaksjonelle valgdekningen i sin fulle bredde er ikke gjort.

Indeksen får frem høy stabilitet i støtte til partiet fra 1973 fram til det første store fallet i indeksverdi i 1987, nye betydelige fall fremtrer i 1993 og 1999. Selv om de strukturelle forbindelsene gradvis ble oppløst utover 1980- og 1990-tallet, ser vi at Østlendingen funksjonelt fremdeles var et partiorgan. Med oppkjøpet fra Orkla midt under valgkampen i 1997, ble de strukturelle forbindelsene til partiet brutt. Vi ser likevel støtte til partiet på lederplass, noe som kan betraktes som et funksjonelt etterslep, to ledere foran valget markerte da støtte til partiets politikk. Valget i 1983 ble det siste lokalvalget der Østlendingen direkte oppfordret til å stemme Senterpartiet. Ved stortingsvalgene ble slike oppfordringer gitt så sent som i 1993. Trolig er de ulike redaktørregimene viktigere å forholde seg til enn de strukturelle endringene, når endringene av avisens partiprofil skal forklares. Vi skal se at markante endringer på lederplass først og fremst skjedde i forbindelse med skifte av redaktør.

En avis med formelle bindinger til et parti vil også funksjonelt måtte være et partiorgan. Dersom et redaktørregime brøt med denne praksisen, ville representanter for partiet gripe inn med de styringsmidler det måtte rå over. Dette ble også forsøkt gjort så sent som ved striden om redaktør Andreas Hagens ja til EU i 1993. I den striden ble det hevdet at Hagen hadde brutt avisens *formålsparagraf* og *tradisjon*, men striden avtok raskt og den fikk en pragmatisk håndtering i styret fordi Hagens avgang var nært forestående. Han skulle gå av med pensjon våren 1994 (Overrein 2001: 251ff). Derfor er det udiskutabelt at Østlendingen funksjonelt har vært et partiorgan frem til avisen sluttet å gi partiet aktiv støtte på lederplass. Graden av støtte vil naturligvis kunne variere.

5. 2. 1. Sterkest partistøtte ved stortingsvalg

Senterpartiindeksen får frem et skille mellom lokalvalg og stortingsvalg, med gjennomgående noe sterkere støtte til Senterpartiet ved stortingsvalg. Forskjellen mellom lokalvalg og stortingsvalg kan forklares ved at det var viktigere for Østlendingen å markere partitilknytning ved stortingsvalg. Det ser vi også ved at tradisjonen med å oppfordre til å stemme Senterpartiet ble avsluttet for kommune- og fylkestingsvalgenes vedkommende ved valgene i 1983, for stortingsvalgene skjedde det først ti år senere.

Foran kommune- og fylkestingsvalget i 1995 var lederne rensket for direkte oppfordringer om å stemme Senterpartiet, og de nøyde seg i større grad med å analysere valget. En leder gikk til angrep på Arbeiderpartiets og Gunhild Øyangens jordbrukspolitikk (Østlendingen: 8. 9. 1995). En kunne med andre ord fremdeles fornemme at noe av

partiavistradisjonen ”satt i veggene”. Under overskriften “Bondepartiet ingen skam” så lederskribenten ingen motsetning mellom å meisle ut en helhetlig politikk og det å bli benevnt som bondeparti. Det kunne ligge visse “... *markedsmessige poenger*”, (eller problemer i dette), men problemet lå ikke først og fremst der. Problemet for Senterpartiet var at iveren etter å meisle ut et helhetlig alternativ hadde satt landbrukspolitikken i skyggen (Østlendingen: 4. 9. 1995).

Det kunne nå likevel merkes en kritisk distanse til Senterpartiet foran valget, samtidig som partiets grunnverdier ble opprettholdt. Dagen før valget ga lederen en vurdering av valgkampen, og hevdet at den var bedre enn sitt rykte. Lederen ble avrundet med en oppfordring som tradisjonelt har vært forbundet med den partipolitiske nøytrale pressen; “*Folkestyret fortjener at vi alle bruker stemmeseddelen*” (Østlendingen: 9. 9. 1995).

Foran Stortingsvalget i 1997 ble de samme sporene fulgt. Noen direkte oppfordring om å stemme Senterpartiet ble ikke gitt. Østlendingens siste utspill før valget, var å skissere de ulike valgalternativene bøndene hadde. Sentrumsalternativet, som ville øke overføringene og redusere matmomsen, eller Arbeiderpartiet, som signaliserte at de store reformers tid var over og ville redusere overføringene til jordbruket. Høyre ønsket at de store bøndene og brukene skulle få mer. “*Bøndene vet hva de får*”, var oppsummeringen (Østlendingen: 13. 9. 1997). Utspillet var en klar støtte til sentrumsalternativet, og i bunnen for argumentasjonen lå hovedtrekkene i Senterpartiets jordbrukspolitik.

5. 2. 2. Forvitring av partistøtten

Senterpartiindeksen synliggjør en markant nedgang i graden av støtte til Senterpartiet på lederplass, både ved stortingsvalg og kommune- og fylkestingsvalg. Ved lokalvalgene gikk graden av støtte markant ned i 1987 (fra 1,3 til 0,7) og 1995 (fra 0,9 til 0,3). Før begge disse tidspunktene skjer viktige endringer i Østlendingen. Før 1987-valget kom sentrale endringer i den strukturelle tilknytningen til partiet. Vedtektene ble endret og i praksis ble det åpnet for en annen eierstruktur. Denne endringen kan også ses i sammenheng med diskusjonen i Østlendingen om partipolitisk fristilling av Hamar Dagblad. Samtidig arbeidet Østlendingen for ny aksjekapital høsten 1987, og partipolitiske markeringer kunne anses som problematiske i forhold til dette. Fallet i 1987 kan ikke bare forklares med bortfall av direkte oppfordringer til å stemme på Senterpartiet. Målt i % av antallet ledere var også den politiske støtten til Senterpartiet halvert i forhold til valget i 1983. I 1994 hadde det vært et skifte av redaktør, som trolig ga seg utslag ved valget året etter.

Som tidligere nevnt, var valget i 1983 det siste lokalvalget der Østlendingen direkte oppfordret til å stemme Senterpartiet. Ved stortingsvalgene ble slike oppfordringer gitt siste gang i 1993. Senterpartiet var da i siget på grunn av EU-striden og fikk rekordstor oppslutning, noe som trolig bidro til at det ble gitt åpen støtte på lederplass. På tross av dette, kom et nytt vesentlig fall da verdien gikk ned fra 1,3 (1989) til 0,5 (1993).

Ved lokalvalgene i 1995 og i 1999 ble indeksverdiene 0,3 og 0,1. Disse endringene må vurderes som uttrykk for en svekkelse eller en avvikling av Østlendingen som funksjonelt partiorgan. Med i helhetsbildet hører også en viss økning i andelen av ledere med kritikk av andre partier eller regjeringen, og en markant økning i antallet nøytrale, analytiske ledere og ledere som tok opp andre saker. Det skjedde med andre ord en betydelig genreomlegging av lederne i retning av journalismens idealer om nøytralitet og distansert analyse.

Fallet i 1999 til en indeksverdi på 0,1, kom etter at Osvald Magnussen ble konstituert sjefredaktør. Før dette lokalvalget var ledergenren analytisk-nøytrale ledere totalt dominerende på grensen til enerådende, og ingen ledere ga stemmeoppfordring eller støtte. Det må derfor kunne sies at journalismens normer da var blitt dominerende prinsipper for utforminger av førvalgslederne. Ti år tidligere (1989) var overskriften på en leder ”Ta Norge i bruk”, et sentralt Senterpartislagord. Lederen hevdet at Senterpartiet var det “... *eneste partiet som tør ta hele Norge i bruk og virkelig drive det.*” (Østlendingen: 9. 9. 1989). I 1999 førte lederen en argumentasjon om at politikerne måtte gjenvinne respekt gjennom å si fra at det som var godt hadde sin pris som måtte betales (Østlendingen: 1. 9. 1999). Valgkampen ble samtidig omtalt som en løssluppen fest, og oppfordringen var at politikerne måtte gjøre noe mer enn å tekkes velgerne. Lederartiklene fram mot valget nøyde seg med å kommentere valgkampen. Den siste lederen reflekterte over om mangelen på substans og ideologiske skillelinjer i valgkampen kunne være årsak til den dårlige deltakelsen. Partiene var blitt for like, folk så ikke forskjellene (Østlendingen: 13. 9. 1999). En oppfordring om å stemme Senterpartiet lå nå fjernt, i stedet ble slutthilsenen et ønske om godt valg. Lederne foran valget nevnte ikke Senterpartiet med et ord, utover å vurdere styrkeforholdet mellom partiene.

Senterpartiet falt fra å være det nest største til det fjerde største partiet i 1999. Østlendingens nye profil må sees i sammenheng med redaktørskiftet. I et oppslag markerte Osvald Magnussen at han ikke hadde medlemskap i noe parti lenger (Østlendingen: 2. 9. 2000). En leder som oppsummerte valget, markerte klart at Senterpartiet hadde mistet sin tidligere politiske innflytelse og oppslutning i fylket. Trolig ville det derfor også markedsmessig være uklokt for Østlendingen å gi aktiv støtte til partiet. Dette illustrerer at redaktørskiftene var viktige for å forstå endringene i partiprofilen på lederplass. De

strukturelle forbindelsene mellom parti og avis ble svekket, og funksjonen som partiorgan ble opprettholdt en tid, om enn med stadig svakere støtte til partiet. Det er dette vi betrakter som et funksjonelt etterslep.

5. 3. Når skjedde avpartifiseringen?

Fram til nå har vi redegjort for sentrale historiske hendelser og utviklingsforløp som var med på å svekke partiforbindelsene og vi har sett på avisens funksjon som partiorgan foran kommune- og stortingsvalg. Et naturlig spørsmål som det da er grunn til å stille, er når ble avisen som partiorgan avvirket? Dette skal vi nå gå inn på gjennom en nærmere vurdering av avisens rolle som funksjonelt og strukturelt partiorgan.

5. 3. 1. Østlendingen som funksjonelt partiorgan

Drøftingen av utviklingen av Østlendingens rolle som funksjonelt partiorgan skjer med utgangspunkt i Senterpartiindeksen sammenholdt med vurderinger av redaktørregimene. En avis med strukturelle bindinger til et parti vil også funksjonelt måtte være et partiorgan. Dersom et redaktørregime brøt med denne praksisen, ville partiet gripe inn med de styringsmidler det måtte råde over. Dette kom tydelig fram da Senterpartiordfører Per N. Hagen krevde redaktør Hagens avgang i frykt for at partiets organ skulle bli en ja- avis under EU-striden.

Derfor betrakter vi det som udiskutabelt at Østlendingen funksjonelt har vært et partiorgan fram til den perioden vi har empirisk materiale for. Graden av støttefunksjon vil naturligvis kunne variere.

Tradisjonen med å oppfordre til å stemme Senterpartiet avsluttes for kommune- og fylkestingsvalgene i 1983, for Stortingsvalgene skjer det ti år senere. Presset for å markere rene partilister og knytte seg til et regjeringalternativ var trolig større ved Stortingsvalg enn ved lokalvalg. Da var det blant annet lokale lister som brøt opp det etablerte partimønstret. Trolig vil vi finne betydelige innslag av Senterpartivelgere som støttet slike lister. De ulike lokalvalgene har også ulik dagsorden i ulike kommuner og regioner i fylket, mens stortingsvalgene har en mer sentralstyrt og derfor også mer enhetlig dagsorden. Sammen med målsettingen om å være et organ for hele befolkningen i Hedmark gjorde dette det muligens mer problematisk å kjøre en høy partiprofil i lokalvalg enn det var i stortingsvalg - også dersom dette hadde vært et *ønske*.

For det andre ser vi over tid en markant nedgang i *graden* av støtte til Senterpartiet på lederplass både ved Stortingsvalg og kommune- og fylkestingsvalg. Ved lokalvalgene går

graden av støtte markant ned i 1987 (fra 1,3 til 0,7) og 1995 (fra 0,9 til 0,3). Før begge disse tidspunktene skjer viktige endringer i Østlendingen. Før 1987-valget kom sentrale endringer i den strukturelle tilknytningen til partiet. Vedtektene ble endret og det ble åpnet for en annen eierstruktur. Denne endringen kan også ses i sammenheng med diskusjonen i Østlendingen om partipolitisk fristilling av Hamar Dagblad. Ved kommune- og fylkestingsvalget året etter er det et klart fall i støtten til partiet. I 1995 hadde det vært et skifte av redaktør. Lokalvalgene i 1983 var det siste lokalvalget der Østlendingen direkte oppfordret til å stemme Senterpartiet. Ved stortingsvalgene ble slike oppfordringer gitt siste gang i 1993. Et nytt vesentlig fall kom ved stortingsvalget i 1993 da verdien gikk ned fra 1,3 (1989) til 0,5. Ved lokalvalgene i 1995 og i 1999 ble indeksverdiene 0,3 og 0,1. Fallet i 1987 skjedde under Andreas Hagens redaktørregime. Det inntraff også i en periode der omfattende diskusjoner og endringer av strategi (blant annet fristilling av Hamar Dagblad) pågikk. Disse endringene kan alternativt betraktes som en svekkelse eller som en avvikling av Østlendingen som strukturelt partiorgan.

5. 3. 2. Østlendingens redaktørregimer

Under Andreas Hagens redaktørregime så vi en markant og stabil støtte til partiet. Avisen var da både strukturelt og funksjonelt et partiorgan. Mot slutten av hans redaktørregime var den viktigste strukturelle forbindelsen det faktum at Hagen også var fylkestyremedlem i Hedmark Senterparti. Slik sett fylte Hagen rollen som det medieforsker Martin Eide kaller partiredaktøren (Eide 2000: 193ff). Da Thor Solberg overtok i 1994, så vi en nedgang i støtten til partiet ved lokalvalget i 1995. De strukturelle forbindelsene til partiet var da kraftig svekket og Solberg fortsatte ikke den lange tradisjonen med å møte i fylkestyret til Hedmark Senterparti.¹¹³ Det funksjonelle etterslepet var til stede gjennom en lavere grad av støtte til partiet på lederplass.

Fallet i indeksverdi ved stortingsvalget i 1993 er det sterkeste indeksfallet vi har målt, og påkaller derfor et forsøk på forklaring. Bak dette fallet ligger en markant økning i andelen av nøytrale, analytiske ledere og antallet ledere lå høyt i forhold til tidligere stortingsvalg. Vi kan ikke se bort fra at det var Solberg som skrev lederne foran Stortingsvalget i 1993, da støtten til partiet for første gang ved stortingsvalg ble markert svakere. Vedtaket om redaktørskifte skjedde 15. juni 1993 (før stortingsvalget), med virkning fra 1. februar 1994.¹¹⁴ Om det var redaktør Hagen som skrev lederne, så kan forklaringen ligge i at han ikke ønsket å

¹¹³ Hedmark Senterparti, *Årsmelding 1. januar 1993 - 31. desember 1993*.

¹¹⁴ A/S Østlendingen, styremøte 19. april 1993.

profilere Senterpartiets hovedbudskap, som var et nei til EU. Debatten om Hagens rett til å gå ut med et ja- standpunkt, våren 1993, satte trolig sitt preg på Hagens entusiasme for partiet.

Under Magnussens redaktørregime fikk vi en utvikling der både oppfordringen om å stemme Senterpartiet og den uttrykte støtten til partiet ble forlatt. Lederne bar preg av å være nøytrale og analytiske, i liten grad ble kritikk av andre partier eller av regjeringen markert. I dette lå det også en markant endring i journalistisk profil. Av de 21 lederartiklene, var hele ti analytiske og nøytrale i sine betraktninger rundt valget, to målbar kritikker av andre partier, mens resten omhandlet andre saker. Dette gir den laveste graden av støtte til partiet (0,1) i undersøkelsen. Ledere med et analytisk og nøytralt innhold ble dermed dominerende ledergenre foran valget i 1999. En slik utvikling samsvarer med den generelle utviklingen i pressen og med innholdet i det vi kan kalle journalismen som ideologi. Denne er karakterisert ved vektlegging av ”nøytralitet” og ”objektivitet”.

Disse indeksverdiene kan en selvfølgelig også lese seg blind på. Forhold som ikke direkte har med Østlendingen, Hedmark Senterparti eller forholdet mellom disse å gjøre, kan selvfølgelig også være viktige element for fortolkningen av de realitetene som skjuler seg bak svingningene i indeksverdiene. For eksempel gjelder dette faktorer som temperaturen i de enkelte valgkampene og Østlendingens rolle i forhold til de store politiske linjekampene i Senterpartiet nasjonalt fra midten av 1970-tallet (Madsen 2001: 147ff). Disse og andre slike faktorer har det vært umulig å gjøre en systematisk vurdering av. Men det er for eksempel tenkelig at økningen i indeksverdi fra 1975 til 1979 kan forklares med at Østlendingen inntok rollen som et opposisjonelt partiorgan, etter å ha tapt striden om regjeringssamarbeid med Høyre på landsmøtet i Senterpartiet i 1975. Skal en vinne kamper om partiers sjel, må en nødvendigvis være fast i forsvaret av partiet.

Det Hagenske redaktørregimet videreførte en lang partiredaktørtradisjon, og avisen var et strukturelt partiorgan i alle fall frem til 1986/87. Da gled avisen over til å bli et funksjonelt partiorgan. Det Solbergske redaktørregimet forvaltet en funksjonell partiavis - det ble fremdeles gitt støtte til Senterpartiets politikk. Med det Magnussenske redaktørregimet, er det mye som tyder på at avisens tid som funksjonelt partiorganorgan tok slutt, og avisens lange og uavbrutte historie som tradisjonell partiavis var dermed over.

Dette betyr ikke at Østlendingen ble selvutslettende i sin politiske profil, men med avvikling av partibåndene og redaktørskiftene, ble den politiske profilen dempet foran valg og lederen ga til slutt ikke råd til sine lesere om hva de skulle stemme. Østlendingen opprettholdt likevel profilen som meningsbærende, om enn med svakere signaler. En undersøkelse av sentrumsregjeringens fall i mars 1999, viser tydelige spor av den gamle partitilknytningen. De

tradisjonelle Sentrumsavisene hadde samlet sett et forsvar av sentrumsregjeringen i motsetning til Arbeiderpartiavisene. Tidligere partipolitisk tilknytting har trolig fortsatt betydelig innvirkning på avisenes politiske profil. Østlendingen som var en del av undersøkelsen skilte seg ikke spesielt ut i forhold til de andre sentrumsavisene (se Bjerke, Paul 2001).

5. 3. 3. Østlendingen som strukturelt partiorgan - formelle partibånd

Den økonomiske krisen i Østlendingen i 1968-69 kom samtidig med at avisen hadde sterkt behov for teknologisk modernisering. Forsøket på å mobilisere lesermarkedet til å reise kapital strandet i første omgang. Alternativet ble politisk mobilisering av Senterpartiets organisatoriske apparat, dette reiste den nødvendige kapitalen. Partiets sentrale skikkelser i Østlendingen, sammen med ledelsen i fylkespartiet, mobiliserte partiapparatet til innsats. Foruten at avisen ble økonomisk berget, medførte dette at ledelsen i A/S Østlendingen ble byttet ut. Konsekvensen av dette ble at de strukturelle bånd mellom partiet og avisen ble styrket. I 1969 fantes det ingen alternativer til politisk mobilisering. Det var ingen tradisjon for å anse aviser som investeringsobjekter. Det fantes den gangen heller ingen alternativer til å drive Østlendingen som noe annet enn et partiorgan. Den historiske tradisjonen for Østlendingen som partiavis var sterk og ubrutt. Norske aviser var i alt overveiende grad partiaviser. Redaktøren som partiredaktør var en rolle som ennå var allment akseptert, og journalistene hadde ennå ikke utviklet sin profesjonsbevissthet og selvstendighetsvilje. Hedmark Senterparti og Senterpartiet generelt stod samtidig på et høydepunkt i medlemsorganisering. Partiidentiteten sto sterkt, og den var ennå sterk og voksende fram til Bortenregjeringens fall i 1971. Intervensjonen i 1969 var trolig den siste store partiredningsaksjonen for en avis,¹¹⁵ og gjennom den festet partiet sitt strukturelle grep om avisen på et tidspunkt like før partienes grep over avisene var i ferd med å løses opp.

Pressen generelt gikk inn i en periode med avpartifisering, der økende profesjonsbevissthet blant journalistene var et viktig trekk. Denne profesjonsbevisstheten hadde blant annet motvilje mot partimedier som innhold. Både Andreas Hagen og Thor Solberg var som journalister og redaktører en del av denne utviklingen, og de forsøkte å myke opp forbindelsene til partiet og skape et annet forhold mellom partiet og pressen. Men i motsetning til journalistene i redaksjonen, hadde de også andre hensyn å ta – forholdet til avisens venneapparat. Dette var først og fremst miljøet rundt Hedmark Senterparti og Bondelaget i fylket, et miljø som satt tungt representert i avisens styrende organer. Da

¹¹⁵ I denne sammenhengen har vi sett bort fra AKP (m-l) oppbygging av Klassekampen.

Andreas Hagen signaliserte at forbindelsene mellom parti og presse ville bli endret (1975), var tiden ikke moden for radikale endringer, og behovet var heller ikke til stede.

I 1986/87 var den økonomiske situasjonen helt annerledes - ingen krise truet. Derimot hadde de rammevilkårene Østlendingen opererte innenfor endret seg mye. Konkurransen fra andre aviser i regionen og fra riksavisene var skjerpet, og media hadde blitt investeringsobjekter i en mer liberalisert økonomi. Da partiforbindelsene ble en sak, gjennom etableringen av Nye Hamar Dagblad, var det ut fra behovet for ny kapital og en sterkere samarbeidspartner. Kampen om avismarkedet var da startet, og i økende grad brøt pressen forbindelsene til sine partier, noe som ble akseptert langt inn i partienes egne rekker. Likevel så vi at spørsmålet i Østlendingen ble behandlet med forsiktighet, og Andreas Hagen understreket at Senterpartiet måtte være en del av prosessen. Strategien var tydelig styrt og mot gradvis avvikling.

Denne debatten kom opp i forbindelse med at VG forsøkte å kjøpe opp Hamar Dagblad. Journalistene og markedsavdelingen i Østlendingen la et betydelig press på ledelsen i Østlendingen for å få VG "med på laget". Men styret stoppet salget da det lå farer for at Østlendingen kunne bli revet vekk fra det tradisjonelle eiermiljøet. Presset fra journalistene og ansatte kan forklares ut ifra å sikre arbeidsplassene, men journalistene hadde også fått en mer grunnfestet profesjonsbevissthet med en tilhørende dominerende ideologi - journalismen. Innen denne tenkningen var partiredaktørene og partiavisene et utdøende fenomen. På et senere tidspunkt kom motsetningene mellom det tradisjonelle eiermiljøet og journalisten fram ved redaktørskiftet i 1994. Journalistene ønsket å hente inn en redaktør utenifra med få eller ingen tilknytning til den politiske tradisjonen Østlendingen hadde båret fram. Men heller ikke på det tidspunktet ble de hørt og Thor Solberg ble ansatt.

I 1986/87 var Senterpartiet i fylket sterkt svekket, det kunne ikke være garantist for ny kapital som i 1969, og avisen hadde behov for mediefaglig kompetanse. Partiidentifikasjonen blant velgerne var dessuten generelt i ferd med å svekkes. Fra Østlendingens synspunkt kunne derfor denne begynnende avpartifiseringen også betraktes som en tilpasning til en situasjon der partiet ikke lenger kunne være en garantist for avisens videre eksistens. Utviklingen utløste ingen stor strid i partiet. Det kan tolkes som at partiet også innså at det var for svakt til å stå som garantist for videre avisdrift. I motsetning til i 1969 var avisene nå investeringsobjekter, og statusen som partiavis ble betraktet som en hindring for investorer utenfor partiets nedslagsfelt.

Årene 1986/87 ble derfor svært avgjørende i Østlendingens historie. Fra da ble avisen i stadig større grad dratt inn i kampen om kontrollen av mediemarkedet. Behovet for ny kapital

og en større samarbeidspartner skapte behov for vedtektsendringer, signal om en liberal aksjeomsetning og ny formålsparagraf, samtidig som kontrollen over avisen ble forsøkt sikret gjennom etablering av en stiftelse. Vedtektsendringene innebar at *bygdefolket* i Hedmark ikke lenger var satt i en særstilling i formålsparagrafen. Ettersom kjernegruppene i Senterpartiets organisasjonsapparat og velgerflokk hørte med i denne kategorien, kan dette betraktes som en svekkelse av båndene til partiet. Men liberalisering av aksjeomsetningen var en viktigere sak, som åpnet opp for markedskampen om Østlendingen, der aktører i Østlendingens midte ble en trussel mot selskapet gjennom styreleder Kjell Nyeng og Glommen Skogeierforening. De ble en pressgruppe for liberalisering av omsetningen av Østlendingaksjer, med fare for at aviskonsernet kunne falle i hendene på andre aktører enn de politiske eierne fra 1921. Apressen kunne blitt en reell trussel for selskapet da de i stadig større grad forsøkte å få monopol i Mjøs-regionen.

Da investoren Øie aktivt kom på banen, ble eierforholdet truet både innenfra (Glommen og Kjell Nyeng) og utenfra gjennom profesjonelle investorer. Fortsatt holdt avisen fast på det tradisjonelle eierskapet gjennom vedtak om en prioritert eierstruktur i 1990. Selv om det idealistiske eierskapet ikke kunne stille opp med kapital eller mediefaglig kompetanse, hadde de fortsatt kontroll over avisen som individuelle aksjeeiere, gjennom investeringsfondet og styret i selskapet. Samtidig fortsatte markedstilpasningen av avisen gjennom at båndene til Senterpartiet i økende grad ble brutt. Avisene innen senterpressen fikk kontrollen over Senterpressens Oslokontor (1997), og Østlendingen sluttet å stille på Senterpartiets års- og styremøter (omtalt i kapittel 3.). Dette ser vi også ved at avisen i stadig mindre grad signaliserte støtte til partiet på lederplass foran valg, selv om avisens verdigrunnlag fortsatt i realiteten lå omtrent der det hadde ligget siden Bondepartiets overtagelse. Dette verdigrunnlaget fortsatte avisens ledelse å signalisere ved å bruke Senterpartiets partimarkør (S) i aviskatalogen helt fram til registreringen opphørte i 1994.

Fusjonen på Lillehammer og bruddet i Østlandssamkjøringen åpnet for en helt annen mediestructur på det indre Østlandet. Konkurransen ble kraftig skjerpet og ledelsen i Østlendingen innså at tiden var over for den idealistiske kapitalen. Valget falt på Orkla, som de mente best kunne tilfredsstille behovet for kapital og mediefaglig kompetanse. Pillen ble sukket ved at det gamle idealistiske eiermiljøet fortsatt fikk sentrale posisjoner i avisens styre og det rådet som da ble opprettet.

Salget kan betraktes som det definitive bruddet med de strukturelle bindingene til Senterpartimiljøet og den idealistiske kapitalen, selv om det eksisterte et *strukturelt etterslep*

gjennom styret og rådet. Definitivt - da i betydningen at det ikke lenger var noen vei tilbake. Fra da tok markedskapitalen over styringen av avisen.

Denne oppløsningen av de gamle eierforholdene kan vi også se ved at støtten til Senterpartiet gradvis forsvant, selv om de ulike redaktørregimene her er viktigere for å forstå utviklingen. Funksjonelt forsvant siste rest av åpen støtte til Senterpartiet med Osvald Magnussens inntreden foran valget i 1999.

Med Orkla som majoritetsaksjonær er det likevel rimelig å regne Østlendingens tid som partiorgan over, men vi registrere et etterslep knyttet til Senterpartimedlemmer i ledende posisjoner. Det kan reises spørsmål ved om ikke avviklingen av Østlendingen som strukturelt partiorgan skjedde tidligere. I vår definisjon har vi lagt vekt på de formelle båndene mellom partiet og avisen, redaktørens forhold til partiet og partiorganisasjonens forhold til avisen. I henhold til denne forståelsen ble de siste strukturelle bånd kappet ved Andreas Hagens avgang som redaktør i 1994. Om en legger til grunn en strengere definisjon av begrepet strukturelt partiorgan, med vekt på *avhengighetsforhold* til partiet organisasjonsmessig og finansielt, er/blir de strukturelle forbindelsene brutt i 1986/87. I en slik forståelse blir det Hagenske redaktørregimet i perioden etter 1986/87 å betrakte som et strukturelt etterslep.

Det kan derfor virke som om den økende kapitaliseringen av pressen og Østlendingens behov for markedstilpasning (som endte med oppkjøpet fra Orkla), var en helt sentral årsaksfaktor for at partiprofilen gradvis forsvant, og at det idealistiske støtteapparatet gikk i oppløsning. At partiprofilen forsvant var også en allmenn prosess i tidligere norske partiaviser, og den ble åpenbart forsterket av at partiene ble svekket og ute av stand til å styre de kapitalkrevende foretningsobjekt, som avisen hadde blitt. Samtidig hadde journalistene over lengre tid hadde krevd fristilling fra partibånd. Denne fristillingen fra partiene ble erstattet med journalismen som ideologi. Innenfor denne ble yrkesferdigheter som journalistisk reporter fremhevet på bekostning av etisk og politisk engasjement (Allern 1997: 19f).

5. 4. Drøfting av hypotesene

Svekkelsen og avviklingen av Østlendingen som partiorgan vil nå bli drøftet gjennom en utprøving av de fire sentrale hypoteser som ble presentert i oppgavens første kapittel. I vårt sluttkapittel vil antagelsene rundt disse hypotesene inngå som en del av arbeidet med å utvikle en tentativ modell over avpartifiseringen. Den generelle modellen vil ha noen sentrale

uavhengige variabler som - *journalistikk*, *partiidentitet*, *markedet* og *kapitalisering*, som strukturelle rammer for avpartifiseringen og som aktørene måtte forholde seg til.

Hypotesene uttrykker *antagelser* om hvilke av disse uavhengige variablene som sterkest har bidratt til avpartifiseringen av Østlendingen gjennom de aktuelle aktørene. I den generelle modellen utspiller selve avpartifiseringsprosessen seg som en prosess med gjensidig påvirkning mellom de kollektive aktørene og de strukturelle rammevilkårene.

Nå vil vi i størst mulig grad søke å klargjøre hvilke aktører som var de sentrale i avviklingen av Østlendingen som partiavis.

5. 4. 1. Journalistenes (og redaktørenes) motstand mot partipressesystemet var årsaken til bruddet med partiet

I 1975 hevdet redaktør Hagen på lederplass at partipressens stod foran en undergang. Dette signalet er ikke uvesentlig i vurderingen av journalistene og presseorganisasjonenes betydning, for avviklingen av Østlendingen som partiorgan. Som redaktør med betydelige kontakter inn mot presseorganisasjonene¹¹⁶ var Hagen trolig klar over at avviklingen av partipressen var et fenomen han ville måtte forholde seg til. I lederartikkelen brakte Hagen fram to generelle argumenter for at en slik utvikling ville komme, selv om han ikke ønsket den velkommen. For det første argumenterte han med at folk flest ikke lenger som hovedgrunn holdt en avis ut i fra politiske motiver. For det andre mente han utviklingen hadde demokratisk aspekt som krevde andre løsninger enn da partipressen ble etablert. Ingen av argumentene ble nærmere utdypet, men det første er en erkjennelse av at avisoverlevelse nå (1975) krevde en markedstilpassning mot en mer partinøytral journalistikk og over til mer stoff leserne etterspurte. Denne argumentasjonen peker mot avisens innhold i dens egenskap som tekstprodusent der det politiske meningsinnholdet bare var en del av innholdet.

I det andre argumentet betrakter han pressen innefor et demokratisk system og han pekte på partipressens begrensninger i rollen som et *korrektiv* til partiene og samfunnet generelt. Men han advarte samtidig pressen mot å trekke seg tilbake fra samfunnsdebatten og understreket at den politiske rollen måtte få en annen form. For Hagen var partipressen en del av det demokratiske systemet, og som opposisjonsleder i Senterpartiet så han betydningen av å ha en presse som et korrektiv til sitt eget parti og samfunnet generelt. Han så trolig at partiorganisasjonens evne til å omstille seg var langt tyngre enn en avis sin mulighet til å

¹¹⁶ Andreas Hagen ble senere leder i Norsk Presseforbund og formann i Pressens Faglige Utvalg i en periode (Se Ottosen 1996: 450 og 458).

fange opp nye strømninger og omforme den til framtidig pratisk politikk. Han betraktet partipressen som et insitament til fornyelse av partienes politikk overfor partiorganisasjonen og samfunnet.

Til tross for at han bekledd rollen som partiredaktør, hadde han skapt en avis som i betydelig grad var uavhengig og i perioder var i markert opposisjon til partiledelsen (Overrein 2001: 249ff). Dette hadde han til felles med redaktørene i avisen Nordlys som også kjørte en selvstendig kurs i forhold til partiledelsen, men det var aldri tvil om at den var en partiavis. Vi skal imidlertid merke oss at begge avisene ble sent avpartifisert. Behovet for å distansere seg og avskrive avisens rolle som en partiavis var trolig mindre i de aviser som greide å etablere en selvstendig politisk kurs, men som samtidig hadde en tydelig journalistikk med en klar partiprofil. God politisk journalistikk med et tydelig budskap og argumentasjon var også en del av et godt avissalgprodukt. Når politiske motstandere også fikk slippe til, kunne det bli fornøyet lesning. Derfor er det få grunner til å tro at redaktøren skulle ønske en utvikling som innebar at avisen forsvant ut av det tradisjonelle eierskapet og mistet sin politiske profil.

Da disse synspunktene (Andreas Hagen) kom fram i 1975, utgjorde partipressens andel av samlet opplag fortsatt ca 50 %, (NOU 2000: 15: 78) og det skulle ta flere år før partipresstradisjonen ble satt under press i Østlendingen. Den selvstendige rollen Østlendingen spilte i forhold til partiledelsen, gjorde det ikke på dette tidspunktet påtrengende å avvike partiforbindelsene. Bare noen år tidligere hadde Hedmark Senterparti spilt en avgjørende rolle for å berge avisen, oppbrudd fra partiet på dette tidspunktet ville trolig skapt konflikt i og med fylkespartiet. Som redaktør i en lokal Senterpartiavis hadde Hagen en fot både i partiet (styremedlem) og blant journalistene (redaktør) og det tok mange år før disse synspunktene ble omformet til politikk som fikk konsekvenser for Østlendingen som partiavis. Presseorganisasjonene spilte heller ikke på dette tidspunktet noen virkelig pådriver i avpartifiseringen (Se Ottosen 1996: 387). Det var først i 1986/87 at Hagen la fram forslag om at Hamar Dagblad skulle fristilles som partiavis, men da var rammebetingelsene rundt avisen sterkt endret.

Tesen om at journalistene (iberegnet redaktørene) gjennom sine organisasjoner presset fram en avpartifisering er derfor diskutabel. Det var brei enighet blant ansatte og journalister i Østlendingen om at tilknytningen til Senterpartiet måtte nedtones fra midten av 1980-årene. Inntil da er det vanskelig å hevde at journalistene i Østlendingen var pådrivere for avpartifisering. Før 1986/87 har vi ikke funnet et eneste eksempel på at journalistene *formelt* fremmet eller støttet avpartifisering, utover Andreas Hagens lederartikkel. Samtidig inntok han en kritisk holdning til den utviklingen han mente ville komme.

På den annen side utgjorde presseorganisasjonene deler av et strukturelt bakteppe av rammevilkår ved at ideene om en fri og uavhengig presse allerede langt på vei var befestet som en hegemonisk tenkning i presseorganisasjonene og derfor sannsynligvis var i ferd med å bli etablert som ideologi blant journalistene i avisen. Da Hamar Dagblad ble fristilt og de strukturelle bindingene til partiet ble sterkt svekket i 1986/87 prøvde journalistene å være pådrivere for sin modell for Hamar Dagblad (blant annet med VG som hovedaksjonær). Østlendingenkonsernets styre avviste denne modellen og overkjørte dermed journalistene. Fram til dette tidspunktet virker derfor presseorganisasjonene gjennom sin nye ideologi - journalismen - til å skape et strukturelt bakteppe for avpartifisering. Likevel spiller journalistene og presseorganisasjonene en liten rolle som direkte *aktører* i å avikle Østlendingen som partiavis. De måtte forholde seg til hva styret og eierskapet trakk opp som retningslinjer. Journalistene ble heller ikke hørt i ønsket om å få en ekstern redaktør, noe som trolig ville ha svekket avisen som funksjonelt partiorgan, da styret behandlet tilsetting av sjefredaktør i 1993.

Men studien av lederartiklene fra og med 1987 (da det første markerte indeksverdifallet kom) viser en tydelig sjangeromlegging i retning av ledere som uttrykker den nye journalismens skrivemåte - den distanserte, "nøytrale", analytiske leder blir mer framtrædende. Denne utviklingen startet under det Hagenske redaktørregimet (1987-valget), fortsatte tydelig under det Solbergske redaktørregimet og nådde et klimaks under det Magnussenske redaktørregimet da lederartikler skrevet i samsvar med journalismens idealer utgjorde den massivt dominerende ledergrenen.

Med bakgrunn i dette kan journalistene gjennom sine organisasjoner betraktes som bidragsyttere til å skape ideologiske rammevilkår som medvirket til et press i retning avpartifisering. Denne utviklingen kan betraktes som en gradvis funksjonstømming eller deinstitutionalisering¹¹⁷ av partipressen, ved at avisuttrykket over tid ble tømt for de opprinnelige partistøtende funksjonene. Dette vil vi komme tilbake til når vi tar fatt på å utvikle vår modell over avpartifiseringen i oppgavens sluttkapittel.

Som direkte aktører i Østlendingen fikk journalistene ikke gjennomslag for sine synspunkter. Et gjennomslag for journalistene ville åpenbart ha gitt raskere og sterke avpartifisering. Det må dermed anses som et faktum at hypotesens aktører (journalistene) fremmet avpartifisering, men hypotesens påstand om at journalistenes motstand mot

¹¹⁷ Begrepet funksjonstømming er i samfunnsvitenskapen blitt brukt når tradisjonelle institusjoner gradvis har blitt tømt for oppgaver (se f.eks. Engelstad m.fl. 1996: 206).

partipressesystemet var årsaken til bruddet, kan ikke anses å være understøttet med bakgrunn i tilgjengelig empirisk materiale.

5. 4. 2. Svekkelsen av partiet og svekkelsen av folks partiidentitet var årsaken til bruddet med partiet

Senterpartiet i Hedmark ble kraftig organisatorisk svekket fra topp-punktet i 1969 til 1987, og svekkelsen fortsatte også etter dette (se kapittel 1). Hedmark Senterparti har aldri stått som eier av avisen, det var de mange medlemmene som eide den gjennom aksjer og andeler i Investeringsfondet. Selv om partiet *som organisasjon* aldri eide avisen, var summen av de mange partiaksjonærene noe av det som gjorde at partiet betraktet den som *sin* avis. Dette ble bekreftet gjennom lederartikler som oppfordret velgerne til å stemme Senterpartiet, og de formelle avtalene som ble inngått mellom avisen og partiet. Når mange medlemmer meldte seg ut og partiidentiteten ble svekket, ble også partieierskapet til avisen erodert. De mange eierne var ikke lenger partimedlemmer. Dette svekket de strukturelle forbindelsene mellom Østlendingen og partiet.

Samtidig ble partiidentifikasjonen blant velgerne (som også var potensielle lesere) svekket. Dette faktum definerte også viktige premisser for Østlendingenkonsernets markedsmessige vurderinger. Også her gir det mening å gjøre et visst skille mellom det strukturelle bakteppe og den konkrete rolle aktørene påviselig hadde. Det foregående indikerer at partisvekkelsen (både svekkelse av organisasjon og av identifikasjon) var strukturbetingelser som medvirket til å definere både partiets og Østlendingens handlingsrom. Det må kunne antas at partiet primært var interessert i å sikre Østlendingen som funksjonelt partiorgan, men at de samtidig var klar over at de strukturelle forbindelsene var den eneste sikringen av dette over tid. I 1969 spilte partiet hovedrollen og styrket gjennom dette sitt strukturelle grep om avisen. Styrkingen av partiets grep i 1969 - få år før venstrepressen ble mer eller mindre radert ut - gjorde at sjansen for en tidlig avpartifisering av Østlendingen ble mindre. Hedmarkspartiets sterke posisjon i denne perioden styrker også denne antagelsen. På den andre sida ble den intervensjonen som berget avisens eksistens til tross for partiets styrkede grep, paradoksalt nok også kimen til undergraving av de strukturelle båndene. Grunnen til dette var at partiet fremdeles var en ubetydelig aksjonær i en sterkt desentralisert eierstruktur til tross for at partiet bygde opp et investeringsfond som ble hovedaksjonæren. Fram imot svekkelsen av de strukturelle forbindelsene i 1986/87 ble partiet sterkt svekket, og i denne prosessen spiller det ingen tydelig rolle. Endringene aksepteres langt på vei, det oppsto i alle fall ingen partistrid eller store diskusjoner om endringene i Østlendingen. Dette

kan forstås med bakgrunn i svekkelsen, men også i det faktum at partiet aldri ble noen stor direkte eier i Østlendingen. Denne situasjonen står i kontrast til for eksempel avisen Nordlys der partiet eide avisen gjennom partiorganisasjonen og ulike deler og fagbevegelsen. Dermed ble striden om eierskapet i avisen og diskusjonen om rollen som partiorgan ført i partiet.

I Østlendingen ble eierstruktur mer et individuelt anliggende for partimedlemmer enn et kollektivt spørsmål for partiet. Stridigheter om eierskap ble derfor ikke ført i partiet, men i investeringsfondet og i A/S Østlendingen. Innenfor disse arenaene var spørsmål om økonomiske verdier og markedsvurderinger, heller enn partibindinger interessante spørsmål. Da Orkla Media kjøpte konsernet i 1997 var partiet derfor nesten usynlig og aksepterte situasjonen. Partiets gamle styrke og hevd over avisen ble anerkjent gjennom at et råd som besto av partiets medlemmer ble etablert, men det fikk ingen bestemmende innflytelse. Partiets sterke rolle for å styrke strukturbåndene i 1969 var udiskutabel. Fra 1980-åra utgjorde partiets svekkelse og svekkelsen av partiidentiteten en viktig del av de strukturelle rammevilkår som gjorde det mulig eller ønskelig for Østlendingen å gjennomføre avpartifisering. Sammen med at partiet ikke spilte noen synlig rolle verken i 1986/87 eller i 1990-åra peker dette fram imot at hypotesen kan betraktes som sannsynliggjort. Kontrafaktisk kan det reises spørsmål ved om avpartifisering ville ha skjedd dersom partiet og partiidentifikasjonen ikke hadde blitt svekket. Dette har vi ikke drøftet. Men det kan likevel antydes at de sterkt økende drifts- og investeringsutgiftene i media har gjort avisene så kapitalintensive at partier uansett ikke ville ha vært i stand til å være sentrale eiere eller garantister. Men om partiet hadde hatt samme styrke som i sine velmaktsdager, kan det tenkes at konfliktnivået rundt avpartifiseringen ville blitt sterkere. Dersom dette kontrafaktiske resonnementet har bærekraft, kan det indikere at partisvekkelseshypotesen på aktørnivå neppe var det mest sentrale element i en mangefasettert forklaring av avpartifiseringen.

5. 4. 3. Kapitalisering av avisdriften, som et resultat av teknologiske, økonomiske og mediefaglig utvikling, var årsaken til bruddet med partiet

Den kritiske situasjonen i 1969 krevde betydelig innsprøyting av frisk kapital. På dette tidspunktet var partiet den sentrale garantisten for dette, og det kan derfor betraktes som investor og moralsk eier. Moralsk fordi partiet formelt ikke stod som eier av avisen, men likevel så på seg som forvalter av en tradisjon som over tid hadde formet avisen og båret den oppe gjennom vanskelige tider – til tider med sterk innsats fra partiapparat og partiets velgere. Økende aviskonkurranse og sterkere markedstenking gjorde at partieksterne investorer kom

på banen i 1980-åra. Da var partiet også ute av stand til å være økonomisk hovedgarantist, og ideen om en partipolitisk uavhengig presse hadde fått fotfeste. Den teknologiske moderniseringsiveren avisen tidlig stilte seg i spissen for, og som skulle utprøves for å komme til produksjonsmessig anvendelse, hadde kostet bedriften betydelige summer. Avisen så tidlig at den kunne komme til å trenge en ny og større aksjonær som hadde den kapital og den nødvendige mediefaglige kompetansen. Dette var det ikke noe ledelsen forhastet seg med fordi den spredte eierstrukturen og avisens politiske eierforhold trolig gjorde prosessen mer tidkrevende.

Forsøket på å skaffe en ny større aksjonær i 1986/87 strandet både i forhandlingene med VG, Orkla og de andre lokale avisene. Kapitalen ble på nytt hentet fra Østlendingens tradisjonelle nedslagsfelt, men også i miljøer *utenfor* Senterpartiet. Det var åpenbart at den nye eierstrukturen og de nye vedtektene bidrog til dette. Nå kunne aksjene til en viss grad omsettes åpent og på sikt gi avkastning. Dette åpnet et nytt marked for å innhente kapital for Østlendingen.

Under produktutviklingsprosessen i 1986/87 viser redaktør Hagens notat at det ble oppfattet som et klart premiss at nye investorer ville kreve partiavhengighet. Dette ble bekreftet i alle fall fra VG's side ved at VG eksplisitt krevde at Hamar Dagblad skulle være en borgerlig, uavhengig avis. Med andre ord skulle avisen ikke ha spesifikke formelle forbindelser med Senterpartiet. Ved Orklaovertagelsen i 1997 var avis-Norge i realiteten avpartifisert og eid av tre store konserner. Østlendingen hadde den gangen ikke akutte eller problematiske investeringsbehov, men lot seg kjøpe opp på grunnlag av et strategisk valg for å sikre konsernets posisjon i den stadig sterkere konkurransen om lesere og annonsører på det indre Østlandet.

Endrede markedsforhold fungerte uten tvil som et sentralt strukturelt bakteppe for avpartifiseringen i 1980- og -90-årene. Medieaksjer ble nå omsatt i økende grad, noe som må forstås med bakgrunn i utbredte forventninger om avkastning. Samtidig hadde den teknologiske utviklingen gjort omstillings- og fornyingskostnadene høye. Sammen med investeringene i journalistikk hadde dette gjort avisdrift til en svært kapitalkrevende affære. Dermed var det også for Østlendingen risikabelt å tenke seg framtidig drift uten tilknytning til en kapitalsterk investor. Undersøkelsen viser også at det i noen grad kan påvises at potensielle investorer fremmer avpartifisering. Dermed kan hypotesen betraktes som sannsynliggjort både på struktur- og aktørnivå.

5. 4. 4. Mediekonkurransen og monopolisering av avismarkedet var årsaken til bruddet med partiet

Den siste hypotesen som vi skal drøfte innebærer en vurdering av om mediekonkurransen og monopolisering av avismarkedet bidrog til at Østlendingen dempet partiprofilen, fordi de så dette som et konkurransefortrinn og en mediefaglig forpliktelse. Det journalistiske produktet ble endret som et resultat av at partipolitiske nøytrale medieaktører presset partiavisen i retning av å dempe den politiske profilen.

I denne hypotesen ligger også tanken om at aviser som hadde en monopolstilling følte et press mot å dempe partiprofilen ut i fra redaksjonelle og journalistiske vurderinger. Hvis en avis hadde monopol i sitt nedslagsfelt, burde avisen dempe partijournalistikken for å kunne representere bredden i det politiske spekteret. Slike refleksjoner så vi ble gjort i avishistorien til for eksempel Asker og Bærum Budstikke, der redaksjonen følte press for å åpne opp spaltene for politiske motstandere. For Østlendingens del er denne faktoren neppe til stede, fordi avisen var omgitt av konkurrenter som den aktivt måtte forholde seg til. Det kan argumenteres for at avisen hadde en dominerende stilling i Nord-Østerdalen, men avisen behersket aldri markedet i sitt nedslagsfelt til å kunne bli omtalt som monopolavis. I sitt nordområde møtte den konkurranse fra Arbeiderpartiavisen Arbeidets Rett og fram til 1979 av Venstreavisen Fjell Ljom, på Røros. I Hamarregionen hadde Hamar Arbeiderblad en dominerende stilling og A/S Østlendingen hadde store problemer med å komme seg inn på markedet med sitt Hamar Dagblad. I den sørlige delen av fylket møtte avisen konkurranse fra Glåmdalen som fram til siste slutt (1994) stod oppført som organ for Arbeiderpartiet i aviskatalogen. Østlendingen stod aldri i en monopolstilling, den hadde flere konkurrenter i sitt nærområde og samtlige konkurrenter var partiaviser tilhørende Arbeiderpartiet. Dermed er det grunnlag for å kunne si at monopolfaktoren, som årsak til at partiprofilen ble dempet, ikke var til stede.

Tvert om, den partipolitiske aviskonkurransen tilsa at avisen kanskje burde opprettholde sin senterpolitiske profil fordi avisens kjerneområde var bygdene og tettstedene i Hedmark. Her stod Senterpartiet sterkt, men utfordringen for avisen lå i å ikke skyve vekk de mange sosialdemokratiske leserne. På tross av at avisen har hatt en klar Senterpartiprofil, har avisen hele tiden tatt hensyn til denne lesergruppen. Både på 1970- tallet og i 2001 var det Arbeiderpartiet som hadde de fleste sympatisører i avisens lesergruppe (Forbruker og Media 1: 2001). Østlendingens profil har fra 1960-tallet blitt utformet blant annet med den hensikt å vinne de mange sosialdemokratiske leserne. Avisen var tydelig på sin partitilknytning, men forsøkte å appellere til de sosialdemokratiske velgere gjennom en sentrumsradikal profil, som

utover 1970- tallet fikk hegemoniet i avisen. Denne profilen stod langt fra ledelsen i Arbeiderpartiet, men den fant en viss klangbunn blant de mange velgere til Hedmark Arbeiderparti, som ønsket en mer tradisjonell sosialdemokratisk styringspolitikk (Overrein 2001: 364f).

Denne senterpolitiske profilen ble trolig oppfattet som relativt uproblematisk til et godt stykke ut på 1980-tallet i redaksjonen, selv om det til tider sikkert kunne ha blitt uttrykt motstand mot den. Derfor er det heller ikke overraskende at de første signalene om en lavere partiprofil kom i forbindelse med forsøk på å bryte Hamar Arbeiderblads sterke stilling i Hamar by. Hamar Dagblad var som avisprodukt i hovedsak rettet inn mot Hamar, og en senterpolitisk profil ville der passe dårlig inn. Dette skjønnte redaktør Hagen da han foreslo at de partipolitiske bindingene kunne kappes for Hamar Dagblad, men samtidig opprettholdt for avisen Østlendingen. Forslaget var ikke bare en prøveklut for om avishuset A/S Østlendingen fortsatt skulle ha nære og formelle forbindelser til Senterpartiet. At avisen fikk et ”nøytralt” formål uten signaler om politisk orientering, var en del av å markedstilpasse avisen til Hamar by. I forhold til Hamar Arbeiderblad ble dette også sett på som et konkurransefortrinn både i forhold til lesere og annonsører.

Endringene må betraktes som tilpasning av A/S Østlendingen til et stadig sterkere markedsregime i media. Både i forhold til lesermarkedet og annonsemarkedet var en åpenbar partipresse til hinder for fortsatt vekst. Mediehistorisk forskning viser at vendingen mot store kjeder som var et kjent fenomen fra tidligere i USA, hadde medført avpartifisering av pressen (Høyer 1995: 112ff). For partipressen har også kampen om annonseinntektene hatt en vesentlig betydning når avpartifiseringen skal vurderes. Størrelsen på annonseinntektene gikk langt over hva et parti kunne tilby av ressurser, enten i form av lojale velgere og dermed lesere, eller direkte økonomisk støtte fra partiet. For mange større aviser som sloss om annonsekronene kunne partiloyalitet tvert om innebære en økonomisk risiko ved at markedet ble snevret inn. Dette kunne bare kompenseres ved å utvikle en større bredde i den journalistiske dekningen, som måtte bety en dempet partiprofil (Høyer 2000: 4).

For Østlendingen innebar kampen om leserne og annonsekronene ikke et brudd med partiprofilen i første omgang, men en neddemping og tilpasning som kanskje først og fremst tok hensyn til de mange sosialdemokratiske leserne i fylket (Overrein 2001: 362). Kampen om annonsekronene fikk likevel langt viktigere og direkte betydning for Østlendingen da den ble vurdert solgt. Et mulig tap på flere millioner kroner i annonsemarkedet ble en sentral faktor som bidrog til å skyve eierskapet i avisen bort fra det tradisjonelle Senterpartimiljøet i fylket og over til Orklakonsernet.

Hypotesens del om monopolisering som faktor for avpartifiseringen må sies ikke å være bekreftet. Samtidig kan det virke som at markedsmekanismene (lesermarkedet) hadde en tvetydig funksjon fram til et godt stykke ut på 1980-tallet. Det kan se ut som at senterpolitisk profil som var inkluderende til de mange sosialdemokratiske ikke skapte noe press på å avvikle partiforbindelsene. Men når avisen ønsker en større satsing i Hamar by og kampen om annonsemarkedet skjerpet seg til, ble det vurdert som markedsmessig fornuftig å avvikle partiforbindelsene.

5. 5. Konklusjon

Faktorer knyttet til journalister, parti, kapitalisering og marked medvirket alle til å fremme avpartifisering. Dermed får Høyers begrep om at avisene var fanget inn i en kompleks markedsstrategi tydelig relevans for forståelsen. Hypotesen om at journalistenes motstand mot partipressesystemet var selve årsaken til bruddet, kan likevel ikke anses å være bekreftet. Dette står i motsetning til tanken om at profesjonalisering av journalistikken var *årsaken* til at den "gamle partibindingen" ble forlatt (Høst 1996: 89). På grunn av profesjonalisering, teknologisk utvikling og etableringen av en ny yrkesidentitet, ble avisuttrykket gradvis endret og undergravde de partimessige funksjonene til avisen. Men noe opprør eller ytringer om å avvikle partiavisrollen kom ikke fram, og journalistene var dermed relativt usynlig som direkte aktører. De måtte hele tiden forholde seg til de strukturelle rammebetingelser som ga næring til avpartifiseringen.

Partitesen kunne sannsynliggjøres, men som direkte aktør spilte partiet liten eller ingen rolle. Gjennom 1980- og -90-åra fikk kapitaliseringen og markedet et utvidet virkefelt ved at eierskap i mediebedriftene i økende grad ble et investeringsobjekt. Denne faktoren sammen med utgifter knyttet til teknologisk modernisering og investering i journalistikk, definerte de sentrale rammebetingelsene, og investorene opptrådte tydeligere som aktører. Hypotesene som er knyttet til markedet og kapitalisering kan derfor betraktes som de påstander som innehar sterkest forklaringskraft. Denne forståelsen kan utlegges som at alle andre sentrale aktører måtte forholde seg til de rammebetingelser markedet og den økende kapitaliseringen definerte. Det er naturligvis åpent for diskusjon om denne synsmåten legger for stor vekt på økonomi og teknologi og dermed tenderer mot determinisme eller mer spesifikt økonomisk determinisme eller teknologideterminisme.¹¹⁸ Det har vært en ambisjon i dette arbeidet å

¹¹⁸ Diskusjonen om teknologideterminisme og i noen grad om økonomisk determinisme blir reist i Roe Smith, Merritt & Marx, Leo; 1995.

balansere struktur og aktør ved å løfte fram den metodologiske individualismens kjernesynspunkt - at det er aktører som handler.

Ut ifra denne gjennomgangen kan det reises spørsmål om Østlendingen som case er representativ som partiavis, og om de funn som er gjort har overføringsverdi til vår generelle modell i vårt sluttkapitel. Dette er det neppe mulig å svare entydig på, fordi vi ikke har undersøkt den *faktiske* avpartifiseringen i andre aviser, utover den *omtalen* som er gitt i avishistoriene.

Men ut i fra at avisen var en mindre regionsavis, støttet opp fra et lokalparti med et aktivistisk grunnplan som følte et eierforhold til avisen, så har den flere likhetstrekk med andre partiaviser. Trolig vil flere av arbeiderpartiets lokal partiaviser kunne sammenlignes med Østlendingen selv om eierstrukturen var noe forskjellig. Arbeiderpartiavisen var ofte eid av partiet lokalt, sammen med organisasjoner som stod arbeiderbevegelsen nær. I Østlendingen var det de individuelle medlemmene, jord- og skogbruksnæringen og et støttefondet som eide avisen. Men begge eierskapsformene ga et nært forhold mellom lokalparti, avisstyret og redaksjon i avisen og skapte en særegen felles forvaltnings kultur. Et annet fellestrekk var at avisene ble relativt sent avpartifisert og under den perioden da med konsernene bygget seg opp i avismarkedet. At avisen ble avviklet sent som partiorgan uten noe større strid rundt spørsmålet er annet likhetstrekk. Det at avisen var relative uavhengige og til tider i opposisjon til moderpartiet, har den også til felles med noen av de andre avisene vi har sett historien til.

Ut i fra hva avishistoriene har beskrevet og tidligere forskning av fenomenet avpartifisering har avdekket, så ligger de funn vi har gjort innefor hva som kan være rimelig og anta også gjaldt for Østlendingen. Hvordan dette *til sammen* skal fortolkes og bli forstått innenfor en generell avpartifiseringsmodell, er et annet spørsmål. Dette vil bli drøftet i vårt sluttkapitel.

6. Partipressens avvikling – en sammenfatning

Jeg skal i dette avslutningskapitlet diskutere grunnlaget for, og presentere en modell for årsaksforholdene i avviklingen av partipressen. Samtidig vil en slik modell måtte bli kompleks. I det siste kapitlet har jeg valgt tre grep for tydelig å få frem de prosessene som virket i retning avpartifisering. For det første presenteres grunnlaget for modellen gjennom å gi en tabell- oversikt over noen av oppgavens sentrale begreper, og hvordan de forholder seg til hverandre - og i forhold til denne undersøkelsens antakelser/hypoteser. Dette

begrepsskjemaet vil gi en idealtypisk fremstilling av de mer strukturelle faktorenes relasjoner til hypotesene, noe som igjen vil ligge til grunn for en modell.

Deretter drøftes funn gjort i casestudien og i studien av avishistoriene, og hvordan generell modell for avpartifiseringen kan genereres ut fra begrepsskjemaet og oppgavens empiriske funn. En forutsetning for at funnene kan danne opptakten til en mer generell modell, er at de blir drøftet i forhold til etablert medieteori og tidligere forskningsresultater. Til slutt presenteres modellen, med ambisjon om å få tydelig frem hvilke empiriske relasjoner det var mellom ulike aktører og mellom strukturene og de ulike aktørene. Til sist introduseres en faseinndeling over partipressens utvikling, som signaliserer hvilke faktorer som spesielt var i virke på ulike tidspunkter.

6. 1. Grunnlaget for en modell

Målsetningen har vært å utvikle en modell som i prinsippet kan prøves mot alle enhetene (avisene og pressebyråene) som ble avpartifisert. En slik idealisert modell vil måtte fremstille fenomenet på en måte der vesentlige trekk ved virkeligheten blir fremhevet, mens andre egenskaper (som potensielt kan ha vært vesentlige i enkelttilfeller) utelates. En grafisk fremstilt årsaksmodell over avpartifiseringen vil måtte bli sammensatt - både ytre strukturelle forhold og avis- og medieinterne forhold må ha sin plass. Videre må en slik modell forsøke å fange opp rollen partiavissystemet har hatt i en større institusjonell endringsprosess, og den må synliggjøre hvilke aktører som inngikk i de prosesser avpartifiseringen var sammensatt av. Samtidig må drøftingen få frem tidsaspektet, fordi vilkårene for å opprettholde partipressen har blitt betydelig endret gjennom den perioden som her har blitt studert. Derfor må en avpartifiseringsmodell være dynamisk med hensyn til tidsdimensjonen, slik at en unngår den åpenbare feilslutning det ville være å forsøke å forklare avpartifiseringer tidlig i 1970-årene, på samme vis som i avpartifiseringens slutfase.

I en visualisert modell er det vanskelig – for ikke å si umulig - å bygge alle nyansene inn under de trekk som er vesentlig ved fenomenet avpartifisering. Drøftingen må også diskutere om modellen er i stand til å forklare avpartifiseringen for alle partiorganer, eller om den må nyanseres i forhold til ulike partier og tradisjoner partiorganet var knyttet til. Gjennomgangen har til nå vist at den relative selvstendigheten av partiet kunne variere sterkt. Denne selvstendigheten kan ha sin årsak i avisenes styrke på avismarkedet, deres evne til teknologisk fornyelse, sterke avislederpersonligheter som gav handlingsrom, eller i mer ideologiske føringer som ga avisene større selvstendighet.

Kategoriene i tabell 5. (se neste side) er partipressen og avpartifisert presse idealtypisk karakterisert (i weberiansk forstand) med hensyn til sosiostrukturelle forhold, demokratitradisjon, holdningsprofil og presseideologi. De fleste begrepene i skjemaet er tidligere begrunnet/anvendt/diskutert, men det trengs noen presiseringer. Under den avpartifiserte presse har vi satt inn begrepene ”liberal” og ”journalismen” og de knyttes opp mot demokratitradisjon og presseideologi.

Tabell 5: Forholdet mellom oppgavens sentrale begreper (idealtypisk klassifisert)

	Partipressen	Avpartifisert presse
Sosiostrukturelle forhold	Standardisert pluralisme	Udifferensiert standardisering
Demokrati-tradisjon	Republikansk	Liberal
Holdningsprofil	Partisan	Nøytral
Presseideologi	Parlamentarisme	Journalismen

Journalismen oppstod ved at journalistenes krav om løsrivelse fra partiene ble drevet videre til en allmenn parole om løsrivelse fra kilden (se s.87f). Denne ideologien setter journalistene i sentrum i den fortstand at de skal forhindre makthavere (kilder) å snakke direkte til folket (se f.eks Eide 1999: 11f). Redaksjonene skal selv sette dagsorden, gi budskapet et meningsinnhold utover det kilden representerer, for å unngå å opptre som ”mikrofonstativer” for maktpersoner og -instanser. Denne frykten kan åpenbart være reell. Ideologien korresponderer godt med avsløringsjournalistikkens jakt på maktpersoner og institusjoner ut i fra politisk radikalisme og et venstreorientert ståsted. Men den kan like gjerne forfektes av liberalister, fordi det fra begge ståsteder ikke forutsettes kunnskap eller stilingstakning i striden om grunnleggende spørsmål om samfunnsutviklingen (se Raaum 1999: 96f). Når de store ideologiske prosjektene gikk ned for telling og samfunnets sosiale kategorier gikk mot oppløsning, gikk også partipressen gradvis mot oppløsning. Vi fikk en udifferensiert standardisering (se kap. 4) som åpnet for en liberalistisk presseideologi. Den ideologien erkjenner makt og individer, men ikke at pressen skal løfte frem kollektive preferanser, bidra til folkeopplysning og ha normativt mål om å styrke borgerrollen (se kap 4). Det kan argumenteres for at motstykket til den parlamentariske presseideologien er den liberale (da i betydningen presse og ytringsfrihet), men i striden mot partipressen vokste journalismen som ideologi frem og fikk en tydelig liberalistisk karakter.

6. 1. 1. Partipressens normative karakter

Partipressen kan – sett i et overordnet perspektiv - analyseres ut i fra ulike perspektiver/synsvinkler. Den kan bli analysert ut i fra hva den formidlet av holdninger/verdier/meninger, og den kan bli analysert i forhold til å avlese opinionen. Den kan også betraktes ut i fra hvilket politisk, økonomisk og teknologisk system den var en del av. Et tredje perspektiv for å analysere pressen, er å se den først og fremst som produsent av informasjon. Perspektivet hevder at dette dypest sett er medienes iboende rasjonalitet, og når partipressen etter hvert kom i motsetning til å bringe ut informasjon til leserne, da sprakk partipressesystemet (Dahl 2004: 71).

Denne argumentasjonen kan åpenbart ha noe for seg, hvis man aksepterer at avisproduksjon blir styrt av en informasjonsrasjonalitet, som hever seg over og trenger gjennom de ulike systemer og den meningsdannende rolle pressen har hatt. Perspektivet vil trolig kunne informere en studie av dagens medier godt,¹¹⁹ og det vil kanskje være en faktor for å forstå hvorfor partipressen ble avvirket. Men da forutsettes i tilfelle en analyse av hvorfor avisenes innebygde rasjonalitet (som avvirket partipressen) ikke kom til uttrykk tidligere, og hva det var som ”sementerte” systemet over så lang tid.

I denne sluttdrøftingen vil vi bringe inn en dimensjon som ser den avpartifiserte pressen i kontrast til den institusjonaliserte rollen partipressen hadde i forhold til utøvelsen av demokratiet. Spesielt under prosessen med å etablere pressestøtten, ble en argumentasjon som la et overordnet demokratiperspektiv til grunn for å opprettholde partipressen, viktig (NOU 1978: 37: 81). Da partipressen gikk inn i sin slutfase var den dominerende argumentasjonen at partipressen fungerte udemokratisk. Det kan derfor være av interesse å gå inn og se på hvilke betingelser for utøvelsen av demokratiet som ble endret.

6. 1. 2. Demokratiforskning og pressen

I nyere demokratiforskning blir mediene sett som en sentral faktor for endring og utvikling av demokratiet, men sammenhengene kan være diffuse og langt i fra klarlagt (Morken 2003: 24). Demokratiteorien har hatt en tendens til *ikke* å se mediene som institusjoner i en historisk kontekst, som underlagt strukturelle forhold og formet i relasjoner til andre institusjoner. I

¹¹⁹ Hans Fredrik Dahl hevder at studien av avisens innhold har avløst opinions- og systemtilnærmingen som tyngste forskningsfelt (Dahl 2004: 71)

medie- og journalistforskningen, har innsikten om disse forholdene i stor grad vært fraværende (Knapskog 2001:112ff). I analysen av årsakene til at partipressen ble avviklet har disse forholdene, med noen få unntak (se f.eks. Tranvik og Selle 2003), knapt nok blitt berørt.

Tabell 5. setter partipressen og den avpartifiserte pressen inn i de to hovedtradisjonene innen demokratiforskning – den republikanske eller kommunitære tradisjonen og den liberale tradisjonen. Det har vært vanlig å analyse pressen innenfor en tredje posisjon - det deliberative perspektiv (se Knapskog 2001: 112ff), som kan bli sett på som et kompromiss mellom de to ytterposisjonene (Weigård og Eriksen 1998: 37f). Denne tradisjonen tar hensyn til liberalismens krav om individets frihet, og at aktørenes private autonomi beskyttes fordi borgernes deltagelse skal skje på et fritt og uavhengig grunnlag (Eriksen 2001: 12). I denne tradisjonen er fokus på staten mindre fremtredende enn i de to klassiske perspektivene, som enten vil ha minst mulig stat (liberal), eller en aktiv og styrende stat (republikansk). Pressen kan åpenbart bli forstått innenfor et deliberativt perspektiv, men ut i fra partipressens karakter og dens avvikling, har jeg valgt å se fenomenet ut i fra de to klassiske posisjonene.

I den republikanske tradisjonen blir ikke politisk deltakelse bare sett på som en abstrakt rettighet eller en anledning til å utøve politisk påvirkning. Denne tradisjonen anser politisk deltakelse som en forutsetning for kollektivets funksjon, individenes frihet og lykke. Deltakelse i den offentlige debatten og politisk engasjement, blir sett på som genuine bidrag til fellesskapets beste, som har kollektive mål utover det enkelte individs rettigheter og plikter. Pressens funksjon blir å legge til rette for deltakelse, og den delen av befolkningen som er ikke-deltakende skal opplyses og rettleides. Borgerrollens tradisjon har et kunnskapsideal som forutsetter *informert* offentlig samfunnsdeltagelse også mellom valgene. Denne tradisjonen vil ha elementer av kontroll og oppdragelse av individet, regulert av de politiske institusjonene. Makten ønsker deltakelse for å kunne fatte de rette kollektive beslutningene, og partipressen ble tillagt en sentral folkeopplysende rolle.

I den liberale demokratitradisjonen fremstår det enkelte individ som autonomt og rasjonelt, uten kollektive målsetninger utover interessene til det enkelte individs selvbestemmelsesrett. Borgerne har forpliktelser, men de strekker seg ikke lengre enn til å sikre borgernes gjensidige individuelle autonomi som lovlydige borgere. Borgerne bør delta i valg, men tradisjonen forventer ikke at de skal delta mellom valgene eller i alle valg (Weigård og Eriksen 1998:37ff). Friheten i samfunnet vil selv regulere når den enkelte borger ser interessen eller nødvendigheten av deltakelse. I den liberale tradisjonen blir pressen sett på som en kontrollinstans overfor staten og makthaverne. Pressen skal ikke inngå noen allianser med staten som har karakter av å utføre folkeopplysningsarbeid. Den skal heller ikke opptre

som en selvstendig politisk aktør, men utføre en balansejournalistikk og fremstille nyhetssaker uhildet.

Disse to tradisjonene vil til en viss grad kunne informere en forståelse av partipressens rolle, og gi grunnlag for refleksjoner over dens funksjon, og til en viss grad også *hvorfor* den ble avvirket. Det er lett å kritisere mulighetene og ønskeligheten av å realisere den liberale og den republikanske posisjon. Partipressesystemet kan åpenbart kritiseres for å representere sider ved den republikansk tradisjon som fungerte udemokratisk.

Norsk utenrikspolitikk i etterkrigstiden var for eksempel preget av konsensus mellom staten og de politiske institusjonene, som partipressen lydig formidlet videre. Spesielt var dette fremtredende for Arbeiderpartiets presse, men den borgerlige pressen avvek ikke fra denne praksisen. Det er også mye som tyder på at en betydelig andel av partipressens folk fungerte som statlige informanter i forhold til den mest radikale delen av den politiske opposisjonen (Ottosen Røssland og Østbye : 2002: 128ff). Dermed sviktet pressen sin rolle som kontrollinstans overfor staten og makthaverne, noe som ideelt skulle være et kjennetegn ved den liberale demokratitradisjonen - men som den republikanske tradisjonen vektlegger mindre.

Til tross for slike svakheter var kanskje likevel den viktigste funksjonen ved partipressen at den bidrog til å opprettholde stabile kommunikasjonskanaler mellom makteliten og befolkningen. Partipressen inngikk som en del av et system, som vi tidligere har omtalt som standardisert pluralisme. Informasjonen ble kjørt gjennom et partipolitisk og ideologisk persepsjonsfilter, og fikk en standardisert effekt. Men systemets standardiseringskraft var begrenset. Først og fremst var det pluralistisk, fordi partipressen ble lest av store grupper på tvers av partipreferanser, samtidig som den kunne representere regionale interesser og flere enn en samfunnsgruppe i befolkningen. Partipressen stimulerte til demokratisk deltakelse og hadde en mobiliserende effekt på befolkningen (se kap. 3. 3. 1).

Partipressens tosidige karakter, som meningsundertrykkende i form av for eksempel sensur av politiske motstandere, og meningsbærende i form av å stimulere politisk debatt, hadde også en annen side. Systemet snevret på den ene siden inn grensene for hva journalister og redaktører kunne gjøre. Men vektlegges det meningsbærende elementet, fremstår partipressens begrensninger i utøvelsen av journalistyrket, mindre interessant. Dette motsetningsforholdet og de yrkesbegrensningene dette innebar, bidrog over tid til å presse frem en ny yrkesidentitet blant journalistene, som krevde frigjøring fra partibånd. Den nye yrkesidentiteten – representert ved den dominerende profesjonsideologi (journalismen), har fremstilt bruddet med partiene som et udiskutabelt fremskritt. Men også holdningen om at

avviklingen av partipressen har vært entydig positiv, bør saumfares kritisk. Hvis målestokken er partijournalistikken på det mest vulgære, så vil frigjøringen fra partiene, med rette fremstå som et som et udiskutabelt fremskritt. Men kanskje vil systematisk granskning av dette spørsmålet når prosessen kommer mer på avstand, komme til andre konklusjoner enn de som ligger nærmest holdningene til journalistenes egen profesjonsideologi. Det er for å uttrykke seg forsiktig ikke åpenbart at hensynet til en differensiert og konstruktiv meningsdannende presse blir bedre ivaretatt av en avpartifisert konserndominert presse enn av en liberalt orientert partipresse.

6. 1. 3. Partipressen - det "greske torg"?

Journalistens nye yrkes ideologi - journalismen - ønsket i prinsippet ikke å stå til ansvar overfor noen, med unntak for de nye eierne (konsernene), som de *måtte* stå til ansvar overfor. Pressen skulle være "upartisk" og verdinøytral, og kvalitet ble først og fremst målt i opplagsutvikling.

Politisk stillingstaken kunne like gjerne bli styrt av markedet som av prinsipielle grunnholdninger. I prinsippet hevdet journalismen at pressen måtte gi folket det folket ville ha, og at markedet og journalistenes egen dagsorden skulle styre avisens innhold. Dermed ble de i *prinsippet* en drivkraft for et pluralistisk og liberalistisk syn på pressedrift.

Markedstilpasningen av norske medier har også blitt beskrevet på en annen måte. Partiavisene kom under press i forhold til konkurransen om publikum innenfor et mediemarked. Dette skapte en konkurransedynamikk mellom mediene der det var om å gjøre å bli mer *publikumsvennlige* i det offentlige rom (Bastiansen og Dahl 2003: 456).

For partiene førte utviklingen til at de ble mer avhengig av mediene fordi partiorganisasjonen som kanal for demokratisk debatt, ble svekket. Fra å være knyttet til de politiske institusjoner gikk pressen over til den økonomiske institusjonen, men det er vanskelig å påvise hvorfor og hvordan det skjedde (se Skirbekk 1999: 22). Det står imidlertid fast at når fokus i mediene ble øyeblikkets reaksjon og den personorienterte salgbarhet, ble den avpartifiserte pressen mindre egnet til debatt og formidling av politiske synspunkter. Det er også blitt hevdet at utviklingen skapte større avstand mellom velgerne og partiene og svekket de tradisjonelle formene for demokratiutøvelse (Tranvik og Selle 2003: 210ff). Likevel kan det argumenteres med at dagens symbiose mellom partielitene og mediene har skapt andre former for demokratiutøvelse, men det kan åpenbart diskuteres om demokratiet er blitt styrket.

I 2004 satte kulturredaktør Sven Egil Omdal kritisk søkelys på hva endringene i pressen hadde medført for redaktørrollen. Avisene fungerer ikke lengre som det ”greske torget” i antikkens polis, der *politikk* var det viktigste blant flere sysler. Han hevdet at redaktøren i fremtiden ville bli tvunget til å konsentrere seg mer om økonomi enn om ideologi og samfunnsutvikling. Perioden mellom den begynnende avpartifiseringen og samtidens børsnotering vil bli stående som en kort idyllisert historisk epoke på samme måte som den hjemmeværende husmoren i tidligere tider (Omdal i Klassekampen 14. 08. 04). Partigrepet var da i ferd med å løsne, uten at de nye eierne (konsernene) hadde festet grepet.

Poenget i denne sammenhengen er at partipressen og avviklingsepoken ikke kan bli forstått uten analyser av hvilken rolle pressen har hatt som ”antikkens greske torg” eller som møteplass for politisk og ideologisk strid. Partipressen var politisk meningsdannende og mobiliserende på en annen måte enn dagens kommersialiserte medier. Gjennom den ble folket bragt nærmere makteliten og de demokratiske institusjonene, samtidig som den også fungerte meningsundertrykkende og meningsstyrende.

Dette betyr ikke at dagens medier, og de som har sitt daglige virke der, ikke er opptatt av avisenes samfunnsoppdrag. Noen redaktører har for eksempel innført krav om at avisen må avgi et årlig *samfunnsregnskap*, som skal fortelle leserne hva avisen har utrettet for å skape debatt og innsikt om samfunnsforhold (Eide 2004: 67f og 15f). Ideen er god, men det kritiske spørsmålet vil bli om intensjonen i samfunnsregnskapet vil strande på bekostning av markedsregnskapet. Hvis man ser bort fra de utfordringer denne dobbelrollen partipressen innebar og bare ser den meningsundertrykkende siden, vil avviklingsprosessen vanskelig kunne bli godt forstått og analysert. Trolig vil en grundigere analyse av hvilken demokratitradisjon partipressen har stått i og hva den gikk over til å forvalte, også skape større innsikt i avpartifiseringen som fenomen. Dette understreker nødvendigheten av å undersøke de strukturelle faktorene som endret rammebetingelsene for utøvelse av demokratiet. Kanskje kan dette også forklare hvorfor partipressen vedvarte lengre i Norge enn i mange andre land.

6. 2. Hva avviklet partipressen?

Verken gjennomgangen av avishistoriene eller casestudien av Østlendingen har gitt noe empirisk bekreftelse på at det foregikk noe omfattende journalistisk opprør mot partipressen. Det ble ytret motstand og irritasjonen var åpenbart stor i forhold til grensene som ble satt i utøvelsen av yrket.

Vi har sett at redaktøren i Dagbladet tok konfrontasjonen og brøt med partiet, men det er vanskelig å se dette som en del av et *organisert opprør* mot partipressen. Presseorganisasjonene kunne markere avstand til partipressen, noe som allerede ble gjort ved innføringen av pressestøtten (se f.eks. Raaum 1999: 28), men den aktive motstand var begrenset. Sett på bakgrunn av ettertidens dom over partipressen som meningsundertrykkende og udemokratisk (se f.eks. Hirsti 1992: 109ff), kan dette virke merkelig. Det kan virke som om konfliktene journalistene kom opp i, som et utslag av partipressens funksjon (f.eks. hva som ble tillatt skrevet) og de strukturer den inngikk i (f.eks. krav om partimedlemskap ved ansettelse), lenge var et individuelt anliggende for den enkelte journalist. Fag- og yrkesorganisasjonene engasjerte seg, men noe prinsipiell ytring om at partipressen burde avvikles har vi ikke kunne registrere.

Dermed bør spørsmålet om journalistenes (og redaktørenes) rolle, som aktører i avviklingsprosessen har blitt tillagt for stor vekt, stilles (se f.eks. NOU 2000: 15: 77). Samtidig er det et faktum at journalisters og redaktørers kritikk av partipressen og deres nye syn på pressens rolle (journalismen) bidro vesentlig til avviklingsprosessen. I dag har denne journalistideologien nærmest fått en hegemonisk plass i redaksjonene i de største og dominerende avisene.

Vi har tidligere pekt på at journalistene ble forhindret, gjennom avtaler (hovedavtalen, redaktørplakaten) og institusjonaliserte ordninger (f.eks. stiftelser) i å endre avisens grunnsyn innenfra (se s.12f). Vi fikk aldri svenske tilstander, som for eksempel i Dagens Nyheter der redaksjonelt press endret avisens grunnsyn fra å være liberal til å bli ”oberoende”. Redaksjonen fikk også en avgjørende innflytelse på ansettelse i avisen (Raaum 1999: 19). Denne typen kollektivt press fra redaksjonene blir ikke omtalt i avishistoriene, og i Østlendingen fikk ikke journalistene gjennomslag for tiltak som ville undergravd avisens partibindinger.

En forklaring på at journalistene spilte en relativ usynlig rolle i selve avviklingsprosessen kan være de institusjonelle bindingene som regulerte eiernes styringsrett. Dette prinsippet ble nedfelt i hovedavtalen mellom LO og NAF allerede før krigen, men for journalistene (og redaktørene) var det en langt mer kronglete vei før de kom på plass (se f.eks. Raaum 1999: 13ff). Likevel kan dette bare være en del av forklaringen på den relativt forsiktige og lite synlige rolle journalistene har hatt i selve avviklingsprosessen. Når en i ettertid har vanskeligheter med å finne prinsipielle uttalelser mot partipressen, så kan det bety at motstanden mot partipressen har vært overdrevet eller at journalistene tilpasset seg de som

var satt til å forvalte partiavisene. Motstanden var der, men ble ikke artikulert på grunn av redaksjonell disiplinering.

Hvordan disiplinering av journalistene i et redaksjonskollektiv foregår, er ikke mye studert, men mye tyder på at den kan være effektiv i dagens aviser. Journalistene kan stå i opposisjon til både redaksjonsledelsen og eierne, men svært få vil over tid kunne ta belastningen ved ikke å komme på trykk. Den redaksjonelle ledelsen kan signalisere at en journalist er ubrukelig ved å fjerne ham fra spaltene eller sette ham på trykk i en sterkt omarbeidet versjon (Braanen 2002).

Hvor omfattende disiplineringen av journaliststanden var under partipressen, har vi ikke undersøkt, men at det foregikk en disiplinering er svært sannsynlig. Dette kan være en forklaring på at vi i liten grad finner artikulerte og prinsipielle uttalelser mot partipressen, selv om motstanden har vært til stede.

Dette betyr ikke at journalistenes motstand har vært uten betydning. Når tanken om en partipolitisk uavhengig presse festet seg blant journalistene (og redaktørene), skapte dette et vedvarende press som til slutt fikk gjennomslag i styrer og blant eiere. Avisuttrykket ble gradvis endret, redaksjonene ble mer selvstendige og partiprofilen ble over tid dempet. Denne funksjonstømmingen av partipressen over tid må derfor betraktes som vesentlig (om ikke avgjørende) for at *grunnlaget* for å kunne ta bruddet med partiene ble etablert. Men for å skape et brudd med partiene, måtte andre og sterkere krefter enn journalistenes og redaktørenes egne motstand, med på laget.

6. 2. 1. Hvorfor var partiene så lite synlig i avpartifiseringen?

Et av spørsmålene som denne undersøkelsen reiser er hvorfor partiene var så lite synlig i avviklingsprosessen. På mange måter fremstår dette som et paradoks når partiene har vært de dominerende eierne. I de fleste tilfellene satt ikke partiene med det formelle eierskapet, men de kan betraktes som moralske eiere gjennom sin støtte til og innsats for avisene. Intuitivt vil en derfor tro at en avpartifisering burde utløst mange og synlige konflikter. I noen få tilfeller ser vi at partiorganisasjonen reagerte og markerte en viss motstand, men de som forsøkte ble effektivt stoppet av avisenes styrer, med støtte fra den redaksjonelle ledelsen.

Delvis kan dette forklares med at eierskapet var kontrollert av noen få privatpersoner (de fleste Høyre- og Venstreaviser) eller at aksjeposter var spredt blant mange partimedlemmer (som i Østlendingen) og dermed mer et individuelt anliggende enn et partispørsmål. For Arbeiderpartiavisene ble eierskapet etter hvert sentralisert til Norsk

Arbeiderpresse (nå A-pressen) og det kan virke som at avpartifiseringen ble et toppstyrt fenomen.

For de aviser som hadde hatt en høy medlemsaktivitet rundt avisen, kan avpartifiseringen ha blitt akseptert motvillig av en resignert og svekket partiorganisasjon. Partiorganisasjonene kan ha innsett at de ikke hadde ressurser eller kompetanse til å styre utviklingen.

Disse forklaringene er trolig relevante, men årsaken til partienes svake (om noen) motstand kan også ligge på et litt annet plan. Partiene (spesielt ledelsene) kan ha innsett at det ikke var noen klar sammenheng mellom aviseierskap og velgeroppslutning. For partiene kan aviseierskapet på et tidspunkt ha fremstått som lite funksjonelt, både fordi journalistenes motstand mot partipressen over tid endret avisens uttrykk, og fordi partiledelsene skjønnte at velgeroppslutning var tydeligere påvirket av andre faktorer. Men forståelsen av fenomenet sank trolig ikke inn før vi fikk et langt større og mer mangfoldig mediebilde. NRK-fjernsynets betydning ble særdeles viktig fra 1970- tallet samtidig som kanalene for å nå velgerne etter hvert ble mer sammensatte og mangfoldige. Ny teknologi og aviskapasitet økte formidlingshastigheten og partiene mistet mye av kontrollen over budskapet. Denne kontrollen ble i økende grad flyttet over til det journalistiske feltet. Pressen skulle selv sette dagsordenen og vinkle det politiske og kulturelle budskapet ut i fra faglige journalistiske kriterier.

Denne utviklingen ble trolig forsterket av at partiene mistet medlemmer. Samtidig ble partiidentiteten mer flyktig/løse og partiaktivitetene falt i omfang. Disse utviklingslinjene gjorde at færre tok på seg rollen som stabile opinionsleder,¹²⁰ for budskapet partiene formidlet. Dermed ble viktige premisser for det redaksjonelle uttrykket skjøvet fra partiene til det journalistiske feltet.

Dette førte til en gradvis tapping av partistøttende funksjoner (funksjonstømming) i pressen og gjorde avisen over tid til lite tjenlige redskaper for partiene. Dette kan kanskje best illustreres med avisen Nordlys, der Arbeiderpartiets fylkesorganisasjon aktivt gikk inn for å fjerne partibindingene for å kunne selge avisen. Avisen fungerte ikke lengre som redskap for partiet (se s. 104f) Når Arbeiderpartiet tillot at A-pressen forlot partiet i 1989 var dette ut i fra at de ikke lengre turte å stå som økonomiske garantister for svake arbeiderpartiaviser (se

¹²⁰ Det har vært antatt at medienes påvirkningsmuligheter begrenses ved at folk fortolker medieinnholdet gjennom *opinionsledere*. I følge tostegshypotesen blir medienes innhold eller budskap filtrert gjennom personer (opinionsledere), som velgeren har tillit til i sin omgangskrets. Dermed begrenses medienes direkte påvirkningskraft på velgeren (se f.eks. Rønningen 1996; 179).

Høyer 1995: 370). Men det kan trolig legges til at nytten (funksjonen) av å ha kontrollen over en partipresse ikke lengre var den samme som i tidligere tider.

Den direkte svekkingen av partiene har trolig vært en faktor for avpartifiseringen, selv om avishistoriene i begrenset grad omtaler fenomenet. Men selvstendigjøring av pressen har vært et langt mer sammensatt og komplisert fenomen, enn hva vi tidligere har antatt. Vi har tidligere hatt fokus på partisvekkelsen, men utviklingen kan tyde på at partiene etter hvert oppfattet partipressen som et begrenset redskap for å vinne oppslutning. Dette var trolig en vesentlig årsak for at det ikke oppsto større strid mellom partiene og redaksjonene når avviklingsprosessen kom i gang, og at det i begrenset grad førte til konflikter innad i partiene.

6. 2. 2. Betydningen av kapitaliseringen

Betydningen av kapitaliseringens rolle innebærer at avisdrift ble en stadig mer kapitalintensiv gjøremål på grunn av de krav aviskonkurransen stilte. Denne oppgaven har ikke foretatt noen undersøkelser om avisdrift på dette tidspunkt var mer kapitalintensiv enn andre sektorer av næringslivet. Den relativt omfattende pressedøden på 1950- og 1960- tallet kan ha forsterket rasjonaliserings- og investeringstakten i sektoren, men dette har ikke vi undersøkt. Vi antar at aviskonkurransen bidro til å presse frem nye teknologiske muligheter og at tilgangen på kapital var en forutsetning for å realisere modernisering og effektivisering. Denne kapitalen ble fremskaffet gjennom økende annonseinntekter og opplagstall, med innføringen av pressestøtten, og senere nye investorers inntreden i avisbransjen.

Vi har heller ikke sett på hva investeringen i pressedrift gikk til. I studien av amerikansk presse var et av poengene til Høyer at det skjedde et skifte fra konkurranse om teknologi over mot journalistikk på et gitt tidspunkt. Den dramatiske økningen av antallet journalister i norsk presse etter krigen kan være en indikasjon om at det samme skjedde her. Vi antar at dette kan ha skjedd, men denne oppgaven har ikke undersøkt det.

I forhold til journalistens rolle og i forhold til svekkelsen av partiene (aktører) aktualiserer dette to perspektiv. For det første kan vi anta at den økende kapitaliseringen over tid ga styrke til å bygge opp og forsvare den journalistiske uavhengigheten. Hvis avisen gikk godt ble redaksjonene mindre sårbar for ytre press (partier og andre investorer), som kunne legge seg borti det redaksjonelle innholdet. Det er påvist at aviser i monopolposisjon dempet partiagitasjonen og ofte brøt med sine partier. Disse avisene hadde trolig en økonomisk styrke til selv å foreta strategiske valg som kunne innebære at partiprofilen ble dempet eller kuttet, når redaksjonen oppfattet dette som en fornuftig markedsstrategi. Det er mulig å argumentere

for at disse strukturelle rammefaktorene hadde større betydning for avpartifiseringen enn de mer medieetiske dilemmaene avisene kom i når de i så sterk grad kunne kontrollere den offentlige samtalen. Men disse to aspektene er ikke gjensidig utelukkende. Både en medieetisk vurdering og en markedsstrategi som dempet partiforbindelsen pekte i samme retning – avvikling av partipressen.

Realiseringen av en mer selvstendig presse var dermed forbundet med styrke på avismarkedet, muligheten til investeringer i teknologi og journalistikk, noe som igjen forutsatte tilgang på kapital.

For det andre medførte kapitaliseringen at partiene verken greide å stille opp med kapital eller mediefaglige resurser. I flere sammenhenger har dette blitt argumentert for og dokumentert i oppgaven, men vi har ikke gått inn og sett på for eksempel pressens samlede innvesteringer- og kapitalbehov opp mot partienes muligheter for å stille opp. Men det er gode grunner til å anta at partiene ble satt på sidelinjen både ut i fra deres økonomiske ressurser og at partienes aktivistiske sjikt, gjennom sin dugnadsinnsats, var i tilbakegang. Lysten til å påta seg økonomiske og dugnadsmessige forpliktelser ble trolig også avtagende med den gradvise tappingen av de partistøttende funksjonene i pressen.

En siste faktor som bidrog til avisenes kapitaltilgang var pressestøtten. Årsaken til at pressestøtten ble etablert er omgitt av noe uklarhet (Bastiansen og Dahl 2004: 425). Trolig var Arbeiderpartiet, med de svenske sosialdemokratene som forbilde, helt avgjørende for at ideen ble unnfanget og senere satt ut i live av regjeringen Borten. Dermed er det høyst diskutabelt om dette initiativet kom fra pressen selv (se s. 19f). Men innføringen av pressestøtte bekrefter at partiene var for svake til å håndtere en situasjon med en omfattende pressedød, som på dette tidspunkt ville betydd en kraftig svekking av partipressen.

Presestøtten etablerte en konsensus mellom partiene om at staten som en nøytral aktør, skulle intervenere markedet og forhindre ytterligere avpartifisering (eller avisdød), uten å sette krav til avisens innhold. Men over tid medførte dette at avisene ble mindre avhengig av partiene og samtidig økonomisk mer selvstendig. Derfor regner vi pressestøtten med som en faktor som bidrog til å fremme avpartifisering, selv om effekten i første omgang stabiliserte partipressestrukturen. Svenske presseforskere har argumentert ut i fra lignende resonnement og det er gode grunner til å anta at erfaringen kan overføres til norske forhold (se kap1. s. 23).

Kapitaliseringen som strukturell rammefaktor påvirket dermed både journalisten og partienes handlingsrom. Som aktører fikk journalistene større muligheter til å selvstendiggjøre pressen, samtidig som det svekket partienes styringsmuligheter over pressen og påkalte andre investorer og støttespillere. Derfor er det litt merkelig at kapitalisering, som en generell

utviklingslinje for norske aviser, ikke er blitt tillagt større vekt i de ulike tilnærmingene til avpartifiseringen.

6. 2. 3. Aviskonkurranseaspektet

Markedets rolle som en faktor for avpartifisering har i denne oppgaven blitt knyttet til aspekter ved den generelle mediekonkurransen. Det er blitt antatt at konkurransen fra partipolitiske nøytrale medieaktører (deriblant aviser) tvang partipressen til å dempe partiprofilen, og at dette var en årsak til at avisene til slutt brøt med partiene. Om vi ser dette ut i fra teorien om opplagsspiralen, vil det eksistere et konstant trykk for å kunne tilby annonsørene det bredeste og største publikumet. Innenfor denne tankegangen vil en fornuftig markedsstrategi være å fjerne partibindinger og verdiladede formålsparagrafer, som innsnevrer markedet til et bestemt lesersegment. Vi har tidligere påpekt at annonsemarkedet har vært en avgjørende faktor for at avisene kunne overleve. Men samtidig vil det her ligge en fare for at en avis kan bli konturløs og uten meninger hvis ikke avisens tradisjonelle (politiske) profil ble opprettholdt. Jo mer omfattende avisens profil ble i ønsket om å nå et bredere publikum, jo større var faren for at tradisjonelle lesegrupper ville kunne falle fra. For flere partiaviser ble dette løst med at partibindingene ble fjernet, men at avisene beholdt et visst verdigrunnlag. Dermed ble tradisjonelle leseres avisidentitet opprettholdt, samtidig som avisen fikk en bredere profil. Innholdet i disse formålsparagrafene og i hvor stor grad de er styrende for avisenes profil i dag har denne oppgaven ikke gått inn på.

Vi har tidligere sett at kapitaliseringen av pressen må ha påvirket de norske avisene til å ta kommersielle og markedsmessige hensyn. Men i motsetning til det amerikanske pressebildet der markedets gravitasjonskraft mot partinøytralitet til slutt fjernet partipressen (se Høyer 1995: 107ff), har dette ikke vært like fremtredene i Norge. Oppløsningen av partipressen hadde kommet langt da konsernene fra midten av 1980- tallet kom inn på arenaen og skjerpet markedskonkurransen. Selv om det ikke er påvist at de direkte la seg borti det redaksjonelle innholdet, så er det åpenbart at de ikke hadde noen interesse av å opprettholde en partiprofil. Og de nye eierene har trolig hatt mange andre muligheter for å endre en avisprofil, uten å gripe direkte inn i redaksjonen. Markedet har som kjent sin egen gravitasjonskraft og det trengtes nødvendigvis ikke å bli gitt andre ordrer enn at *inntjeningen* måtte forsterkes. Sett i forhold til dagens presse så kan det virke som at den redaksjonelle kreativiteten for hva som var salgsfremmende etter hvert ble relativt stor, bare målet om inntjening var tydelig nok.

Denne markedsforsterkende konsernstrategiene var samtidig sammenfallende med at journalistene nye frigjøringsideolog (journalismen) fikk sitt gjennombrudd (Raaum 1999: 31). Veien var dermed ikke lang for at de siste formelle restene av partibindinger ble fjernet av avisstyrene.

Enkelte vil hevde at partipressen var så godt som avvirket da konsernene kom på banen. Samtidig har vi påpekt at det største frafallet av partiaviser skjedde fra 1980-tallet og utover (se kap. 3. 3. 1.). Det kan diskuteres i hvor sterk grad partifunksjonene da var til stede, men det er et utvistelig faktum at den formelle avvirklingen var størst i det vi omtaler som partipressens siste fase.

I forhold til å betone de mer strukturelle markedsfaktorene som et insitament for at partiforbindelsene ble kuttet har tidligere forskning i hovedsak pekt på tre forhold. Motstanden mot partipressen ble trolig første gang artikulert i fagbladet Journalisten i 1965, men vi skal merke oss at argumentasjonen kom opp som et resultat av den pågående pressedøden. Av partiene var det Høyre som første var ut med å skissere et nytt syn på pressen og argumenterte tidlig for at avisdrift burde bli selvstendig bedriftsøkonomisk foretak frakoblet partibindinger (se kap. 1. 5. 2). Spesielt kom denne argumentasjonen frem før og under etableringen av pressestøtten, som partiet i utgangspunktet var motstandere av. Samtlige andre partier valgte en annen strategi. Pressestøtten ble redskapet som skulle opprettholde den geografiske spredte pressestrukturen og partipressen.

Dermed er det mulig å argumentere for at strukturrasjonaliseringen og markedstilpasning av pressen på 1960-tallet var relativt avgjørende for at tanken om å avvikle partipressen kom frem og at en rekke partiaviser avgikk med døden.

Et annet forhold som er vektlagt er at markeds konkurransen fjernet de svake partiavisene og de gjenværende avisene skapte lokale avismonopol. Disse avisene dempet eller fjernet etter hvert partibindingene. Hovedforklaringen på at dette skjedde har vært at journalister av yrkesetiske grunner presset frem en redaksjonell profil som skulle ivareta mangfoldet i det lokale politiske landskapet. En rekke av avishistoriene følger denne argumentasjon og den har fått feste seg i offentlige utredninger (se NOU 2000). Dermed settes journalistenes yrkesetiske kvalifikasjoner i sentrum for at partibindingene ble kappet. I mindre grad har det blitt reflektert eller undersøkt om den redaksjonelle profilen ble endret av rene markedsøkonomiske hensyn eller andre forhold utenfor redaksjonene. Konklusjonen kan være at flere faktorer spilte inn, men i forhold til avishistoriene er bare de redaksjonelle indre forholdene vektlagt.

En tredje faktor er NRK- fjernsynet sin rolle for mediekonkurransen. Tanken er at mediet på grunn av sin partipolitiske nøytralitet og sterke gjennomslagskraft, tvang partipressen til å dempe partiagitasjonen. For å understreke fjernsynets betydning er det blitt hevdet at avismarkedet til en viss grad ble destabilisert (se kap 1. 6. 3.). Dette er ikke faglig godt nok underbygget og det er ting som tyder på at avisene ikke følte noen direkte markedsmessig konkurranse fra fjernsynet. Men at fjernsynet har hatt betydning for utviklingen av en mer partiuavhengig journalistikk er rimelig å anta. Vi har imidlertid ikke registrert at avishistoriene ser på fjernsynets inntreden som noen markedsmessig konkurrent, selv om dette kan ha vært tilfelle.

Det ser derfor ut til at de rene markedsøkonomiske faktorene for å avvikle partipressen har blitt tillagt mindre vekt i tidligere forskning, enn hva denne oppgaven har antydnet. Dermed får journalistens rolle i tidligere forskning en mer sentral plassering fordi de har vært en avgjørende faktor for å endre avisenes innhold og medieuttrykk. Dette trenger ikke å stå i motsetning til at vi i denne undersøkelsen ikke har kunnet påvise at det foregikk noen omfattende journalistisk opprør mot partipressen. Journalistene gikk forsiktig frem, men over tid tappet de partipressen for de partistøttede funksjonene, og når de nye eierene (konsernene) kommer på banen var det liten eller ingen motstand mot å kappe de siste restene av formelle partibindinger.

For avisen Østlendingen ser det ut til de sosioøkonomiske rammefaktorene og den lokale (og politiske) aviskonkurransen lenge bidro til å opprettholde partiprofilen. Avisen hadde sitt viktigste nedslagsfelt på bygdene i Hedmark og blant de som hadde sitt virke i jord- og skogbruksnæringen. Dette segmentet av lesere aksepterte trolig langt på vei avisen senterpolitiske profil, selv om et flertall av leserne tilhørte Arbeiderpartiet. Poenget i denne sammenhengen er at avisens bindinger til Senterpartiet innebar en politisk profil, som trolig har hatt relativt bred appell og som ikke har stått i veien for å nå nye lesere i regionen. Men over tid ble den dempet og tilpasset den generelle avpartifiseringen i norsk presse.

Avisen Nordlys ble også sent avviklet som partiorgan, og det kan virke som om avisen ikke så partiforbindelsene som noe vesentlig hinder for avisens styrke i markedet. Tvert om, den særegne og selvstendige sosialdemokratiske profilen hadde så bred lokal appell at avisen trolig ikke trengte å avvikle partiforbindelsene på et tidligere tidspunkt (se s. 117f)

Samtidig inneholder flere av avishistoriene refleksjoner og beskrivelser, som i større grad bekrefter bilde av at den lokale aviskonkurransen bidro til direkte å løse opp partiforbindelsene. Spesielt gjelder det aviser som fikk en monopolsituasjon, som vi tidligere har drøftet.

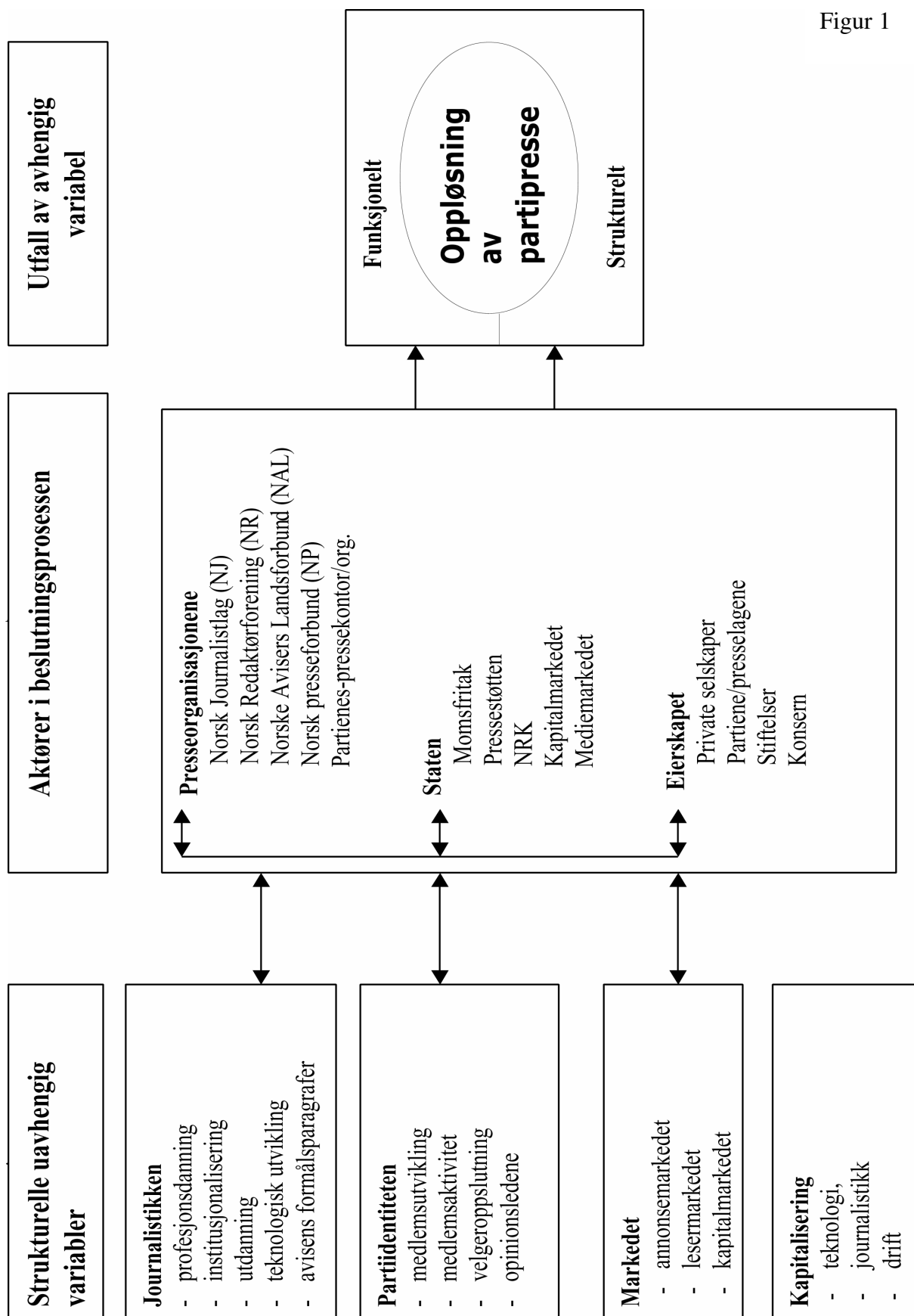
6. 3. Aktører eller strukturer?

Til nå har denne drøftingen reist kritiske innvendinger mot å legge for stor vekt på den *direkte* rollen journalistene spilte i avpartifiseringen. Drøftingen har også rettet et kritisk blikk mot tesen om at partisvekking hadde en vesentlig betydning for avpartifiseringen. Begge faktorene svekker dermed betydningen av noen av de mest sentrale aktørene i avviklingsprosessen. Dette åpner for at de strukturelle faktorer får en viktigere plass for å forstå avpartifiseringen - da som rammebetingelser for hvordan aktørene kunne opptre. Vi må imidlertid holde fast på at det ikke var strukturer som avviklet partipressen, men faktiske aktører. Men dette betyr ikke at avviklingen var en konspirasjon eller manipulasjon mot de politiske institusjonene, som forutsetter at vi har å gjøre med personer eller aktører med en klar handlingsstrategi. Trolig var situasjonen mye mer tvetydig. Trolig kan avviklingen av partipressen best bli forstått innenfor et *struktur- eller systemperspektiv*,¹²¹ fordi vi har å gjøre med et svært sammensatt og komplisert fenomen som foregikk over en lengre periode som både åpnet og lukket aktørens handlingsrom. Samspillet mellom de ulike aktørene innenfor den strukturelle rammen de i fellesskap etablerte, bidro suksessivt til avviklingen av partipressen.

Det statlige momsfrirket hadde en funksjon overfor partiavisene i mellomkrigstida, og fikk en annen funksjon straks konsernene kom på banen. Det som tidligere hadde vært en nødvendig økonomisk forutsetning for partipressen, ble nå en drivkraft for andre aktører enn partiene som aviseiere. Pressestøtten fungerte både som en bremse for avisdød – politisk motivert ut fra et parlamentarisk ønske om pluralisme i avisfloraen – og en selvstendigjøring redaksjonelt og økonomisk for enkeltaviser. Statlige tiltak som skulle opprettholde partipressen bidro samtidig til å forsterke samspillet mellom presseorganisasjonene, etablere en profesjonsidentitet og som på sikt undergravde partipressen (se kap. 1. 5. 3.). Presseorganisasjonene opptrådte ikke enhetlig i begynnelsen av prosessen mot avpartifisering. For eksempel var de fleste redaktører partiorganisert. Dette endret seg gradvis i form av enkeltvis utbryting uten noen klare vedtak. Det kom aldri en prinsipiell resolusjon mot partiuvesenet fra norske redaktører.

Dette sammensatte fenomenet skal vi nå søke å sette sammen i en modell, som kan gi en inngang til vår forståelse:

¹²¹ Se f.eks. Martinussen 2001: 30ff og Skirbekk 1999: 24 for en nærmere drøfting av forholdet mellom struktur og aktør. Gunnar Skirbekk relaterer sin drøfting direkte til forholdet mellom de politiske institusjonene og partipressen, men gir ingen entydige svar.

Figur 1

6. 3. 2. Drøfting av modellen

Denne kausalmodellen viser at avpartifiseringen er blitt påvirket av mange og komplekse faktorer som alle virket for avpartifisering. Modellen kan oppfattes slik at de fleste faktorene som har påvirket pressen også har virket i retning avpartifisering. Dermed kan det virke som vi er like langt i å forstå fenomenet. Men denne tentative modellen er et utgangspunkt for å kunne utprøve og drøfte de *faktorer* som avvirket partipressen. I prinsippet vil den modellen kunne legges på pressestrukturen i for eksempel mellomkrigstiden, men en rekke faktorer ville vært endret og vi ville fått et annet utfall enn oppløsning av partipressen.

For det første regner vi utviklingen av *journalistikken*, *partiidentiteten*, *markedet* og *kapitalisering* som strukturelle bakenforliggende faktorer, som hatt ulik styrke og påvirkningskraft for aktørenes i handlingsrom. Aktørene er i modellen *eierne*, som tidligere var partiene (vi skiller ikke i modellen mellom formelt og reelt eierskap), *presseorganisasjonene* og *staten* med sin presse- og økonomiske politikk. Presseorganisasjonene betraktes som kollektive aktører for journalistene og redaktørene. Eierne har i modellen to strategier; en økonomisk og en politisk. Tidligere var investorene i hovedsak partiene, nå er det ulike investorgrupper som dominerer. Også de siste er ofte i dag bundet av politiske og kulturelle føringer gjennom formålsparagrafer og stiftelser, men den dominerende tankegangen er i dag avkastning i forhold til økonomiske målsetninger.

Vi ser også at de strukturelle faktorene og aktørene påvirket hverandre gjensidig, men den sier ikke noe om styrken av den gjensidige påvirkningen. Modellen sier heller ikke noe om styrken på de ulike variablene, men bare at alle virket i samme retning – oppløsning av partipressen.

I modellen ser vi oppløsningen av partiidentiteten som en faktor som påvirket alle aktørene i beslutningsprosessen, men kanskje først og fremst presseorganisasjonene og eierne. Den gjorde det mulig for presseorganisasjonene å hevde at folks avisidentitet i stadig mindre grad ble formet av partipreferanser. Hvis partiavisene skulle styrke seg i konkurransen med andre partinøytrale medier måtte partibudskapet dempes eller fjernes.

En svakere partiidentitet svekket samtidig partieierskap gjennom lavere medlemsaktivitet og medlemsutvikling og den oppløste velgerstabiliteten som var grunnlaget for at partiet kunne garantere avisene lesere. Det er også mulig å se svekkelsen av partiidentiteten som en indirekte faktor for at staten grep inn og etablerte pressestøtten. Oppløsningen av partiidentiteten bidrog til at svake partiaviser fikk et mindre stabilt lesergrunnlag, og i flere tilfeller økonomiske problemer. Et slikt synspunkt kan åpenbart

problematiseres. Teorien om opplagsspiralen kan trolig bedre forklare de mekanismene ved den lokal avis konkurranse som bidrog til partiavis nedleggelse.

I hvor stor grad oppløsningen av partibudskapet i pressen bidrog til at partiidentiteten ble svekket, eller omvendt, at partiidentiteten bidrog til oppløsning av partipressen, er i dag uklart. Det letteste svaret vil være å si at det foregikk en gjensidig og dynamisk utvikling der påvirkningsforholdet gikk begge veier. Et slikt standpunkt innebærer at pressens betydning for å opprettholde en stabil partiidentitet var relativt stor, men trolig var andre mer strukturelle faktorer ved samfunnsutviklingen viktigere, som vi tidligere har vært inne på. Andre pressehistoriske undersøkelser bør se på om oppløsningen av partipressen kanskje var et av de første signalene om at viktige endringer ved det demokratiske systemet var på gang.

Kapitaliseringen av pressen som faktor for at avisene over tid kunne opptre mer selvstendig overfor partiene, er relativt godt sannsynliggjort. Kapitalbehov ble presset frem av konkurransen om den mest effektive teknologien og av investeringer i journalistikk og drift. I modellen påvirker kapitaliseringen alle tre aktørene, og det kan være problematisk å peke på hvor effekten var sterkest. Kapitaliseringen var trolig en avgjørende faktor for veksten og styrken til presseorganisasjonen. Uten denne faktoren ville vi ikke fått den samme veksten i antallet journalister og faktoren gjorde det mulig for avisene å øke omfanget av avisdriften og profesjonalisere driften gjennom investeringer i mediefaglig kompetanse. Dette svekket partienes muligheter til innflytelse og det relative styrkeforholdet mellom avisene og partiene ble endret i disfavør av partiene. Partiene greide ikke å stille opp og måtte overlate arenaen til andre investorer, eiere og til staten.

I modellen er staten satt opp som en aktør som bidrog til at partipressen ble oppløst. Dette kan være problematisk å anta når vi vet at et av formålene med pressestøtten var å opprettholde en partipressen. Når staten aktivt går inn og forsterker kapitaltilgangen (pressestøtten) opprettholdes flere partiaviser, men samtidig undergraves bindingsforholdet til partiene fordi avisene ble avhengig av en stat, som ikke satte noen normative krav til avisene. Dermed kunne avisen uten omkostninger over tid dempe partifunksjonene og ta bruddet med partiene når de politiske forholdene lå til rette for det. Det er også mulig å hevde at statens momsfritak på aviser ble et insitament for at investorer kastet seg over avismarkedet fra midten av 1980-tallet. Momsfritaket hadde bidratt til at avishusenes realkapital ofte var sterk og at investeringene i bransjen fra aktører utenfor tradisjonell presse miljøene regnet med betydelig avkastning.

Dermed kan man hevde at de statlige styringstiltakene som var ment å forhindre kommersialisering og avpartifisering (eller partiavisdød), i stedet bidrog til å forsterke

avpartifisering. Om markedet hadde fått styre utviklingen ville vi kanskje fått en tidligere avpartifisering, men samtidig langt færre aviser, som senere ble avpartifisert.

Vi har tidligere argumentert for at markedet må betraktes som en vesentlig faktor for avpartifisering, men dette ikke har vært entydig og det kan være problematisk å fastslå hvordan markedskreftene og mediekonkurransen har virket, fordi også denne faktoren påvirket alle aktørene i modellen, men med ulik intensitet på ulike tidspunkt. Samtidig har vi tidligere understreket at denne faktoren er nøye forbundet med kapitaliseringen av pressen.

I forhold til staten som aktør, bidrog medie- og aviskonkurransen til at en rekke partiaviser (ofte nummer to aviser) måtte tilføres pressestøtte for å overleve. Pressestøtten bidrog samtidig til å utvikle presseorganisasjonene som en felles forhandlingspart overfor staten, og forsterket dermed laugsmentaliteten i pressen. (se kap 1. 5. 3). Situasjonen utviklet en sterkere felles identitet på tvers av partipolitisk tilhørighet som i økende grad kom til å utfordre partienes dominans over pressen.

Når staten avviklet NRK- monopolen og samtidig liberaliserte aksjemarkedet på 1980-tallet, fikk vi en situasjon som brakte nye investorer inn mediemarkedet og forsterket avis- og mediekonkurransen. Vi har tidligere drøftet når sluttpunktet skal settes for partipressen, men det er flere grunner som tilsier at perioden med konsernifisering av pressen bør taes med i betraktningen for helt å forstå avpartifiseringen. Vi ser at oppløsningen av partipressen da hadde kommet langt og at det kanskje var det bare de formelle bindingene som det gjento å avvikle, men det er i dag ikke mulig å avklare spørsmålet på bakgrunn av den forskningen som er tilgjengelig.

De nye investorene (eieraktører) fra midten av 1980-tallet hadde trolig ingen interesse av normative føringer for avisdrift som signaliserte et ideologisk ståsted eller verdigrunnlag, hvis det kom i motsetning til opplagsøkning. Partipolitisk tilhørighet var definitivt uønsket, både fordi det signaliserte muligheter for styring av avisens innhold utover hva aksjeposter ga av innflytelse, og fordi det ble oppfattet som begrensninger for avisekspansjon. Når NAL som presseorganisasjon fjerner registreringen av avisens ideologiske grunnsyn i 1994 og ikke bare den *partipolitiske* registreringen, så kan dette betraktes som et signal om en ny tidsånd der *alle* normative bindinger var til hinder i et ekspansivt mediemarked. At enkelte aviser opprettholdt formålsparagrafer med en ideologisk forankring, som ble sikret gjennom stiftelser, kan betraktes som et kompromiss mellom den gamle eierstrukturen og det nye konserneierskapet.

I forhold til presseorganisasjonene som en felles aktør betydde utviklingen at både journalister og redaktører kunne operere i et ekspansivt mediemarked uten hensyn til tidligere

partipolitiske begrensninger. Dette ga både nye yrkesutfordringer, karrieremuligheter og lønnsmessige fordeler som gjorde at presseorganisasjonene trolig var relativt ukritiske til at markedskreftene ble forsterket. Som strukturell bakenforliggende faktor hadde derfor markedet en relativ stor innflytelse på presseorganisasjonene både før og etter konsernenes inntreden i mediemarkedet.

I forhold til eierskapet kan markedets rolle i en tidlig fase av avpartifiseringen til en viss grad betraktes som en tvetydig faktor for oppløsningen av partipressen. For det første må markedstilpassning bli sett i forhold til oppløsningen av partiidentiteten og hvilket lokalt sosioøkonomisk nedslagsfelt avisene hadde. De riksdekkende avisene tjente åpenbart på at avisidentitet og partiidentitet i økende grad ble skilt. Men for en avis som Østlendingen kunne den frem til et visst tidspunkt i avpartifiseringsprosessen tjene på å opprettholde en senterpolitisk profil.

For å klargjøre denne avpartifiseringsmodellen ytterligere er det nødvendig å bringe inn en siste dimensjon – tidsfaktoren i avviklingsprosessen.

6. 4. Faser i avviklingen av partipressen

Denne oppgaven har lagt stor vekt på å fremstille avviklingen av partipressen i en historisk kontekst, gjennom å undersøke noen hypoteser. Derfor vil det være naturlig å og forsøke å sammenfatte partipressens avvikling i noen sentrale faser.

Tabell 6. Faser i avviklingen av partipressen

Faser	Hovedtendenser	Tidsrom
Fase 1.	Strukturrasjonalisering og statsintervensjon	1960- 1969
Fase 2	Journalistisk yrkesbevissthet og partisvekkelse	1970-1983
Fase 3	Journalismen og markedsintervensjon	1984- 1993
Fase 4	Den avpartifiserte presse (med funksjonelle og strukturelle etterslep)	1994- 2005

Oppsettet i tabell 6. viser noen dominerende tendenser eller konfliktdimensjoner som vokste frem og la grunnlaget for at partipressen ble avviklet. Inn under ”hovedtendenser” ligger nøkkelord som signaliserer hva som var særegent for de ulike fasene og når vi cirka kan tidfeste at de inntreffer. Men det må understrekes at det ikke er noen vanntette skott mellom

fasene. De er ment som et forsøk på å illustrere noen konfliktlinjer, som la seg opp på hverandre ut i fra en tidslinje. Verken faseinndelingen eller stikkordene under hovedtendenser må bli oppfattet som strengt atskilte perioder.

6. 4. 1. Strukturrasjonalisering og statsintervensjon

I første fase mellom 1960 og 1969 er det tre forhold som er viktig for å forstå den senere avpartifiseringen. For det første er det i denne perioden mønstre av konkurrerende partiaviser begynte å slå sprekker på grunn av den omfattende pressedøden. Utviklingen var en fortsettelse av avisnedleggelsen på 1950 tallet, men nå begynte journalistenes organisasjoner å diskutere saken og bekymringen økte (Se Ottosen m.fl. 2002: 189). For første gang kommer motstand mot partipressen opp i fagbladet Journalisten som et resultat av avisnedleggelsene. Det er også i denne perioden de første tankene om en kommersiell partiuavhengig presse kommer frem i partiet Høyre, som et motsvar til etableringen av pressestøtten.

For det andre er det i denne perioden NRK- fjernsynet som en partipolitisk nøytral medieaktør blir den viktigste nyhetsformidleren for folk. Gjennom NRK- fjernsynet skapes en viktig motvekt til partipressen i journalistisk forstand, men mediet utgjør ingen konkurrent rent markedsmessig. Det samlede avisopplaget fortsetter å stige.

For det tredje griper staten inn å etablerer pressestøtten som et resultat av at partiene ikke greier å støtte opp under sin presse. Den viktigste målsettingen med presestøtten er å stoppe avpartifiseringen, men avpartifiseringen fortsetter.

I forhold til vår modell er det de strukturelle faktorene, som økende kapitalisering av pressen og aviskonkurranse, som best kan forklare denne utviklingen.

6. 4. 2. Journalistisk yrkesbevissthet og partisvekkelse

I fase to mellom 1970 og 1983 får vi det første store frafallet av partiaviser på grunn av partisplittelse og partisvekkelse i Venstre. Bruddet med partiet ble viktig fordi det viste at partipressen var i oppløsning og at det var mulig å foreta et brudd. Samtidig får vi de første signalene fra journalistens yrkesorganisasjoner om motstand mot partipressen gjennom forhandlinger om institusjonaliserte retningslinjer for pressedrift og utøvelsen av journalistyrket. Konfliktlinjene viser at journalistens (og redaktørenes) yrkesorganisasjoner var i ferd med å trekke grensene mellom utøvelsen av yrket og de normative bindingene partipressen representerte. De var bundet av partipressen, men i perioden ble avisuttrykket

gradvis endret, redaksjonene ble mer selvstendige, og arbeidet med å dempe partiprofilen var igangsatt. Fasen representerer en kraftig svekkelse av partikontrollen, samtidig som de senere eierne, konsernene - ikke hadde festet grepet. Perioden er for pressen blitt omtalt som en kort idyllisk epoke, mellom en begynnende avpartifisering og børsnotering (se kap. 6. 1. 3.).

I forhold til vår modell er virkningene av oppløsningen av partiidentiteten og betydelig endringer av journalistikken i partienes disfavør, kanskje de fremste kjennetegnene ved perioden. Journalistikken ble gradvis endret gjennom et samspill mellom redaksjonene og presseorganisasjonene, som markerer en åpen distanse til partipressen, men uten å forsøke å ta noe brudd. Både redaktørene og journalisten gikk forsiktig frem.

6. 4. 3. Journalismen og markedsintervensjon

Fra 1984 får vi markedets intervensjon i pressen, og gjennom strategiske oppkjøp og børsnoteringer blir aviskonkurransen kraftig forsterket. De nye eierne legger seg formelt ikke opp i avisuttrykket eller partibindinger, men ønsker ikke normative føringer (partiaviser og ideologiske formål) som kunne komme i motsetning til opplagsøking og tap av markedsandeler. Samtidig går journalistikken og presseorganisasjonene over i en fase med å etablere en ny yrkesidentitet, som et svar på at partipressen var i ferd med å gå mot full oppløsning. Svaret ble journalismen, som reiste målsetting om å renske ut alle normative bindinger og formål, utover det redaksjonene selv bestemte var formålet med pressedrift. Når den svenske statsviteren Olof Petersson i 1994 hevdet at journalistene hadde utviklet seg fra å være en profesjon til en samfunnsklasse, hadde det i det foregående tiåret skjedd sentrale endringer i det journalistfaglige feltet (se Raaum 1999: 64).

De nye eiernes formål (opplagsøking og markedsandeler) samsvarte relativt godt med journalistenes (og redaktørens) ønsker om å fjerne normative styringsfunksjoner. Kanskje må vi tilbake til mellomkrigstiden eller i gjenoppbyggingens første etterkrigsfase for å finne tilsvarende samstemmighet mellom eiernes målsetninger for pressedrift og journalistenes yrkesutøvelse.

Denne tidsperioden regner vi som partipressens siste fase som blir markert avsluttet ved at NAL som presseorganisasjon fjerner registreringen av alle normative bindinger i aviskatalogen. Avisenes formålsparagrafer, som ble sikret gjennom stiftelser, kan betraktes som et kompromiss mellom det nye og gamle eierskapet. Men vi skal ikke se bort i fra at journalistene som yrkesgruppe godt kunne tenkt seg å overkjøre kompromisset, fordi det til en viss grad la føringer for journalistikken som de selv ikke kontrollerte. Samtidig var

formålsparagrafene til mange av avisene såpass brede og avstanden til partipressen såpass stor at de ikke utgjorde noe vesentlig problem i utøvelsen av yrket. Fra 1994 og utover regner vi pressen som avpartifisert, samtidig som formålsparagrafene representerte funksjonelle etterslepet, som til en viss grad gir styringer for avisens politiske stillingstaking.

Dermed var pressens dype engasjement i de konflikter som innføringen av parlamentarismen i 1884 representerte, over. Avisene satte nå den politiske dagsorden selv (sammen med de nye eierene) og erstattet langt på vei partiene og organisasjonene som kommunikative ledd mellom staten og folket.

6. 5. Noen sluttbemerkninger

Denne oppgaven har ikke gitt klare og entydige svar i forhold til hva som avvirket partipressen. En slik ambisjon ville ha sprenget alle tids og arbeidsressursrammer for denne hovedoppgaven. Likevel har jeg i oppgaven forsøkt å etablere noen tentative forklaringer og en modell som signaliserer presumptivt sentrale faktorer for avviklingen av partipressen. Oppgaven har reist kritiske spørsmål til påstanden om at journalistene hadde en *avgjørende* betydning for den direkte avviklingen av partibåndene. Partienes relative usynlig rolle i selve avpartifiseringen har blitt forklart ut fra partisvekkelse, men kanskje i større grad ut fra at partipressen ble tappet for partistøttende funksjoner. Partipressen ble dermed lite funksjonell. Statens politikk fungerte både som bremse for avisdød, men også til å gjøre avisen mer selvstendig i forhold til partiene. Dermed fikk den statlige politikken en utilsiktet virkning til fordel for avpartifisering.

Partipressen har vært omgitt og styrt innenfor en svært *kompleks markedsstrategi*, der tunge strukturelle rammefaktorer har ligget til grunn for aktørenes handlingsvalg. Dermed kan det være problematisk å søke etter hvilke aktører som hadde *størst* betydning for at den ble avvirket. Svaret vil trolig ikke ligge først og fremst i aktørenes intensjoner, men i samspillet mellom aktørenes muligheter, de historiske betingelsene og de rammefaktorer som ble skapt.

Den funksjonelle rollen til partipressen ble gradvis underminert i redaksjonene og av presseorganisasjonene, men markedsøkonomiske- og kapitalintensive faktorene var avgjørende for at partieierskapet forsvant. Da disse faktorene begynte å samvirke var partipressens skjebne fastlagt. Fastlagt i betydningen at det ikke var noen vei tilbake.

Litteraturliste

- Aftenposten Interaktiv, 9. april 1997. Hentet 6. 3. 01. <http://www.aftenposten.no/nyheter/okonomi/d7337.htm>
- Allern, Sigurd (2001). *Nyhetsverdier Om markedsorientering og journalistikk i ti norske aviser*. Kristiansand S. IJ- forlaget.
- Allern, Sigurd (1996). *Kildenes Makt*. Oslo, Pax Forlag.
- Amdal, Rolf Asbj. (1975). *Presse og parti*. Oslo, Hovedoppgave i statsvitenskap.
- Amdahl, Kjell Einar og Oscar Eilert Uv (red.) (1992). *Adresseavisen 225 år : 1767-1992* Trondheim, Adresseavisen.
- Andersen, Ragnar (1981). *Høyrepressen 1945 – 1970: En analyse av forholdet mellom parti og partipresse i etterkrigstida*. Oslo, Hovedoppgave i historie.
- Asker og Bærums Budstikke (1973). *75 år. 1898-1973*. Asker, Asker og Bærums Budstikke.
- Back, Pär-Erik (1968). *Moderen Demokrati Problem och debattfrågor*. Lund, Gleerups,
- Bastiansen, Henrik G. (1999). "Paper til den nordiske mediekonferansen i Kungälv 14.- 17. august <http://www.jmg.gu.se/fsmk/papers/bastiansen.html>.
- Bastiansen, Henrik G. og Øystein Meland (red.) (2001). *Fra Eidsvoll til Marienlyst Studier i norske mediers historie fra grunnloven til TV-alderen*. Kristiansand S. IJ- forlaget
- Bastiansen, Henrik G. (2001) *Kampen om TV- opinionen: Partipressen og NRK- fjernsynet*. I Bastiansen, Henrik G. og Øystein Meland (red.) (2001).
- Bastiansen, Henrik G og Hans Fredrik Dahl (2002). *Epoker i norsk mediehistorie*. Oslo, Institutt for medier og kommunikasjon, UiO.
- Bastiansen, Henrik G og Hans Fredrik Dahl (2003). *Norsk mediehistorie*. Oslo, Universitetsforlaget.
- Bjerke, Paul (2003). *Pressen og fagbevegelsen 18 aviser om jernarbeidere og sykepleiere*. Volda Møreforskning Høgskolen i Volda.
- Bjerke, Paul (2001). *Fortsatt partipresse? : norske avisers holdning til regjeringsskiftet i mars 2000*. Forskningsrapport nr. 46. Høgskulen i Volda og Møreforskning, Volda.
- Bjerke, Paul (1999). *"En politisk vits" Pressen og sentrumsalternativet i 1997- valget*. Volda, Møreforskning.
- Bjørnsen, Bjørn (1986). *Har du hjerte? : Tusener lider! : Arbeiderbladet 100 år Har du frihet og sommervarmt? : 1918-1984*. Arbeiderbladet/ Tiden norsk forlag.
- Brevik, Ingrid Hilde (1985). *Venstrepressa 1920 - 1930*. Bergen, Hovedfagsoppgåve i historie.
- Bunch, Eli Haugen (1998) *Grounded theory – den klassiske metoden*. I Lorensen (red.) (1998) *Spørsmålet bestemmer metoden : Forskningsmetoder i sykepleie og andre helsefag*. Oslo, Universitetsforlaget.
- Bækken, Arne Ingar (1982). *Speilbilde av et lokalsamfunn : Mauren/Arbeidets rett 1907-1982* Røros, Arbeidets rett.
- Braanen, Bjørgulv (2002). *Makten i maskinen. NML 25 år Norsk medietidsskrift. Nr.1*. Oslo Universitetsforlaget.
- Christensen, Pål og Halvard Tjelmeland (2004). *Flammende budbringer*. Tromsø, Bladet Nordlys.

- Dahl, Hans Fredrik (2004). *Mediehistorie Historisk metode i mediefaget*. Oslo, N.W Damm & Søn.
- Dahl, Hans Fredrik red. (1999). *Sensur og selvsensur i nordisk presse*. Kristiansand S. Institutt for journalistikk.
- Dahl, Hans Fredrik, Gudleiv Forr, Leiv Mjeldheim og Arve Solstad (1993). *Utskjelt og utsolgt Dagbladet gjennom 125 år*. Oslo, Aschehoug.
- Dehli, Martin (1988). *Fredriksstad Blad gjennom skiftende tider : "Bladet" i det lokale miljø og i den politiske strid*. Fredrikstad, Fredrikstad Blad.
- Daidsen, Øyvinn (1970). *Tønsbergs Blad: Historie og forhistorie*. Tønsberg.
- Eide, Martin red. (2001). *Til dagsorden! Journalistikk, makt og demokrati*. Oslo Makt og demokratiutredningen 1998 – 2003, Gyldendal Akademiske.
- Eide, Martin (2000). *Den redigerende makt*. Oslo, Norsk redaktør forening.
- Eide Martin og Gunnar Skirbekk, (1999). *Det journalistiske mistaket – mediale dilemma i det sivile samfunn/ Martin Eide: Forskning og formidling/ Gunnar Skirbekk. Faggruppe for demokrati og deltakelse "oppfølgingsartiklar" : Notat nr 12.4*. Oslo, Arbeiderbevegelsens utredningssekretariat.
- Eidsvold Blad (1976). *Eidsvold Blad gjennom 75 år : 1901-1976*. Eidsvoll, Eidsvold blad.
- Engelstad, Fredrik, Carl Erik Grenness, Ragnvald Kallberg og Raino Malnes (1996, 2. utgave). *Samfunn og vitenskap Samfunnsfagenes fremvekst oppgaver og arbeidsmåter*. Oslo ad Notam Gyldendal.
- Eriksen, Einar, Nils Hoshovde og Kjartan Rødland (1992). *År i forandring: en kavalkade over de siste 25 år i Bergens tidendes historie 1968-1993*. Bergen, Bergens Tidende.
- Eriksen, Erik Oddvar (2001): *Hvorfor deliberativt demokrati?* Oslo, Arena.
- Fædrelandsvennen (2000). *125-årsjubileum 3. juli 1875-2000 : Fædrelandsvennen : avisen for Sørlandet*. Kristiansand, Fædrelandsvennen.
- Gullvåg, Egil (1974). *Arbeider-Avisa gjennom 50 år : 1924-1974*. Trondheim, Arbeider- Avisa.
- Gullvåg, Steinar (1974). *Hardanger Folkeblad 25 år, 1949-1974* Odda, Bladet.
- Hadenius, Stig og Lennart Weibull (1991). *Parti- pressens død?* Stockholm, SIM Svensk Informations Mediecenter.
- Heidar, Knut og Jo Saglie (2002). *Hva skjer med partiene?* Oslo, Gyldendal Norske Forlag AS.
- Hellevik, Ottar (1991). *Forskningsmetode i sosiologi og statsvitenskap*. Oslo, Universitetsforlaget.
- Hammersley, Martyn og Paul Atkinson (1996). *Feltmetodikk Grunnlaget for feltarbeid og feltforskning*. Oslo, Ad Notam Gyldendal.
- Hirsti, Øyvind (1992). *Folkets røst i 90 år: Dunderlandsdølen, Helgelands Fremtid, Rana blad 1902-92*. Mo i Rana, Rana Blad.
- Holand, Johan E, Ottar Julsrud, og Svein Døvre Larssen (1992). *Presse med mening: Den konservative presses forening 1892 – 1992*. Oslo, Den konservative presses forening.
- Høst, Sigurd (1996). *Aviskonkurranse, Pressestøtte og partistøtte etter 1970*. Fredrikstad: Institutt for journalistikk.
- Høyer, Svennik (2000). *Norsk Presse*. Hentet 14.08.04 fra: <http://odin.dep.no/du/norsk/generell>
- Høyer, Svennik (1995). *Pressen mellom teknologi og samfunn*. Oslo, Universitets Forlaget.

Høyer, Svennik (1982). "Pressen. Økonomisk utvikling og politisk kontroll." i *NOU 1982: 30. Maktutredningen. Rapport om massemedier*.

Jensen, Egil Remi (1997). *En by i verden - en avis i byen : 120 år med lokalavisen Agder*. Agder, Flekkefjord.

Jensen, Einar (1979). *Helgeland Arbeiderblad 50 år Helgeland Arbeiderblad 1929-1979*. Mosjøen, Avisen.

Jensen, Kristoffer (1985). *Kultur og kampmiddel : Nordlands Framtid gjennom 75 år : 1910-1985*. Bodø, Nordlands Framtid.

Jønsson, Magne (1976). *"Nordlys" i 75 år*. Tromsø.

Karlsen, Sten Walther (1988). *De siste 25 år*. I Dheli, Martin *Fredriksstad Blad gjennom skiftende tider : "Bladet" i det lokale miljø og i den politiske strid*. Fredrikstad, Fredriksstad Blad.

Kjelstadli, Knut (1992). *Fortida ar ikke hva den en gang var*. Oslo, Universitetsforlaget.

Kluge, Rolf (1998). *For Asker og Bærum gjennom 100 år: Asker og Bærums Budstikke 1898-1998*. Asker, Budstikka.

Knapskog, Karl (2001). *Journalistikk og deliberativt demokrati* i Eide, Martin. *Til dagsorden! Journalistikk, makt og demokrati*. Oslo, Makt og demokratiutredningen, Gyldendal.

Kristiansen, Ivar Sønbo (2000). *Metaanalyser – statistisk alkymi for det 21. århundre?* Tidsskrift for Norske lægeforening 2000: 120: 2615. Hentet 15. 05.2005 fra http://www.tidsskriftet.no/pls/lts/pa_lt.visSeksjon?vp_SEKS_ID=171975.

Larsen, Knut Helge (1998). *Avishistorien : 1924-1997 : fra komité til GD*. Lillehammer, Thorsrud Lokalhistorisk Forlag.

Listhaug, Ola (2000). *Political Disaffection Norway 1957 - 1997*. Trondheim, The Norwegian University Sciens and Technology.

Listhaug, Ola (1989). *Citizens, Parties and Norwegian Electrolal Politics 1957 - 1985*. Trondheim, Tapir.

Lorensen, Margarethe (red.) (1998). *Spørsmålet bestemmer metoden Forskningsmetoder i sykepleie og andre helsefag*. Oslo, Universitetsforlaget.

Madsen, Roar (2001). *Motstraums - Senterpartiets historie 1959 - 2000*. Oslo, Det Norske Samlaget.

Martinussen, Monica (1998). *Meta-analyse*. I Spørsmålet bestemmer metoden : Forskningsmetoder i sykepleie og andre helsefag. Lorensen, Margarethe (red.) (1998) Oslo, Universitetsforlaget.

Martinussen, Willy (2001). *Samfunnsliv Innføring i sosiologisk tenkemåte*. Oslo, Universitetsforlaget.

McCullagh, C. Behan (1998). *The Truth of History*. New York: Routledge.

Medier i Norden: Fokus. *Pressestøtte – en livsbetingelse?*
hentet 22.12.04 fra <http://www.nmn.org/Nordisk/99-2fok.htm#Media7>.

Midgaard, Knut og Bjørn Erik Rasch (red.) (1998). *Demokrati – vilkår og virkninger*. Oslo Fagbokforlaget.

Morken, Stig Henning (2003). *En analyse av tendenser i politisk journalistikk i Norge – belyst gjennom Juul- og Snøhvit- saken*. Bergen, hovedoppgave ved Institutt for samelignende politikk.

Narum, Håvard (2003). *Pessimisme i forskerklær*. Aftenposten 27.05. Hentet 12. 10. 2004 fra <http://www.aftenposten.no/meninger/kommentarer/article552884.ece?service=print>

Nordby, Truls E (1999). *Varden fra fjord til fjell gjennom 125 år Avishistorie i Telemark fra 1874 til 1999*. Porsgrunn, Forlaget Grenland AS.

Norsk Pressehistorisk Forening. *Faglitteratur*. Hentet 14. 05.2004 fra <http://www.pressehistorisk.no/faglitteratur.htm>

NOU 1978: 37. *Offentlig informasjon*. Forbruker- og administrasjonsdepartementet, Universitetsforlaget.

NOU : 1982: 3. *Maktutredningen : Sluttrapport. Maktutredningen*. Oslo, Universitetsforlaget.

NOU 1982: 30. *Rapport om massemedier. Maktutredningen*. Oslo, Universitetsforlaget.

NOU 1992: 14. *Mål og midler i pressepolitikken*. Oslo Kulturdepartementet.

NOU 2000: 15. *Pressepolitikk ved et tusenårsskifte : Dagspresseutvalgets innstilling*. Oslo, Kulturdepartementet.

Odense Universitetshospital (2004). *Overordnet om publikasjonstyper*. Hentet 15. 07. 2004 fra <http://www.ouh.dk/default.asp?id=133166>

Ohman Nielsen, May Britt (2001). *Bondekamp om markedsrett*. Oslo, Det Norske samlaget.

Olsen, Einar (1998). *...og region var ved Johan Ona. Pressestøttens ukjente sider*. IJ- rapport 5/98, Kristiansand S. Institutt for Journalistikk.

Ottosen, Rune (1996). *Fra fjærpenn til Internett*. Oslo, H. Aschehoug.

Overrein, Per (2001). *"Hvor ånden bærer bud" Østlendingen fra Arbeiderdemokratene til Orkla*. Elverum, Østlendingen A/S.

Overrein, Per (2002). *Norsk pressehistorie i støpeskjeen*. Oslo, Norsk Pressehistorisk Forening. Hentet 14. 03. 03 fra <http://www.pressehistorisk.no/anmeldelser.htm>

Paulsberg, Terje (1999). *Ingens herre - ingens trelle : Oppland Arbeiderblad : 75 år i distriktets tjeneste* (bind 2). Gjøvik, Oppland Arbeiderblad.

Ramberg, Inge (1995). *Folkeavstemningsprosjektet Arbeidsnotat nr.7*. Trondheim, Hovedoppgave, Institutt for sosiologi og statsvitenskap.

Reberg, Trond, Lasse Kirkeberg og Fredrik Myhren (1999). *En Metaanalyse På Temaet Sponsing "Hvordan Måle Effekter Av Sponsoraktivitet"*. Sandvika, Diplomoppgave (siv.øk.) - Handelshøyskolen BI.

Redaktørrollen og publisistiske grunnholdninger i A-pressen Status – framtid – forankring. Rapport fra et utvalg nedsatt av konsernsjef Alf Hildrum. Hentet 29.03.05 fra <http://www.nored.no/redaktoransvar/apressen.html>

Ringdahl, Jan (1968). *Tidningsdöd och politik*. I Back, Pär-Erik (1968) *Moderen Demokrati Problem och debattfrågor*. Lund, Gleerups.

Roe Smith, Merritt & Marx, Leo (1995). *Does Technology Drive History?* Massachusetts, Institute of Technology.

Rokkan, Stein (1987). *Stat, nasjon, klasse*. Oslo, Universitetsforlaget.

Rokkan, Stein (1970). *Citizens Elections Parties*. Oslo, Universitetsforlaget.

Rolland, Asle (2002). *Statsmakt og mediemakt : Forskningsrapport resarch report Nr. 5 2002*. Sandvika Handelshøyskolen BI.

Rolland, Asle (1999). *Selvsensur og partidisiplin i den norske arbeiderpressen etter 1945*. I Dahl, Hans Fredrik red. (1999) *Sensur og selvsensur i nordisk presse*. Kristiansand S. Institutt for journalistikk.

- Rønningen, Rolf (1996). *Vårt politiske Norge. En innføring i stat og kommunalkunnskap*. Oslo Fagbokforlaget.
- Raaum, Odd (1999). *Pressen er løs!* Oslo, Pax Forlag.
- Sandholtbråten, Jan Arne (2001). *Nyhetsglimt gjennom 100 år. Eidsvold Blad 1901 – 2001*. Eidsvold, A/S Eidsvold Blad.
- Sandnes, Astrid (red.) (1975). *Fjordabladet gjennom 100 år*. Nordfjordeid, Fjordabladet.
- Schwebs, Ture og Helge Østbye (1999). *Media i samfunnet*. Oslo, Det Norske Samlaget.
- Seland, Johannes (1975). *Med Fædrelandsvennen i hundre år 1875-1975*. Kristiansand, Fædrelandsvennen.
- Sejersted, Francis (1984). *Høyres Historie 3: Opposisjon og posisjon 1945 – 1981*. Oslo J. W. Cappelens Forlag.
- Simensen, Jens O. (1999). Meningsbærer eller meningsløs? Om avisenes samfunnsrolle. Oslo: Institutt for Journalistikk.
- Simensen, Jens O. (1981). *Fra menighetsorgan til moderne avis : Fredrikstad-avisa Demokratens 75 års jubileumshistorie*. Fredrikstad, Demokraten.
- Skogstrøm, Erik (1988). *Forord*. I Dheli, Martin *Fredrikstad Blad gjennom skiftende tider: "Bladet" i det lokale miljø og i den politiske strid*. Fredrikstad, Fredrikstad Blad.
- Skirbekk, Gunnar og Martin Eide (1999). *Faggruppe for demokrati og deltakelse "oppfølgingsartiklar" : Notat nr 12.4. Det journalistiske mistaket – mediale dilemma i det sivile samfunn/ Martin Eide : Forskning og formidling/ Gunnar Skirbekk*. Oslo, Arbeiderbevegelsens utredningssekretariat.
- Sletten, Vegard (1979). *Pressestøtte og pressefridom*. Oslo, Institutt for Journalistikk.
- Strøm, Kaare og Lars Svåsand (1997). *Challenges to Political Parties : the case of Norway* Michigan: University of Michigan Press.
- Skjegstad, A. (1976). *Østlendingen 1901-1976*.
- Støren, Wilhelm K. (1976). *Adresseavisen 200 år*. Trondheim, A/S Adresseavisen.
- Svåsand, Lars (1985). *Politiske partier*. Oslo: Tiden Norsk Forlag.
- Syvertsen, Harald og Turid Østby (1976). *Friheten*. Stavanger.
- Sørensen, Lars (1981) *Drammens Tidende og Buskeruds blad* (bind to). Drammen, DT&BT.
- Sørli, Egil (1976). *Fra småbyavis til distrikts-organ : Glåmdalen 1926 -76*. Kongsvinger, Glåmdalen.
- Thoresen, Sigrid Lerstad (1999). *Å leve med usikkerhet*. Oslo, Det medisinske fakultet Institutt for sykepleievitenskap.
- Tranvik, Tommy og Selle, Per (2003). *Farvel til folkestyret? Nasjonalstaten og de nye nettverkene*. Oslo, Makt og demokratiutredningen, Gyldendal akademiske.
- Tverrå, Ketil (1997). Samlingspunkt for distriktet Nordlands Avis i *Fotefar mot nord*. Bodø, Nordland fylkeskommune.
- Tveit, Tore (1996?). *Du er ikke alene TA gjennom 75 år: 1921 - 1996*. Skien, Telemarksavisa.
- Ulstein, Ragnar (1982). *By og land i 100 år : Sunnmørsposten 1882-1982*. Ålesund, Sunnmørsposten.
- Undheim, Johan Olav (1991). *Innføring i statistikk for samfunnsvitenskapelige fag*. Oslo, Universitetsforlaget.

- Voksø, Per (1994). *I strid siden freden: Historien om Vårt Land 1945 – 1995*. Oslo Vårt Land.
- Wale, Torbjørn (1972). *Fjerde statsmakt eller den annen partimakt?* Oslo, Institutt for presseforskning.
- Weigård, Jarl og Erik Oddvar Eriksen (1998). *Deliberasjon og demokrati* i Midgaard, Knut og Bjørn Erik Rasch (red.) Demokrati – vilkår og virkninger. Oslo Fagbokforlaget.
- Widfeldt, Anders (1999). The Nordic Centre Parties : immune to the catch - all bug? Uppsala; Department of Politics and International Relations 19 -21 august.
- Wilhelmsen, Kaare (1985). Partiorgan og distriktsavis Hamar Arbeiderblad 1925 - 1975 og 1975 - 1985. Hamar.
- Yin, Robert K (1989). *Case study research. Design and Methods*. Volum 5 SAGE Publications.
- Zakariassen, Olav (2001). *Øvre, Indre og andre : Presse- og mediehistorien i Indre Østfold 1899 – 2000*. Askim/Mysen, Smaalenene medier.
- Øisang, Åsmund (1979). *Med lokalavis i 50 år: 1929-1979*. Sarpsborg, Sarpsborg Arbeiderblad
- Østby, Helge (2000). *Hvem eier norske massemedier? Rapportserien, Nr. 25*. Oslo, Makt og demokratiutredningen 1998 – 2003 i samarbeid med Unipub forlag.
- Østgaard, Einar (1968). "Avisenes oppgaver", i *Samtiden* nr1.
- Østerud, Øyvind (1996). *Statsvitenskap Innføring i politisk analyse*. Oslo, Universitetsforlaget.
- Aadnøy, Alf (1993). *Avisen og menneskene Stavanger aftenblad 100 år*. Stavanger, Paul T. Dreyers forlag.

Kilder

Andreas Hagen, samtale 16.11.00
 A/S Østlendingen.
 A/L Østlendingens Investeringsfond.
 Bondepresselaget Riksarkivet P 903 A 0001.
 Hedmark Senterparti.
 Hedmark Arbeiderparti.
 Hedmark Bondeparti.
 Thor Solberg, samtale 17.11.00.